

ZESZYTY NAUKOWE

Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Nr 41(4)/2021

SCIENTIFIC PAPERS

of the Witelon State University of Applied Sciences in Legnica

No. 41 (4)/2021

Rada Naukowa:

- dr Metin Aksoy – Selcuk University (Konya, Turcja),
prof. Antonea Hristova – European Univeristy Politechnical (Pernik, Bułgaria),
prof. dr Gabi Meissner – Hochschule für Verwaltung und Finanzen (Ludwigsburg, Niemcy),
prof. dr hab. Andrzej Panasiuk – PWSZ im. Witelona w Legnicy (Polska),
prof. dr hab. inż. Jerzy J. Pietkiewicz – PWSZ im. Witelona w Legnicy (Polska),
prof. dr hab. inż. Ryszard K. Pisarski – PWSZ im. Witelona w Legnicy (Polska),
dr Silvia Rucinska – Uniwersytet w Koszycach (Słowacja),
prof. dr hab. Nadiya Skotna – Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franki
w Drohobyczu (Ukraina),
dr hab. Anna Winiarska-Mieczan – Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie (Polska),
prof. US, dr hab. Jolanta Witek – Uniwersytet Szczeciński (Polska),
prof. Kaisong Wu – South-Central University for Nationalities (Wuhan, Chiny),
prof. dr Stefan Zahradnik – Hochschule Nordhausen (Niemcy)

Komitet Redakcyjny:

- dr Monika Wierzbicka (przewodnicząca),
prof. dr hab. inż. Jerzy Jan Pietkiewicz (redaktor naczelny Wydawnictwa),
dr inż. Renata Gnitecka, dr Agnieszka Kos, mgr Przemysław Kulon

Redaktor tematyczny:

dr Zbigniew Cesarz

Redaktor statystyczny:

dr Karol Selwat

Rada Wydawnicza:

- dr Bogumiła Wątopek (przewodnicząca),
prof. dr hab. inż. Jerzy Jan Pietkiewicz (redaktor naczelny Wydawnictwa),
dr Izabela Bernatek-Zagała, dr Jan Budka,
dr Małgorzata Bujnowska, dr Anna Kowal-Orczykowska,
mgr Przemysław Kulon, dr hab. inż. Marcin Liberacki, prof. PWSZ,
dr Renata Myrna-Bekas, mgr Mirosław Szczypiorski,
dr Małgorzata Szudrowicz-Garstka, dr Monika Wierzbicka,
dr hab. inż. Bogumiła Wnukowska, prof. dr hab. inż. Wojciech Zamojski

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa
<http://www.zn.pwsz.legnica.edu.pl>

ISSN 1896-8333

e-ISSN 2449-9013

ZESZYTY NAUKOWE

Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Nr 41(4)/2021

SCIENTIFIC PAPERS

of the Witelon State University of Applied Sciences in Legnica

No. 41 (4)/2021

Wydawnictwo

Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Legnica 2021

Redaktorzy językowi:
mgr Krystyna Gajaszek, mgr Waldemar Gajaszek (j. polski),
mgr Sylwia Zajchowska (j. Niemiecki), mgr Izabela Selera (j. angielski),
prof. dr hab. Natalia Pobirchenko (j. rosyjski, j. ukraiński)

Projekt okładki:
Adam Chamera

Wydawca:
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
ul. Sejmowa 5A, 59-220 Legnica, tel. 76 723 22 80 do 83
pwsz@pwsz.legnica.edu.pl, www.pwsz.legnica.edu.pl
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl

Czasopismo recenzowane według standardów
Ministerstwa Edukacji i Nauki.

W wykazie czasopism naukowych MNiSW z 2016 r. obowiązującym do 2019 roku Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy zostały umieszczone w części B w poz. 2121 i za publikację w tych Zeszytach uzyskiwało się 7 punktów. Od 2019 roku za publikację uzyskuje się 5 punktów.

Czasopismo jest indeksowane w bazach:
CEJSH (The Central European Journal of Social Science and Humanities), BazEkon,
Index Copernicus (ICV w 2013 r. = 4,51 pkt; ICV w 2014 r. = 49,86 (5,48 pkt);
ICV w 2015 r. = 9,72; ICV w 2016 r. = 71,81; ICV w 2017 r. = 76,42;
ICV w 2018 r. = 77,41; ICV w 2019 r. = 80,03; ICV w 2020 r. = 93,31).

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Publikacje są dostępne na stronach internetowych:
Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej: www.dbc.wroc.pl
oraz Wydawnictwa PWSZ im. Witelona w Legnicy:
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl

Redakcja techniczna, skład i diapozytywy:
Krystyna Gajaszek, Waldemar Gajaszek
Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej
im. Witelona w Legnicy „Wspólnota Akademicka”
ul. Sejmowa 5A, 59-220 Legnica, tel. 76 723 21 20, tel./fax 76 723 29 04,
<http://www.zn.pwsz.legnica.edu.pl>

Wersja pierwotna: publikacja drukowana
© Copyright by Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy

Wszystkie prawa zastrzeżone. Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani rozpowszechniana za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych bez uprzedniego wyrażenia zgody przez wydawcę.

Wykaz recenzentów z 2021 roku

prof. nadzw. dr hab. Robert Socha
prof. zw. dr hab. inż. Roman Magda
prof. dr hab. Natalia Pobirchenko
prof. dr hab. Jolanta Szempruch
prof. dr hab. Józef Feliks Tymanowski
prof. dr hab. Robert Romuald Wiszniowski
dr hab. Marek Budajczak, prof. UAM
dr hab. Katarzyna Czornik, prof. UŚ
dr hab. Henryk Gasiul, prof. UKSW
dr hab. Jerzy Krzyszkowski, prof. UŁ
dr hab. Andrzej Niesporek, prof. UŚ
dr hab. Inetta Nowosad, prof. UZ
dr hab. Grzegorz Nycz, prof. UP.
dr hab. Grzegorz Ptaszek, prof. AGH
dr hab. Denis Solodov, prof. UWM
dr hab. Piotr Szreniawski, prof. UMCS
dr hab. Piotr Szukalski, prof. UŁ
dr hab. Kazimierz Wojnowski, prof. UAM
dr hab. Tomasz Chłopecki
dr hab. Aldona Rita Jurewicz
dr hab. Paweł Lubiewski
dr hab. Elżbieta Żywucka-Kozłowska
dr Robert Gwardyński
dr inż. Aneta Grodzicka
st. bryg. dr inż. Bogusław Kogut
dr Agnieszka Knap-Stefaniuk
dr Artur Kokoszkiewicz
ks. dr Grzegorz Kudlak
dr Michał Lipa
dr Justyna Maria Mielczarek-Mikołajów
dr Ariel Orzełek
dr Anna Feja-Paszkiewicz
dr Mateusz Krystian Pszczyński
dr Małgorzata Smolarek
ks. dr Artur Szela
dr inż. Ryszard Tytko

Wykaz recenzentów zagranicznych z 2021 roku

prof. zw. dr hab. Irena Androszczuk

prof. dr hab. Nataliya Kolada

prof. dr hab. Petro Kurmaiev

prof. dr hab. Oksana Kravchenko

prof. dr hab. Jurij Pelech

prof. dr hab. Natalia Seiko

prof. dr hab. Monica Vlad

dr hab. Yulia Cheberyak

dr hab. Larysa Gajevska

Spis treści

Contents	9
Alicja Czarkowska, Marek Czarkowski Wykorzystanie technologii energetyki biogazowej w systemie bezpieczeństwa energetycznego.....	11
Robert Gwardyński Konsolidacja systemu bezpieczeństwa państwa drogą do usprawniania jego funkcjonowania.....	35
Tomasz Goryca Polityka i strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej – wstęp do dyskusji.....	43
Sylvia Różycka-Jarosz Piecza naprzemienna w świetle obecnych i procedowanych regulacji prawnych.....	57
Inna Petrenko Modern approaches to creating a safe space for children: educational security projects in Ukraine.....	73
Ludmiła Balika, Oksana Petrenko, Tetiana Tsipan Social and pedagogical challenges for the modern family: actualization of the problem.....	83
Hryhorii Pustovit, Natalia Pobirchenko Dzieci i młodzież w przestrzeni życia społecznego placówki edukacji pozaszkolnej: teoretyczne podstawy problemu (kontekst ukraiński).....	93
Beata Skwarek Partnerstwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy z Państwowym Pedagogicznym Uniwersytetem im. I. Franki w Drohobyczu w realizacji projektu „Od ziemi Witelona do ziemi Iwana Franki – poznajemy siebie i naszych Partnerów”.....	105
Zasady zamieszczania artykułów w Zeszytach Naukowych PWSZ im. Witelona w Legnicy.....	115

Contents

Alicja Czarkowska, Marek Czarkowski

The use of biogas energy technology in the energy security system..... 11

Robert Gwardyński

Consolidation of the state security system as a way to improve its functioning..... 35

Tomasz Goryca

National security policy and strategy of the Republic of Poland – introduction
to a discussion..... 43

Sylvia Różycka-Jarosz

Alternate custody in the light of the current and ongoing legal regulations..... 57

Inna Petrenko

Modern approaches to creating a safe space for children: educational security
projects in Ukraine (Współczesne podejście do tworzenia bezpiecznej przestrzeni
dla dzieci: edukacyjne projekty w obszarze bezpieczeństwa na Ukrainie)..... 73

Ludmiła Balika, Oksana Petrenko, Tetiana Tsipan

Social and pedagogical challenges for the modern family:
actualization of the problem (Społeczne i pedagogiczne wyzwania
dla współczesnej rodziny: uaktualnienie problemu)..... 83

Hryhorii Pustovit, Natalia Pobirchenko

Children and youth in the social life of out-of-school education: theoretical
foundations of the problem..... 93

Beata Skwarek

The partnership of the Witelon State University of Applied Sciences in Legnica
with the State Pedagogical University of I. Franki in Drohobycz
in the implementation of the project "From the land of Witelon to the land
of Ivan Franka – we get to know ourselves and our partners"..... 105

Article submission guidelines in the Scientific Papers of the Witelon State University
of Applied Sciences in Legnica..... 115

DOI: 10.5604/01.3001.0015.7769

Alicja Czarkowska

Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej we Wrocławiu

e-mail: aczarkowska@fos.wroc.pl

Marek Czarkowski

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy

Wydział Nauk Społecznych i Humanistycznych

e-mail: marek.czarkowski@gsuite.pwsz.legnica.edu.pl

Wykorzystanie technologii energetyki biogazowej w systemie bezpieczeństwa energetycznego

STRESZCZENIE

Wytwarzanie energii elektrycznej oraz ciepłej z biogazu rolniczego stanowi obecnie jedną z najkorzystniejszych metod pozyskiwania energii odnawialnej. Inwestycje w energetykę biogazową na obszarze Polski na dzień dzisiejszy nie znajdują powszechnego zastosowania. Powodem, dla którego Polska w dalszym ciągu jest za liderem produkcji energii z biogazu w Unii Europejskiej, tj. Niemcami, pomimo porównywalnych warunków geograficznych, są przeszkody związane z przepisami prawnymi, uwarunkowaniami społecznymi, a także problemami związanymi ze źródłami finansowania. Celem niniejszego artykułu jest poszerzenie wiedzy w zakresie wytwarzania oraz wykorzystania energii biogazowej pochodzącej z surowców odnawialnych. W artykule przedstawiono możliwe formy finansowania inwestycji w tego rodzaju źródła energii odnawialnej oraz zaprezentowano perspektywy i uwarunkowania rozwoju, a więc korzyści wpływające na środowisko, społeczeństwo i gospodarkę oraz bariery utrudniające ich rozwój.

Słowa kluczowe: biogaz, biomasa, energia odnawialna, biogazownie rolnicze, Dolny Śląsk, energetyka biogazowa, polityka ekoenergetyczna, rozkład materii organicznej, fermentacja metanowa.

Wstęp

Wzrost zapotrzebowania na energię elektryczną spowodowany szybkim rozwojem gospodarczym, ograniczone zasoby paliw kopalnych (węgiel kamienny, węgiel brunatny, ropa naftowa, gaz ziemny), rosnąca świadomość ekologiczna społeczeństwa oraz nadmierne zanieczyszczenie środowiska naturalnego spowodowały w ostatnich latach duże zainteresowanie odnawialnymi źródłami energii (OZE).

Energia ze źródeł odnawialnych stanowi bowiem alternatywę dla konwencjonalnych, pierwotnych, nieodnawialnych nośników energii. Ich zasoby uzupełniają się w naturalnych

procesach, co praktycznie pozwala traktować je jako niewyczerpalne. Wykorzystywanie OZE w znacznym stopniu zmniejsza szkodliwe oddziaływanie energetyki na środowisko naturalne, głównie przez ograniczenie emisji szkodliwych substancji, w tym gazów cieplarnianych. Rynek odnawialnych źródeł energii charakteryzuje się dużą dynamiką zmian zarówno pod względem struktury produkcji, wolumenu wytworzonej energii, jak i stosowanych instrumentów prawno-ekonomicznych wpływających na ich atrakcyjność i konkurencyjność względem paliw kopalnych.

Produkcja i wykorzystanie biogazu ma szczególną pozycję wśród odnawialnych źródeł energii, ponieważ można go wykorzystać do jednoczesnego wytwarzania energii elektrycznej i ciepłej. Biogaz może być także użyteczny jako paliwo dla środków transportu i jako substytut gazu ziemnego. Produkcja biogazu nie podlega sezonowości i wahaniom związanym z pogodą, a biogaz może być generowany z pozostałości płodów rolnych i resztek poźniwnych, frakcji biodegradowalnej odpadów komunalnych itp. To właśnie rozwój instalacji biogazowych przetwarzających biomasę pochodzenia rolniczego powinien być propagowany na najbliższe lata z uwagi na potrzebę zagospodarowania odpadów oraz duży potencjał rolnictwa energetycznego¹. W Polsce panują bowiem doskonałe warunki klimatyczne do produkcji roślinności energetycznej. Ponadto znaczna powierzchnia kraju wykorzystywana jest do uprawy roli, co stanowi znaczny potencjał odpadów zwierzęcej produkcji rolnej, które mogą znaleźć rynek zbytu dla biogazowni².

Produkcja i wykorzystanie biogazu zapewnia korzyści środowiskowe i społeczno-ekonomiczne dla społeczeństwa jako całości, a także dla rolników zaangażowanych w wytwarzanie biogazu³. Produkcja energii z biogazu zwiększa potencjał lokalnych gospodarek, zapewnia dodatkowe miejsca pracy na obszarach wiejskich i zwiększa siłę nabywczą ludności na poziomie regionalnym. To poprawia standard życia i przyczynia się do rozwoju gospodarczego i społecznego. Biogazownie rolnicze służą ochronie środowiska m.in. przez spadek emisji metanu i gazów cieplarnianych, ułatwiają również zagospodarowanie odpadów wyprodukowanych na terenie gminy. Biogazownie rolnicze wpisują się więc w prowadzoną obecnie krajową i europejską politykę proekologiczną, a także mają istotne znaczenie dla lokalnego rynku energetycznego⁴.

Wytwarzanie biogazu rolniczego

Biogaz rolniczy pozyskuje się w procesie beztlenowej fermentacji substratów, którymi mogą być biomasa pochodząca z upraw energetycznych, pozostałości z produkcji roślinnej i odchodów zwierzęcych lub biomasa pochodząca z odpadów w rzeźniach, browarach i pozostałych branżach żywnościowych. Przed wykorzystaniem biogazu na cele energetyczne biogaz

¹ M. Paterson et al., *Implementation Guide For Small-Scale Biogas Plants*, Germany, BioEnergy Farm II Publication, KTBL, 2015, s. 6.

² *Biogaz jako odnawialne źródło energii*, „Nowa Energia”, <https://nowa-energia.com.pl/2010/09/17/biogaz-jako-odnawialne-zrodlo-energii-2/>, dostęp 8 października 2021; *Rodzaje substratów*, „Biogaz Zeneris”, <http://www.biogaz.com.pl/index.php/home/66-substraty>, dostęp: 10 października 2021 r.

³ M. Paterson et al., op cit.

⁴ W. Gostomczyk, *Stan i perspektywy rozwoju rynku biogazu w UE i Polsce – ujęcie ekonomiczne*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2017, tom 17, s. 48–64.

musi zostać oczyszczony z domieszek, które mogłyby spowodować uszkodzenia urządzeń wykorzystujących biogaz do produkcji energii. Dodatkowym produktem może być nawet z przefermentowanej gnojowicy, który jest zazwyczaj bardzo przydatny do nawożenia.

Ogólnie substratem określa się substancję biorącą udział w reakcji chemicznej, w wyniku której powstają produkty o odmiennych właściwościach. Substratami wykorzystywanymi w procesie fermentacji metanowej mogą być prawie wszystkie organiczne odpady produkcji rolnej. Poszczególne substraty różnią się od siebie m.in. szybkością rozkładu oraz wydajnością produkcji metanu. Substraty, które mogą być fermentowane samodzielnie, czyli wykazują w swoim składzie odpowiedni bilans składników pokarmowych oraz wymaganą ilość bakterii metanogennych, nazywane są monosubstratami, zaliczane są do tej grupy nawozy naturalne, tj. gnojowica i obornik. Natomiast kosubstraty to materiały dodawane w odpowiedniej proporcji do mieszaniny fermentacyjnej, która nie fermentuje samodzielnie, wymaga inokulacji, zaś przykładem są: kiszonka kukurydzy, trawy, wysłodziny browarniane⁵. Zgodnie z ustawą – Prawo energetyczne do substratów wykorzystywanych w fermentacji metanowej zalicza się: surowce rolnicze, produkty uboczne rolnictwa, płynne lub stałe odchody zwierzęce, produkty uboczne lub pozostałości z przetwórstwa produktów pochodzenia rolniczego lub biomasy leśne⁶.

Podstawą funkcjonowania biogazowni są substraty, których najważniejszą cechą jest stosunek kosztów pozyskania do wydajności. Odpowiedni dobór materiałów wsadowych biogazowni ma decydujące znaczenie dla rentowności inwestycji. Z uwagi na aspekty ekonomiczne przewóz biomasy na większe odległości może być uzasadniony w przypadku, gdy jest ona przetworzona do postaci w formie brykietów czy granulatów⁷. O doborze substratów w istotnej mierze decyduje:

- dostępność w danej lokalizacji,
- gwarancja ilości i składu w długiej perspektywie czasowej,
- skład chemiczny, a zwłaszcza stosunek C/N (węgla do azotu),
- zawartość suchej masy (12–15% w mieszaninie),
- jednostkowa wydajność biogazu,
- koszt pozyskania,
- odległość (koszty transportu),
- ryzyko środowiskowe i konieczność higienizacji,
- możliwość konserwacji i przechowywania⁸.

⁵ A. Głaszczka, W. Wardal, W. Romaniuk, T. Domasiewicz, *Biogazownie rolnicze*, Warszawa, Oficyna Wydawnicza Multico, 2010, str. 36–41; A. Myczko, *Budowa i eksploatacja biogazowni rolniczych. Poradnik dla inwestorów zainteresowanych budową biogazowni rolniczych*, Wydawnictwo ITP, Warszawa–Poznań 2011, str. 16–18.

⁶ Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. – Prawo energetyczne (Dz.U. 2021 poz. 716).

⁷ A. Zapałowska, *Perspektywy rozwoju biogazowni na Podkarpaciu w oparciu o fundusze Unii Europejskiej*, „Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy” 2012, nr 27, Rzeszów, Uniwersytet Rzeszowski, str. 241–251.

⁸ E. Den Boer, R. Szpadt, *Biogazownia szansą dla rolnictwa i dla środowiska*, prezentacja z konferencji regionalnej: Biogazownie szansą dla rolnictwa i środowiska, Wrocław, Politechnika Wroclawska, 2013.

Odpady z chowu zwierząt

Odpady z hodowli zwierząt są kluczowym substratem wykorzystywanym do produkcji biogazu. Procesowi fermentacji poddawane są zarówno obornik, gnojowica, jak i kurzeniec. Najistotniejszą rolę odgrywa w tym procesie gnojowica, czyli mieszanina odchodów zwierzęcych oraz wody, ponieważ obornik bydła i trzody chlewnej jest prawie w całości stosowany jako nawóz organiczny. W formie surowej gnojowica również stanowi nawóz naturalny, jednak ze względu na odór jest uciążliwa przy stosowaniu, natomiast przefermentowanie eliminuje tę uciążliwość⁹.

Odchody zwierzęce i gnojowica wykazują niski stosunek węgla organicznego do azotu i w związku z tym podczas ich fermentacji stężenie amoniaku może osiągać poziom toksyczny dla metanogenów. Aby zapewnić odpowiednie proporcje C/N zaleca się współfermentację (kofermentacja) gnojowicy/odchodów zwierzęcych wraz z biomasą roślinną (kiszonki, zielonki) lub z odpadami z przemysłu rolno-spożywczego w dużych biogazowniach rolniczych, natomiast w małych przedsiębiorstwach zaleca się stosowanie odpadów z produkcji zwierzęcej jedynie z roślinami energetycznymi¹⁰. Charakterystyka odpadów z produkcji zwierzęcej została przedstawiona w tabeli 1.

Tabela 1. Energetyczność odpadów pochodzących z hodowli i chowu zwierząt

Pochodzenie	Rodzaj odpadu	Produkcja biogazu		Zawartość metanu w wytworzonym biogazie
		m ³ /t św.m.	m ³ /t s.m.o.	%
bydło	gnojowica	20–30	200–500	50–55
	obornik	40–50	210–300	50–60
trzoda chlewna	gnojowica	20–35	300–700	50–70
	obornik	55–65	270–450	55–60
drób	odchody	70–90	250–450	60–65

Źródło: opracowanie na podstawie E. Den Boer, R. Szpadt, op. cit.

Biomasa z upraw polowych i użytków zielonych

Rośliny, które będą przeznaczone do produkcji biogazu rolniczego, powinny dostarczać odpowiedni plon suchej masy z jednostkowej powierzchni upraw, posiadać substancje organiczne ulegające biodegradacji oraz charakteryzować się łatwością w przechowywaniu i magazynowaniu. Najpowszechniej stosowaną rośliną uprawną do wytwarzania biogazu jest kukurydza, wykorzystuje się również ruń łąkową, trawy z upraw polowych, rośliny zbożowe,

⁹ E. Klimiuk, M. Pawłowska, T. Pokój, *Biopaliwa – technologie dla zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2012, str. 125–166; *Rodzaje substratów*, „Biogaz Zeneris”, <http://www.biogaz.com.pl/index.php/home/66-substraty>, dostęp: 10 października 2021 r.

¹⁰ E. Klimiuk, M. Pawłowska, T. Pokój, op. cit.

sorgo, rośliny okopowe (głównie buraki cukrowe i pastewne) oraz bulwy topinamburu¹¹. Charakterystykę biomasy z produkcji roślinnej przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Energetyczność biomasy pochodzącej z produkcji roślinnej

Pochodzenie	Rodzaj odpadu	Produkcja biogazu		Zawartość metanu w wytworzonym biogazie
		m ³ /t św.m.	m ³ /t s.m.o.	%
Biomasa z produkcji roślinnej	kiszonka z kukurydzy	170–200	450–700	50–55
	kiszonka z żyta	170–220	550–680	50–55
	burak cukrowy	170–180	800–850	50–55
	burak pastewny	75–100	620–850	50–55
	liście buraka	50–70	550–600	48–55
	kiszonka z traw	170–200	550–620	54–55
	kiszonka z sorga	105–145	520–590	50–54

Źródło: opracowanie na podstawie E. Den Boer, R. Szpadt, op. cit.

Biomasa z produkcji roślinnej powinna być w odpowiedni sposób zakonserwowana poprzez jej ukiszenie i zmagazynowanie, z tego względu że biogazownia rolnicza powinna pracować minimum 8000 godzin rocznie (333 dni), a substraty pochodzenia roślinnego powstają tylko w okresie wegetacyjnym¹².

Biomasę roślinną wykorzystuje się głównie w postaci kiszonek, które przygotowywane są z siewki. W przypadku traw są one najpierw poddawane częściowemu wysuszeniu do zawartości suchej masy 30–40%, a dopiero potem kierowane do kiszenia. W fermentacji metanowej stosuje się także podsuszone substraty roślinne, w których zawartość suchej masy określana jest na poziomie około 90%, które przez poddaniem do komór powinny być rozdrobnione, a w dalszej kolejności rozcieńczone do uzyskania suchej masy na wymaganym poziomie¹³.

Odpady i produkty uboczne z przetwórstwa rolno-spożywczego

Odpady produkcji rolno-spożywczej stanowią w masie fermentacyjnej najmniejszy procent. Tabela 3 przedstawia charakterystykę odpadów i produktów ubocznych z przetwórstwa rolno- -spożywczego i poubojowego.

¹¹ *Rodzaje substratów*, „Biogaz Zeneris”, <http://www.biogaz.com.pl/index.php/home/66-substraty>, dostęp: 10 października 2021 r.

¹² E. Klimiuk, M. Pawłowska, T. Pokój, op. cit.

¹³ Ibidem.

Tabela 3. Energetyczność wybranych odpadów pochodzących z przemysłu rolno-spożywczego i uboju

Pochodzenie	Rodzaj odpadu	Produkcja biogazu		Zawartość metanu w wytworzonym biogazie
		m ³ /t św.m.	m ³ /t s.m.o.	%
Odpady z przemysłu rolno-spożywczego	wywarz gorzelnii	30–42	400–700	58–65
	młóto z browaru	100–130	580–750	58–60
	wytłoki z owoców lub warzyw	75–250	250–550	65–75
	melasa	250–350	350–480	70–75
	wysłodki	60–75	250–350	70–75
	wycierka ziemniaczana	80–90	650–750	50–65
	serwatka	15–22	420–600	50–55
Odpady poubojowe	treść żołądków trzody	20–60	250–450	60–70
	treść żołądków przeżuwaczy	20–60	200–400	58–62
	osad poflotacyjny	35–280	900–1200	60–75
	krew	50–70	300–450	50–55

Źródło: opracowanie na podstawie E. Den Boer, R. Szpadt, op. cit.

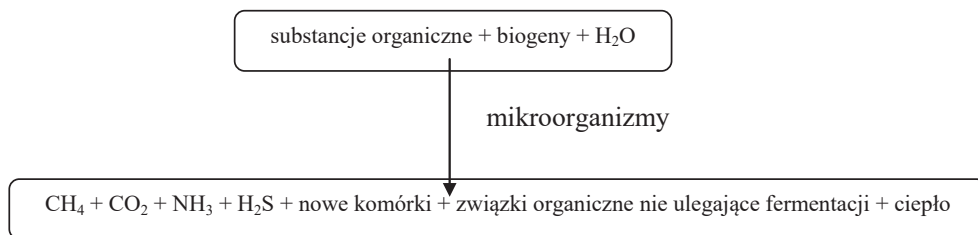
W niektórych rozwiązaniach technologicznych mogą w ogóle nie znaleźć zastosowania. Natomiast w przypadku biogazowni gorzelnianych lub przy zakładach mleczarskich mogą one stanowić podstawowy substrat do produkcji biogazu. Ta kategoria substratu wykorzystywana jest w produkcji biogazu przede wszystkim z powodu aspektów ekonomicznych, wynikających z otrzymywania przez biogazownię opłaty za przyjęcie odpadu do utylizacji. Najistotniejszą rolę odgrywają odpady poubojowe, gdyż ich utylizacja jest jednocześnie i zyskowna, i zwiększająca potencjał energetyczny masy substratów¹⁴.

Fermentacja metanowa jako biotechnologia

Fermentacja metanowa jest złożonym procesem biochemicznym, który zachodzi bez dostępu tlenu z udziałem mikroorganizmów, podczas którego substraty organiczne przekształcone zostają w metan i dwutlenek węgla¹⁵.

¹⁴ Rodzaje substratów..., op. cit.

¹⁵ E. Klimiuk, M. Pawłowska, T. Pokój, op. cit.

Ryc. 1. Schemat procesu fermentacji metanowej

Źródło: opracowanie własne.

Podstawowym produktem fermentacji metanowej jest biogaz, w którego skład wchodzi:

- metan (60–70%),
- dwutlenek węgla (30–40%),
- siarkowodór,
- amoniak,
- inne, tj. wodór, azot i tlenek węgla zazwyczaj w stężeniu poniżej 1%¹⁶.

Związki organiczne nie ulegające fermentacji oraz biomasa stanowią produkt uboczny w postaci odpadów pofermentacyjnych, zwanych również pofermentem, które po spełnieniu określonych wymogów mogą być stosowane jako nawóz organiczny. W związku z tym materia organiczna z odpadów pofermentacyjnych może zostać włączona w cykl zamkniętego obiegu węgla w przyrodzie¹⁷.

Proces fermentacji odpadów organicznych pochodzenia rolniczego przebiega przy udziale mikroorganizmów należących do trzech głównych grup troficznych, w skład których wchodzi:

- bakterie heterotroficzne, dzięki którym zachodzi hydroliza związków wielkocząsteczkowych, a następnie fermentacja produktów hydrolizy do małowcząsteczkowych kwasów organicznych i alkoholi,
- bakterie acetogenne, które wykorzystują jako substraty krótkołańcuchowe kwasy (propionowy i masłowy), niektóre długołańcuchowe kwasy tłuszczowe i inne substancje organiczne oraz protony jako akceptory elektronów, a produktami tej fazy są kwas octowy oraz wodór i dwutlenek węgla,
- bakterie metanogenne, które wytwarzają metan z kwasu octowego lub wodoru i dwutlenku węgla¹⁸.

Oprócz przedstawionych grup metabolicznych w procesie fermentacji metanowej można wyróżnić również następujące mikroorganizmy:

- bakterie homoacetogenne, które wytwarzają kwas octowy z wodoru i dwutlenku węgla,
- oraz bakterie redukujące siarkę¹⁹.

Podczas hydrolizy następuje kilka procesów, jednym z nich jest depolimeryzacja polisacharydów, tj. skrobi, celulozy czy hemicelulozy do cukrów prostych przy udziale hydrolaz. Następuje również degradacja białek, w wyniku której powstają proste peptydy oraz aminokwasy z udziałem proteaz. Kolejnym procesem jest hydroliza lipidów za pomocą lipaz,

¹⁶ A. Kowalczyk-Juśko, *Substraty do produkcji biogazu [w:] Biogaz w Polsce. Raport 2020*, Wydawca Biomass Media Group sp. z o.o., 2020.

¹⁷ E. Klimiuk, M. Pawłowska, T. Pokój, op. cit.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

której produktami są glicerol oraz długołańcuchowe kwasy tłuszczowe. Kinetyka reakcji zależy od wielu czynników, m.in. od rodzaju i struktury związków, rozmiarów cząsteczek oraz warunków środowiskowych, w tym temperatury i odczynu pH²⁰.

W etapie drugim, zwanym fazą kwaśną lub też acydogenezą, następuje rozkład rozpuszczonych w wodzie związków do krótkołańcuchowych kwasów tłuszczowych (masłowy, propionowy), alkoholi, aldehydów, dwutlenku węgla oraz wodoru²¹.

Trzecim etapem, najistotniejszym przy produkcji metanu, jest octanogeneza lub acenogeneza, w którym zachodzi rozkład wyższych kwasów organicznych do kwasu octowego, dwutlenku węgla i wodoru²².

Etap czwarty procesu nazywany jest metanogenezą. W fazie tej metan zostaje wytwarzany z kwasu octowego, wodoru, dwutlenku węgla, mrówczanu, metanolu, metyloaminy i siarczku dimetylowego. Bakterie metanogenne charakteryzują się powolnym tempem wzrostu oraz wrażliwością na czynniki środowiskowe, tj. temperaturę, odczyn, duże stężenie amoniaku lub siarkowodoru, co w konsekwencji wpływa na wzrost lub spadek produkcji metanu²³.

Technologie fermentacji metanowej stosowane w biogazowniach rolniczych mogą różnić się od siebie mechanizmem procesu fermentacji oraz wymogami prowadzenia procesów biologicznych w skali technicznej. Biogazownie rolnicze zazwyczaj bazują na technologii jednostopniowej, wykorzystując fermentację mokłą, a w mniejszym stopniu fermentację suchą. Dwustopniowy proces fermentacji realizowany jest szczególnie w przypadku dozowania dużej ilości odpadów tłuszczowych, gdy podczas ich rozkładu przez bakterie środowisko zostaje nadmiernie zakwaszone. Stosowany jest również, gdy substratami są substancje trudno rozkładalne, takie jak celuloza, hemiceluloza i lignina²⁴.

W procesie fermentacji metanowej, tak jak i w przypadku procesów biologicznych zachodzących w przyrodzie, warunki środowiskowe odgrywają istotną rolę w ich wydajności i produktywności. W przypadku fermentacji czynniki środowiskowe w znaczącym stopniu wpływają na wydajność produkcji biogazu oraz na stopień neutralizacji wsadu. Wyróżnić można ich dwa rodzaje: fizyczne (temperatura i mieszanie) oraz chemiczne (odczyn pH, potencjał redox, zawartość tlenu oraz stosunek węgla do azotu C/N)²⁵.

Biorąc pod uwagę konieczność unieszkodliwiania odpadów rolniczych i przemysłu rolno-spożywczego z punktu widzenia ochrony środowiska, a także naturalne ich pochodzenie oraz skład chemiczny, najbardziej przydatnymi i ekonomicznymi metodami degradacji tych odpadów są metody biotechnologiczne, które pozwalają na przekształcenie odpadów organicznych w energię i cenne produkty, takie jak: pasza, nawozy itp. Rola, jaką może odgrywać fermentacja związana z wytworzeniem bioenergii (metanu), jest zatem potrójna. Po pierwsze, jest to metoda przekształcenia energii zawartej w płodach rolnych w użyteczne paliwo (biogaz), które może być gromadzone i transportowane. Po drugie, jest to metoda recyklingu odpadów organicznych w stabilne polepszacze gleby, cenny płynny nawóz i energię.

²⁰ Ibidem; R. Ślęzak, *Procesy zachodzące na składowiskach odpadów*, Politechnika Łódzka, Łódź 2011.

²¹ E. Klimiuk, M. Pawłowska, T. Pokój, op. cit.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ *Przewodnik dla inwestorów zainteresowanych budową biogazowni rolniczych*, Ministerstwo Gospodarki, Instytut Energii Odnawialnej, Warszawa 2011; A. Jędrzak, *Biologiczne przetwarzanie odpadów*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.

²⁵ A. Głaszczka, W. Warda, op. cit

Po trzecie, jest to metoda inertyzacji odpadów, której celem jest obniżenie niekorzystnego oddziaływania na środowisko. W wielu krajach fermentacja beztlenowa jest istotnym elementem kompleksowego, zintegrowanego systemu zagospodarowania odpadów²⁶.

Choć polski rynek biogazu jest wciąż bardzo słabo rozwinięty na tle Europy, to jednak dysponuje bardzo nowoczesnymi, rodzimymi technologiami fermentacji, które są w stanie w wysoko wydajny sposób przetwarzać niezwykle szeroką gamę biomasy ubocznej z rolnictwa i bioodpadów. Wzrost wykorzystania produktów ubocznych i odpadów z rolnictwa i przetwórstwa w polskich biogazowniach przyczyni się do zwiększenia produkcji biogazu bez ograniczania zasobów gruntów niezbędnych do zachowania bezpieczeństwa żywnościowego kraju. Równocześnie następować będzie rozwój wytwarzania biopaliwa II generacji, racjonalne zagospodarowanie produktów ubocznych i odpadów oraz harmonizacja branży biogazowej z ideą gospodarki o obiegu zamkniętym²⁷.

Systemy wytwarzania biogazu rolniczego

Instalacje do produkcji biogazu rolniczego mogą się różnić od siebie doborem poszczególnych elementów ciągu technologicznego, które zależne są od lokalnych uwarunkowań, takich jak rodzaj i właściwości wykorzystywanych substratów, sposób wykorzystania biogazu oraz metoda zagospodarowania masy pofermentacyjnej. Rodzaj, ilość i jakość stosowanych substratów (zawartość suchej masy, produktywność metanu, pochodzenie) ma wpływ na wielkość produkcji biogazu, objętość zbiorników, wielkość urządzeń i instalacji oraz na moc agregatów do produkcji energii elektrycznej i ciepła²⁸. Ze względu na wielkość stosowanej mocy możemy wyróżnić:

- mikrobiogazownie – biogazownie rolnicze do 40 kW_{el}, funkcjonujące przy gospodarstwie rolnym, które można podłączyć do wiejskiej sieci niskiego napięcia,
- małe biogazownie rolnicze – moc elektryczna do 200 kW_{el},
- duże biogazownie rolnicze (powyżej 500 kW_{el}) o charakterze lokalnym,
- instalacje regionalne (głównie instalacje komunalne)²⁹.

W skład biogazowni rolniczej wchodzi cztery bloki technologiczne:

- przygotowanie substratów, na których wyposażenie składają się: silosy do zakiszania biomasy produkcji roślinnej, zbiorniki magazynujące i przygotowujące odchody zwierzęce, instalacja do higienizacji,
- przetwarzanie substratów i produkcja biogazu za pomocą: podajników kiszzonek, fermentatorów, zamkniętych komór do magazynowania odpadów pofermentacyjnych,
- oczyszczanie i wzbogacanie biogazu oraz wytwarzanie energii przy użyciu: instalacji oczyszczania biogazu, instalacji przetwarzania biogazu na dostępne formy energii (agregat kogeneracyjny),
- zagospodarowanie odpadów pofermentacyjnych dzięki instalacji odwadniania odpadów pofermentacyjnych, przym do kompostowania³⁰.

²⁶ A. Kowalczyk-Juśko, op. cit.

²⁷ S. Ledakowicz, L. Krzystek, *Wykorzystanie fermentacji metanowej w utylizacji odpadów z przemysłu rolno-spożywczego*, „Biotechnologia” 2005, nr 3(70), Łódź, s. 165–183.

²⁸ *Przewodnik dla inwestorów zainteresowanych budową biogazowni rolniczych...*, op. cit.

²⁹ E. Den Boer, R. Szpadt, op. cit.

³⁰ E. Klimiuk, M. Pawłowska, T. Pokój, op. cit.

W przypadku gdy substratem są odpady pochodzenia zwierzęcego, to są one przetrzymywane w wydzielonym zbiorniku i poddawane higienizacji przed dostarczeniem do komory fermentacyjnej. Kiszonkę najczęściej bezpośrednio podaje się do komory fermentacji za pomocą specjalnych podajników, co eliminuje konieczność stosowania zbiorników wyrównawczych³¹.

Poferment

Masa pofermentacyjna, która w całości zostanie przefermentowana, tzw. poferment, może być stosowana jako pełnowartościowy nawóz. Wiąże się to nie tylko z wykorzystaniem substratów, ale również z poprawą opłacalności ekonomicznej biogazowni. Masa pofermentacyjna – zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Klimatu z dnia 2 stycznia 2020 r. w sprawie katalogu odpadów – klasyfikowana jest jako „przefermentowane odpady z beztlenowego rozkładu odpadów zwierzęcych i roślinnych” o kodzie 19 06 06 oraz „cieczce z beztlenowego rozkładu odpadów zwierzęcych i roślinnych” z kodem 19 06 05³².

Aby wykorzystać poferment w rolnictwie, należy spełnić wymogi zawarte w Rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 20 stycznia 2015 r. w sprawie procesu odzysku R10, co oznacza obróbkę na powierzchni ziemi przynoszącą korzyści dla rolnictwa lub poprawę jakości środowiska³³. Poferment musi spełniać określone wymagania normowane w Ustawie o odpadach z dnia 14 grudnia 2012, w Ustawie o nawozach i nawożeniu z dnia 10 lipca 2007 roku oraz w Rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 18 czerwca 2008 r. w sprawie wykonania niektórych przepisów ustawy o nawozach i nawożeniu oraz warunki sanitarne przewidziane w przepisach weterynaryjnych³⁴. Jeśli do produkcji biogazu oprócz nawozów naturalnych i produktów roślinnych stosowane są inne substancje, to wykorzystanie pofermentu musi być każdorazowo poprzedzone analizą gleby na zawartość metali ciężkich. Za wykonanie analiz odpadów i gleby, określenie ich dawki oraz prawidłowe stosowanie odpowiedzialny jest wytwórca odpadu. Według przepisów ustawy o odpadach, po spełnieniu niezbędnych warunków w zakresie ochrony środowiska oraz życia i zdrowia ludzi, poferment z biogazowni rolniczej może uzyskać także status produktu ubocznego. Decyzję ważną przez 10 lat podejmuje marszałek województwa po konsultacji z Wojewódzką Inspekcją Ochrony Środowiska, a wykorzystanie pofermentu jako produktu ubocznego może być przeprowadzone na podstawie umowy z odbiorcą³⁵.

Nawozy naturalne, tj. gnojowica, obornik czy gnojówka są odpowiedzialne za emisję dwutlenku węgla i metanu. Jednym ze sposobów ograniczenia strat metanu, ale również azotu, jest unieszkodliwianie nawozów naturalnych w biogazowni rolniczej. Masa pofermentacyjna powstająca podczas procesu fermentacji, podobnie jak np. gnojowica, posiada

³¹ Ibidem.

³² Rozporządzenie Ministra Klimatu z dnia 2 stycznia 2020 r. w sprawie katalogu odpadów (Dz.U. 2020 poz. 10).

³³ Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 20 stycznia 2015 r. w sprawie procesu odzysku R10 (Dz.U. 2015 poz. 132).

³⁴ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 18 czerwca 2008 r. w sprawie wykonania niektórych przepisów ustawy o nawozach i nawożeniu (Dz.U. 2009 nr 224 poz. 1804); Ustawa z dnia 10 lipca 2007 r. o nawozach i nawożeniu (Dz.U. 2021 poz. 76); Ustawa z dnia 14 grudnia 2012 r. o odpadach (Dz.U. 2021 poz. 779).

³⁵ M. Matyka, P. Skowron, *Poferment – możliwości wykorzystania i zastosowanie [w:] Biogaz w Polsce. Raport 2020*, Wydawca Biomass Media Group sp. z o.o., 2020.

wiele wartościowych makro- i mikroelementów, jednak w przeciwieństwie do nawozów mineralnych charakteryzuje ją:

- zwiększona zawartość N-NH₄ łatwo dostępnego dla roślin, wpływa to na zmniejszenie zapotrzebowania na nawozy mineralne, na spadek ryzyka związanego z migracją azotanów do wód gruntowych oraz zapobiega w znaczący sposób procesowi eutrofizacji,
- nie zawiera, a jeśli zawiera, to tylko w niewielkich ilościach, patogeny i nasiona chwastów, co skutkuje mniejszym zużyciem środków ochrony roślin,
- mniejszy stosunek C/N,
- większa zawartość substancji organicznej w prefermentowanej masie pochodzącej ze źródeł innych niż nawozy naturalne,
- brak nieprzyjemnych odorów,
- brak emisji gazów, tj. SO₂, NO_x, CH₄³⁶.

Poferment może być stosowany jako nawóz tylko w określonych przez ustawodawcę terminach, dlatego też należy magazynować go w zbiornikach lub lagunach przez okres do ok. 6 miesięcy, gdzie proces fermentacji nadal będzie zachodzić, choć z mniejszą wydajnością. Pokrycie tych zbiorników gazoszczelną membraną pozwoli zwiększyć o 3–4% całkowitą produkcję biogazu. Zbiorniki na masę pofermentacyjną, w których jest odzyskiwany dodatkowy biogaz, nazywane są komorami wtórnej fermentacji³⁷.

Możliwości zagospodarowania masy pofermentacyjnej:

- rozproszczenie na polach lub łąkach bez wcześniejszego przetworzenia z zachowaniem wymogów Rozporządzenia Ministra Środowiska w sprawie procesu odzysku R10³⁸,
- separacja na frakcję stałą, która może być poddawana certyfikacji i sprzedawana jako nawóz, spalana jako paliwo stałe lub wykorzystywana jako dodatek do pasz, i frakcję płynną, która wykorzystywana może być do rozlewania na polach zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Środowiska w sprawie procesu odzysku R10 lub zwracana do procesu jako ciecz technologiczna³⁹,
- separacja, a następnie wzbogacanie, gdzie frakcja stała wzbogacana jest koncentratem z kolejnych etapów oczyszczania, a w dalszej kolejności poddawana certyfikacji i sprzedawana jako nawóz, natomiast frakcja stała poddawana jest oczyszczaniu, w następujących procesach:
 - flokulacji – wytrącanie agregatów substancji rozpuszczonych, a potem ich odwirowanie,
 - ultrafiltracja – membrana zatrzymuje pozostałości substancji odżywczych, cząstek kolidowych i drobnoustrojów,
 - odwrócona osmoza – oddzielone substancje rozpuszczone wraz z koncentratem z ultrafiltracji wzbogacają frakcję stałą,
 - woda po oczyszczaniu ma jakość wody pitnej⁴⁰.

³⁶ I. Łucka, A. Kołodziej, *Rolnicze wykorzystanie masy pofermentacyjnej z biogazowni rolniczej* [w:] *Wykorzystanie biomasy w energetyce – aspekty ekonomiczne i ekologiczne*, Zachodniopomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Barzkowicach, Koszalin 2011, s. 277–304.

³⁷ I. Łucka, A. Kołodziej, op. cit.; *Przewodnik dla inwestorów zainteresowanych budową biogazowni rolniczych...*, op. cit.

³⁸ Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 20 stycznia 2015 r. w sprawie procesu odzysku R10 (Dz.U. 2015 poz. 132).

³⁹ A. Jędrzak, op. cit.

⁴⁰ A. Kowalczyk-Juško, *Nawozowe wykorzystanie pozostałości pofermentacyjnej na przykładzie badań IUNG, wykonywanych m.in. na zlecenie biogazowni rolniczej w Dębowej Kłodzie oraz Poldanoru,*

Biogaz

Powstały biogaz, który gromadzony jest w komorach fermentacji metanowej, a przy większych inwestycjach w wydzielonych do tego zbiornikach, po oczyszczeniu i wzbogaceniu przekształcany jest w energię elektryczną i ciepło. Może służyć również do zasilania sieci gazu ziemnego lub jako biopaliwo. Instalacja biogazu wyposażona jest w pochodnię, służącą do spalania jego nadwyżek, w urządzenia bezpieczeństwa, takie jak mechaniczne, hydrauliczne i elektryczne zabezpieczenia przed nad- i podciśnieniem gazu, oraz w liczniki oceniające ilość powstałego biogazu⁴¹.

Oczyszczanie biogazu opiera się w głównej mierze na usuwaniu wody, cząstek stałych oraz siarkowodoru, dzięki czemu można uzyskać parametry pozwalające na funkcjonowanie urządzeń technicznych przetwarzających go w energię w sposób prawidłowy⁴².

W wyniku obecności wody w biogazie może dochodzić do przyspieszenia korozji metalowych elementów instalacji oraz do spadku wartości opałowej. W małych biogazowniach w celu odwadniania stosowane są filtry gruboziarniste, przegrody mikroporowate, cyklony oraz łapacze wilgoci, które wraz z wodą usuwają również cząstki stałe. W większych instalacjach, gdzie wymagany jest wyższy stopień usunięcia wody, wykorzystuje się metody adsorpcyjne, które stosowane są również w przypadku biogazu wprowadzanego do sieci gazu ziemnego oraz wykorzystywanego jako biopaliwo. W metodzie jako adsorbenty używane są żele krzemionkowe albo tlenki glinu, a instalacja bazuje na kolumnach adsorpcyjnych, które pracują w cyklach sorpcja–regeneracja. Do odwadniania wykorzystuje się też metody absorpcyjne z powszechnie stosowanym glikolem etylenowym. Zużyty glikol regeneruje się przez odparowanie w temperaturze 200°C⁴³.

Obecność siarkowodoru w biogazie jest nieunikniona, jednak jego stężenie może kształtować się na różnym poziomie i zależy od substratów poddawanych fermentacji. Konieczność jego usuwania wynika z silnych właściwości korozyjnych, które posiada, co może prowadzić do uszkodzeń elementów komór fermentacyjnych, przewodów odprowadzających biogaz, zbiorników magazynujących i urządzeń służących do spalania gazu. Siarkowodor może być również trucizną dla katalizatorów i być niebezpieczny dla środowiska po spaleniu do dwutlenku siarki⁴⁴.

Wzbogacanie (uszlachetnianie) biogazu polega na usuwaniu dwutlenku węgla. Stosowane jest w przypadku, gdy biogaz musi wykazywać wyższe standardy jakości, czyli wtedy, gdy wykorzystywany jest jako biopaliwo lub do zasilania sieci gazu ziemnego⁴⁵.

2011, [https://www.minrol.gov.pl/pol/content/download/40149/222513/file/A.Kowalczyk-Jusko% 20-%20Nawozowe%20wykorzystanie%20pozostalosci%20pofermentacyjnych.pdf](https://www.minrol.gov.pl/pol/content/download/40149/222513/file/A.Kowalczyk-Jusko%20-%20Nawozowe%20wykorzystanie%20pozostalosci%20pofermentacyjnych.pdf), dostęp: 11 wrzesień 2021 r.

⁴¹ E. Klimiuk, M. Pawłowska, T. Pokój, op. cit.

⁴² Ibidem.

⁴³ E. Klimiuk, M. Pawłowska, T. Pokój, op. cit.; J. Cebula, *Wybrane metody oczyszczania biogazu rolniczego i wysypiskowego*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2012.

⁴⁴ J. Cebula, op. cit.

⁴⁵ Ibidem.

Możliwości wykorzystania biogazu rolniczego

Biogaz rolniczy wykorzystywany jest głównie do:

- wytwarzania energii elektrycznej i energii cieplnej w skojarzeniu – kogeneracja rozproszona (CHP – *combined heat and power*),
- wytwarzania energii cieplnej w kotłach,
- uzdatniania do biometanu i zatłaczania do sieci gazu ziemnego lub wykorzystania jako paliwo do pojazdów⁴⁶.

Konwersja biogazu rolniczego w energię jest nie tylko zyskownym przedsięwzięciem, ale również jest jednym z najlepszych sposobów jego unieszkodliwiania oraz ochrony środowiska przed jego odorem. Ze względów energetycznych, ekologicznych i ekonomicznych najkorzystniejszym rozwiązaniem – i tym samym najczęściej stosowanym w Polsce – jest bezpośrednie wykorzystanie biogazu do wytwarzania energii w skojarzeniu. Alternatywnym sposobem wykorzystania biogazu poza miejscem jego wytworzenia jest jego włączanie, po uprzednim oczyszczeniu, do sieci gazowej⁴⁷.

Na podstawie charakterystyki sektora rolnego w Polsce typów preferowanej produkcji oraz występującego zróżnicowania składu wytwarzanego nawozu organicznego pochodzenia zwierzęcego w zależności od grup zwierząt można stwierdzić, że nawozy naturalne pochodzenia zwierzęcego mogą stanowić znaczne źródło substratów do produkcji biogazu rolniczego. Potencjał ekonomiczny Polski uwzględniający możliwości produkcyjne roślinności energetycznej, odpadów przemysłowych i rolniczych wskazano na 6,6 mld metrów sześciennych⁴⁸. Zestawiając te możliwości z łącznym importem gazu PGNiG, który w 2019 roku wyniósł 14,85 mld metrów sześciennych, można szacować, że produkcja krajowa w Polsce mogłaby zaspokoić ponad jedną trzecią zapotrzebowania na tego rodzaju surowiec energetyczny⁴⁹.

Produkcja energii elektrycznej i cieplnej w kogeneracji

Biogaz pozyskany po procesie fermentacji kierowany jest do modułu kogeneracyjnego (CHP), gdzie energia chemiczna biogazu poddawana jest konwersji na energię elektryczną i ciepłą. Wytworzona energia zużywana jest na potrzeby technologiczne biogazowni, energia elektryczna wykorzystywana jest np. do zasilania pompy, mieszadła, dmuchawy, aparatury kontrolno-pomiarowej, oświetlenia, natomiast energia cieplna stosowana jest do podgrzewania komór fermentacyjnych. Ponadto wyprodukowana energia zaspokoić może potrzeby własne przez zasilanie swoich zakładów, budynków czy ferm, z których dostarczane są substraty. Zapotrzebowanie biogazowni na energię elektryczną stanowi ok. 10% jej ogólnej produkcji, natomiast w przypadku energii cieplnej ok. 25–40% zużywane jest na potrzeby własne. W przypadku gdy instalacja kogeneracyjna przez pewien okres nie pracuje, urządzeniem

⁴⁶ E. Den Boer, R. Szpadt, op. cit.

⁴⁷ *Przewodnik dla inwestorów zainteresowanych budową biogazowni rolniczych...*, op. cit.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ PGNiG: *mniej gazu z Rosji, rośnie import LNG*, „PGNiG”, 27 stycznia 2020, <https://pgnig.pl/aktualnosci/-/news-list/id/pgnig-mniej-gazu-z-rosji-rosnie-import-lng/newsGroupId/10184?changeYear=2020¤tPage=1>, dostęp: 12 października 2021 r.

spalającym biogaz jest pochodnia gazowa. Fazy postępu są zazwyczaj krótkotrwałe i sporadyczne i związane są z pracami konserwacyjnymi, np. wymiana oleju, wymiana filtrów, pomiar luzów, sprawdzanie rozrządu itd. Nadmiar energii może być sprzedawany odbiorcom zewnętrznym na podstawie umów cywilno-prawnych, np. nadwyżka energii elektrycznej może być włączana do krajowego systemu elektroenergetycznego, natomiast energia ciepła odsprzedawana lokalnemu operatorowi⁵⁰.

Technologią umożliwiającą udoskonalenie kogeneracji i wzrostu współczynnika skojarzenia jest trigeneracja, która wytwarza nie tylko energię elektryczną oraz ciepłą, ale również chłód, przez dołączenie do układów kogeneracyjnych odpowiednio skonfigurowanych chłodziarek absorpcyjnych. W systemach ciepłowniczych, w okresie letnim, przyczynia się do poprawy ekonomiki produkcji energii elektrycznej i ciepłej w skojarzeniu przy niskim zapotrzebowaniu odbiorców na ciepło i istniejącym zapotrzebowaniu na chłód użytkowy. W odpowiednio zaprojektowanych technologiach jest to najbardziej efektywne rozwiązanie energetyczne dostępne na świecie⁵¹.

Włączanie biometanu do sieci dystrybucyjnej gazowej

Biogazownie rolnicze lokalizowane są zazwyczaj na obszarach rolniczych oraz w znacznej odległości od terenów zabudowanych, dlatego też możliwości wykorzystywania energii ciepłej są w dużym stopniu ograniczone. Metodą zwiększającą efektywność wykorzystania biogazu oczyszczonego do postaci biometanu jest włączanie go do sieci dystrybucyjnej gazowej i przesył do miejsc, które umożliwią produkcję energii elektrycznej i ciepłej w agregatach kogeneracyjnych lub też stosowanie jako paliwo do samochodów. Ważne jest, aby biometan przed włączeniem do gazociągu poddany był technologiom oczyszczania i wzbogacania i spełniał kryteria przedstawione w tabeli 4⁵².

Szczególnie istotne jest usunięcie siarkowodoru i pary wodnej, ponieważ ich obecność wpływa negatywnie na system dystrybucji gazu ziemnego. W związku z tym jakość biometanu włączanego do sieci gazowej nie może odbiegać od parametrów jakościowych innych rodzajów paliw gazowych transportowanych tą siecią. W przeciwnym wypadku pogorszy się jakość paliw gazowych w sieci, co negatywnie wpłynie na ostatecznych odbiorców, na ich bezpieczeństwo oraz funkcjonowanie urządzeń i instalacji przyłączonych do sieci⁵³.

⁵⁰ *Przewodnik dla inwestorów zainteresowanych budową biogazowni rolniczych...*, op. cit.; *Produkcja energii biogazowni rolniczej*, „Agroenergetyka”, 3 stycznia 2010, <http://agroenergetyka.pl/?a=article&id=531>, dostęp: 2 października 2021 r.

⁵¹ *O kogeneracji/trójgeneracji*, *Gs Energia*, http://www.gsenergia.pl/222/o_kogeneracji_trojgeneracji, dostęp: 1 października 2021 r.; R. Szpadt, *Dolny Śląsk – Odzysk energii z odpadów, przegląd na tle innych krajów regionu Morza Bałtyckiego (Szwecji, Finlandii, Estonii i Litwy)*, prezentacja w ramach projektu: REMOWE – Regional Mobilizing of Sustainable Waste-to-Energy Production, Wrocław 2012.

⁵² *Przewodnik dla inwestorów zainteresowanych budową biogazowni rolniczych...*, op. cit.

⁵³ Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 5 maja 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowego zakresu obowiązków uzyskania i przedstawienia do umorzenia świadectw pochodzenia, uiszczenia opłaty zastępczej, zakupu energii elektrycznej i ciepła wytworzonych w odnawialnych źródłach energii oraz obowiązku potwierdzania danych dotyczących ilości energii elektrycznej wytworzonej w odnawialnym źródle energii (Dz.U. 2014 poz. 671).

Tabela 4. Zestawienie paliw nieodnawialnych z odnawialnymi, tj. gazu ziemnego oraz biogazu i biometanu wg parametrów energetycznych

	Nieodnawialny surowiec energetyczny	Surowiec energetyczny odnawialny wyprodukowany w wyniku procesów chemicznych	
	Gaz ziemny	Biogaz	Biometan
Wartość kaloryczna	9–11 kWh/m ³	5,5–7,7 kWh/m ³ (w zależności od wsadu w biogazowni)	10,2–10,9 kWh/m ³

Źródło: opracowanie na podstawie *Przewodnik dla inwestorów zainteresowanych budową biogazowni rolniczych*, Ministerstwo Gospodarki, Instytut Energii Odnawialnej, Warszawa 2011.

Perspektywy i uwarunkowania rozwoju biogazowni rolniczych na Dolnym Śląsku

Na terenie Dolnego Śląska, a w szczególności na Nizinie Śląskiej, potencjał dla produkcji biogazu jest wyższy niż w przypadku innych obszarów kraju. Biorąc pod uwagę korzystne nasłonecznienie i odpowiednią ilość opadów, wegetacja roślin w województwie dolnośląskim odbywa się w tempie porównywalnym z wegetacją roślin występującą w rejonach świata znacznie lepiej nasłonecznionych, ale za to bardziej suchych. W związku z tym stwarza to na Dolnym Śląsku relatywnie atrakcyjne warunki dla konkurencyjnej produkcji biogazu⁵⁴.

Najlepsze efekty fermentacji metanowej otrzymuje się przy zastosowaniu kofermentacji biomasy z produkcji roślinnej i odchodów zwierzęcych. Kofermentacja jest procesem bez-tlenowej biodegradacji mieszaniny z dwu lub więcej substratów pozwalającym na wyższy uzysk biogazu niż w przypadku stosowania fermentacji jednoskładnikowej⁵⁵. Na Dolnym Śląsku większy potencjał energii z biogazu można uzyskać z biomasy roślinnej, co spowodowane jest głównie dużym udziałem gruntów ornych, zwłaszcza w powiatach złotoryjskim, jaworskim, świdnickim, południowej części legnickiego, średzkiego, wrocławskiego, dzierzoniowskiego, ząbkowickiego, strzelińskiego i południowej części oławskiego, gdzie udział ten stanowi powyżej 80% powierzchni. Województwo dolnośląskie charakteryzuje się największą rolniczą produkcją roślinną w Polsce, jednak potencjał nie jest w pełni wykorzystywany, ponieważ np. produkcja kukurydzy na ziarno jest jedną z największych w Polsce, natomiast zbiory kukurydzy na kiszonkę, która może być substratem w biogazowni, należą do jednych z najmniejszych w kraju, co świadczy o niestandardowym wykorzystaniu tej rośliny. Na terenie Dolnego Śląska uprawia się również bardzo duże ilości rzepaku i rzepiku, które stanowią 13,6% zasiewów i zajmują na tle kraju pierwsze miejsce pod względem zbiorów⁵⁶.

⁵⁴ B. Derski, *Biogazownie rolnicze na Dolnym Śląsku: ekonomiczne, prawne i społeczne uwarunkowania powstawania i funkcjonowania biogazowni rolniczych na Dolnym Śląsku*, praca dyplomowa, Uniwersytet Ekonomiczny, Wrocław 2010; H. Klimczak, *Analizy przestrzenne w badaniach warunków gospodarowania na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego*, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wrocław 2008, str. 9–13.

⁵⁵ A. Kowalczyk-Juško, op. cit.

⁵⁶ *Bank Danych Lokalnych*, Główny Urząd Statystyczny, <http://www.stat.gov.pl>, dostęp: 2 czerwca 2021 r.; B. Derski, op. cit.; Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do 2020 roku, załącznik do uchwały nr XLVIII/649/2005 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 30 listopada 2005 roku.

Najniekorzystniejszymi warunkami dla powstawania biogazowni rolniczych charakteryzują się tereny góryste pasma Sudetów oraz północno-zachodnia część województwa (m.in. Bory Dolnośląskie). Niesprzyjające warunki występują również w powiatach milickim i w północnej części oleśnickiego⁵⁷.

Wykorzystanie substratów pochodzenia zwierzęcego w województwie dolnośląskim odznacza się warunkami przeciętnymi lub mniej niż przeciętnymi na tle Polski. Dolny Śląsk jest również jednym z najmniejszych producentów bydła, zajmuje 14. miejsce w stosunku do innych województw, trzody chlewnej, gdzie plasuje się na 13. miejscu, i drobiu – 11. miejsce. Największe stada krów występują w powiatach górowskim, trzebnickim, oleśnickim, legnickim, złotoryjskim, jaworskim, średzkim, świdnickim oraz strzebińskim, natomiast znaczne hodowle trzody chlewnej znajdują się w powiatach wrocławskim, ząbkowickim, oleśnickim, złotoryjskim, jaworskim i świdnickim. Tym samym można stwierdzić, że obszary te w dużym stopniu odpowiadają terenom intensywnej produkcji biomasy roślinnej, a ponadto w tych regionach występuje dobrze rozwinięta infrastruktura gazowa i ciepłownicza.

W związku z powyższym inwestorzy zainteresowani budową biogazowni rolniczych na terenie województwa dolnośląskiego powinni brać pod uwagę następujące 3 obszary⁵⁸:

- na południe od Wrocławia, gminy występujące na Nizinie Śląskiej, a zwłaszcza: Udanin, Kostomłoty, Kąty Wrocławskie, Kobierzyce, Żórawina, Siechnice, Borów i Domaniów;
- okolice Legnicy, zwłaszcza gminy wiejskie: Chojnów, Złotoryja, Chocianów, Lubin, Kunice, Krotoszyce, Legnickie Pole;
- na północy województwa, gminy graniczące z Wielkopolską: Góra, Wąsosz, Żmigród i Milicz.

Korzyści dla środowiska, społeczeństwa i gospodarki

Biogazownie rolnicze mogą przynosić korzyści dla krajowej gospodarki, dla lokalnej społeczności oraz powodować poprawę stanu środowiska.

Najważniejszym aspektem środowiskowym jest utylizacja odpadów z jednoczesną produkcją energii z biogazu, który jest odnawialnym źródłem energii. OZE jako alternatywa dla tradycyjnych pierwotnych i nieodnawialnych źródeł energii przyczynia się do zmniejszenia zużycia surowców kopalnych oraz emisji związków powstających podczas ich spalania. Oddziaływanie na środowisko w fazie budowy, eksploatacji i likwidacji instalacji bazujących na OZE jest również dużo mniejsze niż w przypadku technologii konwencjonalnych. Wykorzystanie nawozów naturalnych, czyli odpadów w formie nieprzefermentowanej, przyczynia się do emisji znacznych ilości metanu do atmosfery. Produkcja biogazu rolniczego wskutek fermentacji metanowej powoduje spadek emisji metanu i innych gazów cieplarnianych, w tym CO₂. Powstający poferment, czyli w całości przefermentowany materiał, może zostać wykorzystany jako nawóz o znacznie lepszych właściwościach niż odpady nieprzefermentowane. Biogazownie umożliwiają również redukcję emisji odorów, które wydzielane są podczas nawożenia pól nawozem naturalnym⁵⁹.

⁵⁷ H. Klimczak, op. cit.

⁵⁸ B. Derski, op. cit.; R. Szpadt, op. cit.

⁵⁹ B. Biega, *Polityka energetyczna a biogazownie rolnicze w województwie dolnośląskim* [w:] *Nowe trendy w naukach przyrodniczych*, Wrocław, CreativeTime, 2012, s. 60–69; *Korzyści z produkcji*

Biogazownie rolnicze stwarzają ogromną szansę dla rozwoju gmin i rolnictwa. Są źródłem dochodów zarówno dla mieszkańców, jak i dla gminy jako jednostki samorządowej. Dla lokalnej społeczności powstanie biogazowni może przynieść nowe miejsca pracy. Lokalne firmy wykonawcze i budowlane mogą podjąć współpracę z generalnym wykonawcą inwestycji biogazowej, a lokalne firmy transportowe zajmować się zbiorem plonów, transportem i zakiszaniem. Dzięki biogazowniom może nastąpić również rozwój rynku rolnego. Rolnicy, dostarczając substraty, otrzymywać będą stałe, gwarantowane dochody i będą mogli pozyskiwać wartościowy i bezzapachowy nawóz, a tym samym nastąpi eliminacja odorów, spowodowanych przez nawozy naturalne. Mieszkańcom pobliskich terenów będzie dostarczana tańsza energia cieplna. Dla lokalnych samorządów budowa biogazowni rolniczych również może przynosić korzyści, m.in. przez wpływy z tytułu podatków i opłat, wzrost zagospodarowania nieużytków oraz wykorzystanie nadwyżek produkcji rolnej. Do innych korzyści na rzecz gminy i wynikających z funkcjonowania biogazowni należy polepszenie wizerunku gminy jako gminy nowoczesnej i innowacyjnej, a tym samym możliwości pozyskania nowych inwestorów. Ważnym aspektem w rozwoju branży biogazowniczej jest edukacja społeczeństwa w tym zakresie, np. przez wprowadzenie ogólnopolskiej kampanii edukacyjnej i informacyjnej⁶⁰.

Biogazownie rolnicze mogą przyczyniać się również do wzrostu bezpieczeństwa energetycznego gminy i są sposobem zagospodarowania odpadów powstałych na jej terenie, a w konsekwencji redukują powierzchnię składowisk i ograniczają stosowanie innych metod unieszkodliwiania. Zasoby oraz struktura agrarna decydują o znacznym potencjale dla produkcji energii z biogazu, przyczyniając się do możliwości włączenia rolników w aktywną przynależność do innych sektorów gospodarki. Istotne jest więc, żeby polityka energetyczna dążyła w kierunku wsparcia rozwoju biogazowni rolniczych⁶¹.

Korzyści ekonomiczne z produkcji biogazu wynikają głównie z przychodów z tytułu sprzedaży wytworzonej energii elektrycznej. Innymi źródłami dochodów jest sprzedaż uzyskanej nadwyżki energii cieplnej, pofermentu jako nawozu oraz pobieranie opłat z tytułu przyjęcia do utylizacji odpadów organicznych. W przypadku gdy biogazownia wymaga zapotrzebowania na dodatkowe ciepło wykorzystywane do procesów technologicznych, to zużywa nadmiar wytworzonej energii cieplnej i nie ponosi już żadnych wydatków na zakup paliwa pierwotnego. Gdy biogazownia posiada pola uprawne wymagające nawożenia, to wtedy również nie ponosi kosztów związanych z zakupem nawozów mineralnych, gdyż sama wytwarza nawóz o lepszych właściwościach⁶².

biogazu, *Biogazownie rolnicze*, <http://biogazownierolnicze.pl/technologie/1391/korzysci-z-produkcji-biogazu>, dostęp: 23 października 2021 r.; *Korzyści z produkcji i wykorzystania biogazu dla inwestorów*, „IOZE hydro”, <http://ioze.pl/energetyka-biogazowa/korzysci-z-produkcji-i-wykorzystania-biogazu-dla-inwestorow>, dostęp: 23 października 2021 r.

⁶⁰ B. Biega, op. cit.; E. Den Boer, R. Szpadt, op. cit.

⁶¹ A. Pilarska, K. Pilarski, K. Dobrzański, *Wpływ rozwoju biogazowni w Polsce na dywersyfikację źródeł dochodów w rolnictwie*, „Technika Rolnicza, Ogrodnicza, Leśna” 2014, nr 1, Poznań, s. 10–12.

⁶² B. Biega, op. cit.; *Korzyści z produkcji biogazu...*, op. cit.; *Korzyści z produkcji i wykorzystania biogazu dla inwestorów...*, op. cit.

Bariery utrudniające rozwój biogazowni rolniczych

Obowiązujące przepisy prawne sprawiają, że budowa biogazowni rolniczych staje się długookresowym i skomplikowanym przedsięwzięciem, a przyłączenie do sieci energetycznej wymaga dużych środków finansowych oraz znacznego nakładu czasu. Aby można było rozpocząć budowę inwestycji – oprócz uzyskania niezbędnych pozwoleń – należy również zdobyć akceptację lokalnej społeczności, która zazwyczaj jest negatywnie nastawiona do powstania takiego przedsięwzięcia. Wynika to z nieświadomości korzyści, jakie mogą być osiągnięte poprzez produkcję i wykorzystanie biogazu⁶³.

Występuje również szereg innych niekorzystnych czynników, które są przeszkodą dla rozwoju biogazowni rolniczych. Zaliczyć można do nich przede wszystkim bariery natury prawnej, technologicznej, organizacyjnej oraz ekonomicznej. Ograniczenia mające charakter prawny spowodowane są w głównej mierze brakiem odpowiednich lub w małym stopniu sprzyjających uregulowań prawnych, które określają procedury prawno-administracyjne dotyczące wdrażania technologii i lokalizacji inwestycji. Kolejną barierą prawną są problemy wynikające z niepewności inwestorów wobec systemu wsparcia dla inwestycji biogazowych czy też trudności z finansowaniem projektów biogazowych. Znaczne nakłady wynikające z przygotowania przedsięwzięcia oraz koszty związane z budową biogazowni, które kształtują się na poziomie 4–5 mln euro/1 MW, mają w dużym stopniu wpływ na ograniczenie rozwoju tej branży energetyki odnawialnej. Kolejną barierą jest brak rzetelnych informacji związanych z efektywnością energetyczną i ekonomiczną budowy instalacji biogazowej oraz z wyborem najkorzystniejszej technologii, w zależności od stosowanych substratów, z określeniem odpowiedniej wydajności. Ograniczona jest również liczba projektantów, generalnych wykonawców, specjalistycznych firm budowlanych oraz technologów wyspecjalizowanych w projektowaniu, budowie oraz w eksploatacji biogazowni rolniczych. Kolejną komplikacją mogą być problemy wynikające z dostępności i przepustowości sieci elektroenergetycznej na terenach wiejskich. Przedsiębiorstwa energetyczne z powodów technicznych mogą odmówić wydania warunków przyłączenia lub wyznaczyć główny punkt zasilający (stację transformatorową) w znacznej odległości, w rezultacie wkład w budowę linii będzie tak duży, że zniweczy on realizację całej inwestycji⁶⁴.

Aby rynek biogazowni rolniczych mógł się rozwijać, niezbędne jest stworzenie warunków eliminujących bariery organizacyjne, prawne, technologiczne oraz ekonomiczne. Istotne zatem jest podejmowanie działań zmierzających do podnoszenia świadomości ekologicznej społeczeństwa, kształcenia specjalistów zajmujących się OZE oraz optymalizacja procesu produkcji biogazu poprzez prowadzenie badań i transfer wiedzy. Sektor biogazowy nie będzie się intensyfikował bez odpowiedniego wsparcia ze strony instytucji państwowych, dlatego konieczne jest dofinansowanie w postaci dotacji i pożyczek. Rozwiązaniem problemów branży biogazowej może być również wdrożenie programów

⁶³ M. Powąłka, A. Klepacka, J. Skudlarski, E. Golisz, *Aktualny stan sektora biogazu rolniczego w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2013, tom 13 (XXVIII), zeszyt 3, Warszawa, Wydawnictwo SGGW, str. 203–212.

⁶⁴ B. Biega, op. cit.; M. Powąłka, A. Klepacka, J. Skudlarski, E. Golisz, op. cit.

demonstracyjnych – pilotażowych, które wykażą racjonalność i skuteczność proponowanej technologii oraz zasadność ekonomiczną inwestycji, budując zaufanie wśród rolników, inwestorów oraz całej społeczności⁶⁵.

Zakończenie

Polska należy do krajów o dużym potencjale energetycznym, szczególnie w zakresie produkcji biogazu, który porównywalny jest do potencjału biogazowego Niemiec (lidera w Unii Europejskiej w produkcji biogazu). Produkcja biogazu w naszym kraju z roku na rok wzrasta, jednak nie jest to zadowalający poziom. W kraju na dzień 31 grudnia 2020 r. do rejestru wytwórców biogazu rolniczego wpisanych było 99 przedsiębiorstw energetycznych, w tym 116 instalacji biogazowych⁶⁶ o łącznej wydajności instalacji do produkcji biogazu 325,395 mln m³ i łącznej mocy układu energii elektrycznej 689,118 MWe, natomiast na dzień 27 maja 2021 r. rejestr powiększył się o kolejne 4 przedsiębiorstwa (4 instalacje).

Sektor odnawialnych źródeł energii w Polsce dysponuje obecnie indywidualną ustawą o OZE. Biorąc pod uwagę wymogi unijne przekładające się na politykę energetyczną Polski, tendencje europejskie w sektorze energetycznym, ogromny potencjał produkcji biogazu/biometanu w Polsce oraz sprzyjające regulacje prawne dla biogazu, należy oczekiwać, że jego rola będzie z roku na rok coraz większa.

Obszar Dolnego Śląska charakteryzuje się korzystnymi warunkami do rozwoju biogazowni rolniczych z tego względu, że posiada duże możliwości pozyskiwania substratów pochodzenia rolniczego (głównie biomasy roślinnej) oraz regiony o dobrze rozwiniętej infrastrukturze gazowej i ciepłowniczej, pozwalające na sprzedaż uzyskanej energii do istniejących już sieci. W artykule wskazano również obszary o najdogodniejszych warunkach do budowy biogazowni rolniczych.

Inwestycje w biogazownie są złożonym i długookresowym przedsięwzięciem, co wynika ze skomplikowanej procedury prawno-administracyjnej dotyczącej wdrażania technologii i położenia inwestycji. Pierwszym etapem projektowym biogazowni rolniczych jest identyfikacja jego zakresu przez wybór najkorzystniejszych rozwiązań dla konkretnej lokalizacji. Aby można było rozpocząć budowę inwestycji, oprócz uzyskania niezbędnych pozwoleń (tytułu prawnego do inwestycji, decyzji środowiskowej i lokalizacyjnej, pozwolenia na budowę oraz umowy realizacyjnej), należy również uzyskać akceptację lokalnej społeczności, która zazwyczaj jest negatywnie nastawiona do powstania takiego przedsięwzięcia.

Biogaz rolniczy powstaje w procesie fermentacji metanowej zachodzącym w warunkach beztlenowych z udziałem mikroorganizmów, podczas którego substraty organiczne przekształcone zostają w metan i dwutlenek węgla. Substratami w biogazowniach rolniczych mogą być: odpady z chowu zwierząt, biomasa z upraw polowych i użytków zielonych lub też odpady i produkty uboczne z przetwórstwa rolno-spożywczego. Zazwyczaj stosowana jest kofermentacja, która polega na mieszanii substratów pochodzących z różnych źródeł. Odpowiedni dobór substratów wsadowych ma kluczowe znaczenie dla rentowności przedsięwzięcia. Biogazownie rolnicze zazwyczaj bazują na technologii jednostopniowej, wykorzystując

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ P. Banasik et al., *Raport. Biogaz w Polsce 2020*, Wydawca Biomass Media Group sp. z o.o., Poznań 2020, s. 39.

fermentację mokrą w warunkach mezofilowych, gdzie dostawa substratów odbywa się w sposób ciągły. Typowa instalacja biogazowa składa się z układu przygotowania i podawania substratów, komory fermentacyjnej, zbiornika magazynowego dla przefermentowanego substratu, zbiornika biogazu i agregatu kogeneracyjnego. W procesie fermentacji powstaje nie tylko biogaz, ale również poferment, który można stosować jako pełnowartościowy nawóz, jeśli spełnia określone wymagania normowane w aktach prawnych. Powstały biogaz poddawany jest technologiom oczyszczania, w których usuwana jest woda, cząstki stałe oraz siarkowodor, aby mógł zostać przekształcany w energię elektryczną i ciepłą. A dodatkowo podlega metodom wzbogacania, w których eliminowany jest dwutlenek węgla, w przypadku gdy ma służyć do zasilania sieci gazu ziemnego lub jako biopaliwo.

Budowa biogazowni rolniczej jest kosztownym przedsięwzięciem, w związku z czym oprócz środków własnych niezbędne jest pozyskiwanie dofinansowania, jeśli jest dostępne, ze środków krajowych czy też unijnych w postaci dotacji, kredytów lub dopłat do kredytów. Kolejnymi źródłami finansowania mogą być bankowe kredyty komercyjne lub też oferty leasingowe.

Biogazownie rolnicze niosą ze sobą wiele korzyści na różnych płaszczyznach życia. Produkcja biogazu odbywa się w sposób przyjazny dla środowiska: przez redukcję emisji metanu i innych gazów cieplarnianych emitowanych do atmosfery, utylizację odpadów roślinnych i zwierzęcych powstałych w gospodarstwach rolnych, powstawanie nawozu o znacznie lepszych właściwościach niż odpady nieprzefermentowane, aktywizację lokalnego rynku, promocję gminy oraz dywersyfikację źródeł energii i uniezależnienie się od paliw kopalnych. Główną barierą sektora biogazu w Polsce były niestabilne przepisy prawne, co skutecznie przyhamowało procesy inwestycyjne i finansowanie takich przedsięwzięć przez banki. Brak akceptacji lokalnej społeczności, źródeł finansowania, efektywności energetycznej i ekonomicznej, wyboru odpowiedniej technologii oraz braku wystarczającego zaplecza techniczno-technologicznego również determinowały rozwój sektora biogazu rolniczego w Polsce. Należy więc podejmować działania w celu usunięcia tych barier występujących na różnych podłożach, m.in. przez wprowadzanie ogólnopolskich kampanii edukacyjnych i informacyjnych, optymalizację procesu produkcji biogazu, odpowiednie wsparcia ze strony instytucji państwowych oraz wdrożenie programów demonstracyjnych.

Największy wpływ na rozwój rynku biogazowego i nowe inwestycje mają regulacje prawne, a obecna stabilna sytuacja prawno-finansowa dla nowych inwestycji, miejmy nadzieję, będzie sprzyjać wzrostowi liczby biogazowni. Biorąc pod uwagę wymogi unijne przekładające się na politykę energetyczną Polski, tendencje europejskie w sektorze energetycznym, ogromny potencjał produkcji biogazu/biomietanu w Polsce oraz dobry klimat polityczny i legislacyjny dla biogazu, należy oczekiwać, że rola biogazu będzie z roku na rok coraz większa⁶⁷.

Od kilkunastu lat suwerenność energetyczna Polski jest ograniczona przez import dużych ilości ropy naftowej oraz gazu ziemnego. Rozwiązaniem tej niekorzystnej sytuacji jest rozwój energetyki odnawialnej, w szczególności energii z biogazu, opartej na krajowych zasobach. Sektor biogazu i biomietanu ma być jednym z kluczowych elementów wspierających transformację energetyczną, której kierunki wyznaczono w przyjętej Polityce Energetycznej Polski do 2040 (PEP 2040). W PEP 2040 przewiduje się wzrost znaczenia biomasy, biogazu, geotermii w ciepłownictwie systemowym oraz pomp ciepła w ciepłownictwie indywidualnym. Podpisany 13 października 2020 r. „List intencyjny o ustanowieniu partnerstwa

⁶⁷ P. Banasik et al., op. cit., s. 43–51.

na rzecz rozwoju sektora biogazu i biometanu oraz zawarcia porozumienia sektorowego” jest krokiem do podjęcia wspólnych działań na rzecz rozwoju rynku w biogazowni i biometanowni w Polsce, które mają mieć duże znaczenie dla transformacji gospodarki w kierunku niskoemisyjnym i poprawy jakości powietrza oraz przyczynić się do dywersyfikacji źródeł energii i podniesienia bezpieczeństwa energetycznego naszego kraju, redukcji gazów cieplarnianych, a także wzrostu udziału OZE w finalnym zużyciu energii brutto w Polsce⁶⁸.

Bibliografia

- Banasik P. et al., *Raport. Biogaz w Polsce 2020*, Wydawca Biomass Media Group sp. z o.o., Poznań 2020, s. 39–51.
- Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny, <http://www.stat.gov.pl>, dostęp: 2 czerwca 2021 r.
- Biega B., *Polityka energetyczna a biogazownie rolnicze w województwie dolnośląskim* [w:] *Nowe trendy w naukach przyrodniczych*, CreativeTime, Wrocław 2012, s. 60–69.
- Biogaz jako odnawialne źródło energii*, „Nowa Energia”, <https://nowa-energia.com.pl/2010/09/17/biogaz-jako-odnawialne-zrodlo-energii-/>, dostęp: 8 października 2021 r.
- Biogaz rolniczy – produkcja i wykorzystanie*, Mazowiecka Agencja Energetyczna, grudzień 2009, http://www.mae.com.pl/files/poradnik_biogazowy_mae.pdf, dostęp: 15 października 2021 r.
- Biogazownia rolnicza – od czego zacząć?*, „Magazyn Biomasa”, 17 września 2021, <https://magazynbiomasa.pl/biogazownia-rolnicza-od-czego-zaczac-sprawdz>, dostęp: 7 września 2021 r.
- Cebula J., *Wybrane metody oczyszczania biogazu rolniczego i wysypiskowego*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2012.
- Den Boer E., Szpadt R., *Biogazownia szansą dla rolnictwa i dla środowiska*, prezentacja z konferencji regionalnej: Biogazownie szansą dla rolnictwa i środowiska, Wrocław, Politechnika Wrocławska, 2013.
- Derski B., *Biogazownie rolnicze na Dolnym Śląsku: ekonomiczne, prawne i społeczne uwarunkowania powstawania i funkcjonowania biogazowni rolniczych na Dolnym Śląsku*, praca dyplomowa, Wrocław, Uniwersytet Ekonomiczny, 2010.
- Energia Plus*, NFOŚiGW w Warszawie, <http://nfosigw.gov.pl/oferta-finansowania/srodki-krajowe/programy-priorytetowe/energia-plus/nabor-ii-wnioskow-2020-2021>, dostęp: 2 października 2021 r.
- Filipiak I., *Finansowanie inwestycji biogazowych* [w:] *Biogaz w Polsce. Raport 2020*, Wydawca Biomass Media Group sp. z o.o., 2020.
- Głaszczka A., Wardal W., Romaniuk W. Domasiewicz T., *Biogazownie rolnicze*, Oficyna Wydawnicza Multico, Warszawa 2010, str. 36–41.
- Gostomczyk W., *Stan i perspektywy rozwoju rynku biogazu w UE i Polsce – ujęcie ekonomiczne*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” tom 17, 2017, s. 48–64.

⁶⁸ Ibidem.

- Jędrzak A., *Biologiczne przetwarzanie odpadów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Klimczak H., *Analizy przestrzenne w badaniach warunków gospodarowania na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego*, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wrocław 2008.
- Klimiuk E., Pawłowska M., Pokój T., *Biopaliwa-technologie dla zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2012.
- Korzyści z produkcji biogazu. Biogazownie rolnicze*, <http://biogazownierolnicze.pl/technologie/1391/korzysci-z-produkcji-biogazu>, dostęp: 23 października 2021 r.
- Korzyści z produkcji i wykorzystania biogazu dla inwestorów*, IOZE hydro, <http://ioze.pl/energetyka-biogazowa/korzysci-z-produkcji-i-wykorzystania-biogazu-dla-inwestorow>, dostęp: 23 października 2021 r.
- Kowalczyk-Juśko A., *Nawozowe wykorzystanie pozostałości pofermentacyjnej na przykładzie badań IUNG, wykonywanych m.in. na zlecenie biogazowni rolniczej w Dębowej Kłodzie oraz Poldanoru*, 2011, <https://www.minrol.gov.pl/pol/content/download/40149/222513/file/A.Kowalczyk-Jusko%20-%20Nawozowe%20wykorzystanie%20pozostalosci%20pofermentacyjnych.pdf>, dostęp: 11 wrzesień 2021 r.
- Kowalczyk-Juśko A., *Substraty do produkcji biogazu [w:] Biogaz w Polsce. Raport 2020*, Wydawca Biomass Media Group sp. z o.o., 2020.
- Ledakowicz S., Krzystek L., *Wykorzystanie fermentacji metanowej w utylizacji odpadów z przemysłu rolno-spożywczego*, „Biotechnologia” 2005, nr 3(70), Łódź, str. 165–183.
- Łucka I., Kołodziej A., *Rolnicze wykorzystanie masy pofermentacyjnej z biogazowni rolniczej [w:] Wykorzystanie biomasy w energetyce. Aspekty ekonomiczne i ekologiczne*, Koszalin, Zachodniopomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Barzkowicach, 2011, str. 277–304.
- Maciąg K., *Urządzenia dla biogazowni – dobór w oparciu o doświadczenie*, Centrum Elektroniki Stosowanej CES, Bydgoszcz 2013.
- Matyka M., Skowron P., *Poferment – możliwości wykorzystania i zastosowanie [w:] Biogaz w Polsce. Raport 2020*, Wydawca Biomass Media Group sp. z o.o., 2020.
- Myczko A., *Budowa i eksploatacja biogazowni rolniczych. Poradnik dla inwestorów zainteresowanych budową biogazowni rolniczych*, Wydawnictwo ITP, Warszawa–Poznań 2011.
- O kogeneracji/trójgeneracji*, „Gs Energia”, http://www.gsenergia.pl/222/o_kogeneracji_trojgeneracji, dostęp: 1 października 2021 r.
- Ochrona atmosfery*, WFOŚiGW we Wrocławiu, https://wfosigw.wroclaw.pl/zloz-wniosok/oa-ochrona-atmosfery/w_62,informacje, dostęp: 5 października 2021 r.
- Paterson M. et al., *Implementation Guide For Small-Scale Biogas Plants*, BioEnergy Farm II Publication, KTBL, Germany 2015, s. 6.
- PGNiG: mniej gazu z Rosji, rośnie import LNG*, „PGNiG”, 27 stycznia 2020, <https://pgnig.pl/aktualnosci/-/news-list/id/pgnig-mniej-gazu-z-rosji-rosnie-import-lng/newsGroupId/10184?changeYear=2020¤tPage=1>, dostęp: 12 października 2021 r.
- Produkcja energii biogazowni rolniczej*, „Agroenergetyka”, 3 stycznia 2010, <http://agroenergetyka.pl/?a=article&id=531>, dostęp: 2 października 2021 r.

- Pilarska A., Pilarski K., Dobrzański K., *Wpływ rozwoju biogazowni w Polsce na dywersyfikację źródeł dochodów w rolnictwie*, „Technika Rolnicza, Ogrodnicza, Leśna” 2014, nr 1, Poznań, str. 10–12.
- Powałka M., Klepacka A., Skudlarski J., Golisz E., *Aktualny stan sektora biogazu rolniczego w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2013, tom 13, zeszyt 3, (XXVIII), Warszawa, Wydawnictwo SGGW, str. 203–212.
- Przewodnik dla inwestorów zainteresowanych budową biogazowni rolniczych*, Ministerstwo Gospodarki, Instytut Energii Odnawialnej, Warszawa 2011.
- Rodzaje substratów. Biogaz Zeneris*, <http://www.biogaz.com.pl/index.php/home/66-substraty>, dostęp: 10 października 2021 r.
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 5 maja 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowego zakresu obowiązków uzyskania i przedstawienia do umorzenia świadectw pochodzenia, uiszczenia opłaty zastępczej, zakupu energii elektrycznej i ciepła wytworzonych w odnawialnych źródłach energii oraz obowiązku potwierdzania danych dotyczących ilości energii elektrycznej wytworzonej w odnawialnym źródle energii (Dz.U. 2014 poz. 671).
- Rozporządzenie Ministra Klimatu z dnia 2 stycznia 2020 r. w sprawie katalogu odpadów (Dz.U. 2020 poz. 10).
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 20 stycznia 2015 r. w sprawie procesu odzysku R10 (Dz.U. 2015 poz. 132).
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 18 czerwca 2008 r. w sprawie wykonania niektórych przepisów ustawy o nawozach i nawożeniu (Dz.U. 2009 nr 224 poz. 1804).
- Sprawdzona technologia-kogeneracja*, „Energ”, http://www.energ.pl/produkty_uslugi/kogeneracja/technologie, dostęp: 25 października 2021 r.
- Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do 2020 roku, załącznik do uchwały nr XLVIII/649/2005 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 30 listopada 2005 roku.
- Szpadt R., *Dolny Śląsk – Odzysk energii z odpadów, przegląd na tle innych krajów regionu Morza Bałtyckiego (Szwecji, Finlandii, Estonii i Litwy)*, prezentacja w ramach projektu: REMOWE – Regional Mobilizing of Sustainable Waste-to-Energy Production, Wrocław 2012.
- Ślęzak R., *Procesy zachodzące na składowiskach odpadów*, Politechnika Łódzka, Łódź 2011.
- Trigeneracja*, Centrum Elektroniki Stosowanej CES, <http://www.kogeneracjaces.pl/technologie/trigeneracja.html>, dostęp: 1 października 2021 r.
- Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. – Prawo energetyczne (Dz.U. 2021 poz. 716).
- Ustawa z dnia 10 lipca 2007 r. o nawozach i nawożeniu (Dz.U. 2021 poz. 76).
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2012 r. o odpadach (Dz.U. 2021 poz. 779).
- Zapałowska A., *Perspektywy rozwoju biogazowni na Podkarpaciu w oparciu o fundusze Unii Europejskiej* [w:] „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2012, nr 27, Rzeszów, Uniwersytet Rzeszowski, str. 241–251.

SUMMARY

Alicja Czarkowska, Marek Czarkowski

The use of biogas energy technology in the energy security system

Electricity and heat production from agricultural biogas is currently one of the most beneficial methods of obtaining renewable energy. Investments in biogas power engineering in Poland are not widespread at the moment. The obstacles connected with legal regulations, social conditions as well as problems connected with the sources of financing are the reasons why Poland is still behind the leader in biogas energy production in the European Union, i.e. Germany, despite its comparable geographical conditions. The aim of this article is to broaden the knowledge of production and use of biogas energy from renewable resources. The article presents possible forms of financing investments in this type of renewable energy source and presents perspectives and conditions of its development, i.e. benefits affecting the environment, society and economy as well as barriers hindering their development.

Key words: biogas, biomass, renewable energy, agricultural biogas plants, Lower Silesia, biogas energy, eco-energy policy, decomposition of organic matter, methane fermentation.

Data wpływu artykułu: 17.11.2021 r.

Data akceptacji artykułu: 06.12.2021 r.

DOI: 10.5604/01.3001.0015.7770

Robert Gwardyński

Dolnośląska Szkoła Wyższa we Wrocławiu

e-mail: robert.gwardynski@dsw.edu.pl

Konsolidacja systemu bezpieczeństwa państwa drogą do usprawniania jego funkcjonowania

STRESZCZENIE

Podstawą sprawnej realizacji funkcji państwa jest jego bezpieczeństwo. Uzyskiwane jest ono w ramach procesu bezpieczeństwa wykonywanego przez ten fragment organizacji państwowej, który nosi miano systemu bezpieczeństwa państwa. Tworzy go ogół podmiotów (powiązanych ze sobą ludzi, zespołów i instytucji) posiadających wyznaczone prawem kompetencje (obowiązki) oraz określone funkcje związane z zapewnieniem warunków bezpiecznego funkcjonowania struktur państwa oraz ochroną ludności i majątku narodowego przed skutkami oddziaływań kryzysowych i wojennych na wszystkich szczeblach organizacyjnych państwa. W interesie państwa i jego obywateli jest to, by system bezpieczeństwa państwa działał coraz sprawniej. Jedną z możliwości jego doskonalenia jest jego konsolidacja w drodze zwiększania jego zwartości poprzez właściwe kształtowanie łączności, współdziałania, więzi i sprzężeń organizacyjnych czy też wzmacniania roli członu naczelnie uzależniającego. Ta zwartość systemu powinna nadawać mu formę organizacji, gdyż tylko w organizacji występuje synergia polegająca na takim zestawieniu swoich wielu elementów, by ich oddziaływanie dawało skutek większy niż suma skutków wywołanych przez każdy z elementów oddzielnie.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, system bezpieczeństwa, czynniki konsolidujące system bezpieczeństwa.

Poglądy na państwo są zróżnicowane. Tu na potrzeby dalszych rozważań przyjęto, że jest to pewna organizacja społeczeństwa globalnego, obejmująca swym zasięgiem wszystkich mieszkańców danego terytorium i ich pośredniczące organizacje¹. Państwo nie istnieje samo dla siebie, ale dla wspólnoty, która je tworzy². Jest wytworem społeczeństwa służącym zwiększeniu jego możliwości sprawczych nakierowanych na osiągnięcie jakiegoś dobra³.

¹ Szerzej: J. Kowalski, W. Lamentowicz, P. Winczorek *Pojęcie państwa [w:] Teoria państwa i prawa*, PWN, Warszawa 1983.

² Zob. Arystoteles, *Polityka*, PWN, Warszawa 2012, s. 25.

³ Zob. J. J. Rousseau, *Umowa społeczna*, Wyd. Marek Derewiecki, Kęty 2009, s. 18.

Celowa aktywność państwa nosi miano funkcjonowania⁴. Działanie natomiast przynależy ludziom będących w jego strukturach⁵. Wyodrębnione zakresy funkcjonowania państwa są jego poszczególnymi funkcjami, do których można zaliczyć:

- funkcję zewnętrzną, wewnętrzną, społeczno-gospodarczą i kulturalną (Stanisław Ehrlich)⁶;
- funkcję zewnętrzną, wewnętrzną, gospodarczo-organizatorską, socjalną i kulturalno-wychowawczą (Waldemar Kitler)⁷;
- funkcję zewnętrzną, wewnętrzną, socjalną, adaptacyjną, regulacyjną, innowacyjną i organizatorską (Bernard Wiśniewski)⁸.

Powodzenie funkcjonowania państwa zależy od warunków, w których jego aktywność przebiega. Warunki, w których brak jest czynnika destrukcyjnego godzącego w dobra szczególnie chronione, można nazwać bezpieczeństwem⁹.

Bezpieczne państwo (wytwór charakteryzujący się brakiem relatywnie relevantnych wad powstałych w wyniku oddziaływania zagrożenia) i bezpieczeństwo państwa (dzieło persewerycyjne, stan niezagrożenia) powstaje w procesie bezpieczeństwa (dzieła permutacyjnego). Proces bezpieczeństwa państwa jest splotem zamierzonych zdarzeń permutacyjnych, przebiegających w czasie, ujmowanych jako całość ze względu na skutek, jakim jest bezpieczeństwo państwa. Można również przyjąć, że proces bezpieczeństwa państwa to taka dziedzina zamierzonej aktywności tego podmiotu, która ma prowadzić do zapewnienia jego przetrwania, rozwoju oraz swobodnej realizacji jego interesów poprzez racjonalne podejmowanie wyzwań, wykorzystywania nadarzających się szans oraz redukcji ryzyk mogących szkodzić dobrom szczególnie chronionym¹⁰. Proces bezpieczeństwa wynika z zamierzonej aktywności tego fragmentu organizacji państwowej, której nadano miano „systemu bezpieczeństwa”.

Ujęcie systemowe pewnych dziedzin funkcjonowania państwa jest pożyteczne, gdyż sprzyja zarówno lepszemu zrozumieniu i szerszemu ogarnięciu zachodzących procesów, jak również przewidywaniu ich skutków¹¹. Temu też ma służyć wydzielenie z organizacji państwowej systemu bezpieczeństwa państwa. Jeston różnie definiowany. Na przykład w Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2014 roku zapisano, że na system bezpieczeństwa państwa składają się: „siły, środki i zasoby przeznaczone przez państwo do realizacji zadań w tym obszarze, odpowiednio zorganizowane, utrzymywane i przygotowywane. Składa się on z podsystemu kierowania i podsystemów wykonawczych, w tym podsystemów operacyjnych (obronny i ochronne) oraz podsystemów wsparcia

⁴ Szerzej: T. Zieleniewski, *Organizacja zespołów ludzkich. Wstęp do teorii organizacji i kierowania*, wyd. IV, PWN, Warszawa 1972.

⁵ Szerzej: T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, wyd. VII, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 100–102.

⁶ Zob. S. Ehrlich, *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, PWN, Warszawa 1979, s. 67–68.

⁷ Zob. W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP*, AON, Warszawa 2011, s. 75.

⁸ Zob. B. Wiśniewski, *Przygotowania obronne resortu spraw wewnętrznych*, WSPoL, Szczytno 2014, s. 134.

⁹ Zob. R. Gwardyński, *Możliwości doskonalenia działań prewencyjnych Policji w sferze utrzymywania bezpieczeństwa publicznego*, Akademia WSB, Dąbrowa Górnicza 2021, s. 12–13.

¹⁰ Por. *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, Wydanie III uzupełnione i poszerzone, red. B. Wiśniewski, WSPoL, Szczytno 2021, s. 16.

¹¹ Zob. B. Bertalanffy von, *Ogólna teoria systemów*, PWN, Warszawa 1984, s. 234.

(społeczne i gospodarcze)”¹². Inaczej do zagadnienia podszedł Bernard Wiśniewski, który w systemie bezpieczeństwa państwa dostrzega ogół kooperujących ze sobą podmiotów „posiadających wyznaczone prawem kompetencje (obowiązki) oraz określone funkcje związane z zapewnieniem warunków bezpiecznego funkcjonowania struktur państwa oraz ochroną ludności i majątku narodowego przed skutkami oddziaływań kryzysowych i wojennych na wszystkich szczeblach organizacyjnych państwa”¹³. W obrębie tak rozumianego systemu mieszczą się: podsystem bezpieczeństwa publicznego i podsystem bezpieczeństwa powszechnego, których sprawne funkcjonowanie wpływa zarówno na realne bezpieczeństwo mieszkańców, jak i ich poczucie bezpieczeństwa¹⁴.

Jeśli system bezpieczeństwa państwa tworzą umocowane prawem podmioty, to są nimi zarówno działające osoby (np. organy jednoosobowe), funkcjonujące zespoły ludzkie (np. organy kolegialne) oraz instytucje (zespoły ludzkie oraz ich aparatura)¹⁵. Jako że prowadzony przez państwo proces bezpieczeństwa jest przejawem administracji publicznej, rozumianej jako: „przejęte przez państwo i realizowane przez jego zawisłe organy, a także organy samorządu terytorialnego zaspokajanie zbiorowych i indywidualnych potrzeb obywateli, wynikających ze współżycia ludzi w społecznościach”¹⁶, to szczególne miejsce w systemie zajmują zawisłe organy państwa oraz organy samorządu terytorialnego realizujące swe zadania bezpośrednio lub przy pomocy podległych sobie zespołów i instytucji.

System bezpieczeństwa państwa jest rzeczą zorganizowaną, która ze względu na realizację wyznaczonych zadań podlega ocenie sprawnościowej. Ocena może być odnoszona do poszczególnego waloru działania, np. skuteczności (w ujęciu uniwersalnym sprawniej działa ten, kto jest bardziej skuteczny), albo do ogółu wybranych walorów działania, np. skuteczności i ekonomiczności (sprawniejszym jest ten, kto jest bardziej skuteczny i ekonomiczny¹⁷).

Niniejsze opracowanie ma na celu określenie charakteru i znaczenia determinantów konsolidacji systemu bezpieczeństwa państwa dla usprawniania jego funkcjonowania.

Czynniki konsolidujące system i ich znaczenie dla sprawności jego funkcjonowania

System bezpieczeństwa państwa jest rzeczą zorganizowaną, został bowiem stworzony, by funkcjonować na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa temu państwu. Można w nim wyodrębnić z różną siłą występujące cechy organizacji (w sensie rzeczowym):

- jest systemem otwartym (jak każdy system społeczny);
- jest wytworem ludzi służącym zwiększeniu ich możliwości dyspozycyjnych (czyli jest instrumentem ludzi odpowiadających za bezpieczeństwo państwa);
- działają w nim ludzie;
- występuje w nim podział zadań;
- posiada człon kierowniczy (człon naczelnie uzależniający inne człony systemu);

¹² *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, BBN, Warszawa 2014, p. 15.

¹³ B. Wiśniewski, *System bezpieczeństwa państwa. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, WSPol, Szczytno 2013.

¹⁴ Szerzej: *Bezpieczeństwo uczestników zgromadzeń religijnych. Wydanie drugie uzupełnione*, red. B. Wiśniewski, A. Prędecka, J. Bryk, A. Szela, SGSP, Obserwatorium Społeczne, Warszawa 2017.

¹⁵ Zob. T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Wyd. I, UŁ, Łódź 2019.

¹⁶ *Prawo administracyjne*, red. J. Boć, Kolonia Limited, Wrocław 1997, s. 14.

¹⁷ Szerzej: T. Kotarbiński, *Abecadło praktyczności*, WP, Warszawa 1972, s. 18.

- umożliwia modyfikację swego odrębnego funkcjonowania;
- jego funkcjonowanie przyjmuje formę cyklicznego działania (*sensu largo*) zorganizowanego¹⁸.

System będący organizacją działa sprawniej niż ten, który cech organizacji nie posiada. Jego funkcjonowanie jest skuteczniejsze (przez spójność działań cząstkowych wykluczającą aktywność jałową lub przeciwnie skuteczną) i bardziej ekonomiczne (zorganizowanie sprzyja np. automatyzacji, specjalizacji i odpowiedniej preparacji działań¹⁹).

Do czynników zawartości rzeczy zorganizowanej, wpływającej na podniesienie jej sprawności zalicza się:

- łączność,
- współdziałanie,
- człon naczelnie uzależniający,
- więzi i sprzężenia organizacyjne²⁰.

Do determinantów zawartości systemu (organizacji) należy łączność utrzymywana pomiędzy jego elementami (członami). Można ją określić jako możliwość oddziaływania wykonawców na siebie, głównie w sferze przekazywania rzeczy fizycznej lub komunikacji (przekazywania informacji). Sprawna komunikacja w znacznej mierze determinuje sprawne funkcjonowanie organizacji. Na niej opiera się bowiem zarówno współdziałanie, funkcjonowanie członu uzależniającego, a także istnienie więzi i sprzężeń organizacyjnych. Należy również pamiętać o tym, że łączność pomiędzy członkami zespołów ludzkich wywołuje efekt facylitacyjny, który obok efektu organizacyjnego sprzyja powstawaniu efektu synergii.

Czynnikiem nierozzerwalnie związanym z funkcjonowaniem systemów społecznych jest współdziałanie (kooperacja dodatnia). Jego poszczególnym przypadkiem jest współdziałanie zespołowe, które można również odnosić do współdziałania elementów systemu (członów organizacji). Tadeusz Kotarbiński pisze, że ze współdziałaniem zespołowym „ma się do czynienia wtedy i tylko wtedy, kiedy strony współdziałające (a może ich być, oczywiście, więcej niż dwie i nawet pospolicie dopiero wtedy mówi się zazwyczaj o zespole) łączy wspólny cel nadrzędny w stosunku do różnych celów indywidualnych. Bywa tak nie tylko wtedy, kiedy wszystkie strony współdziałające stawiają sobie świadomie taki cel nadrzędny, ale też wówczas, kiedy całość kooperacji tak jest zorganizowana, że wszyscy uczestnicy przyczyniają się do realizacji celu nadrzędnego chociażby przez to, że dążą do realizacji celów indywidualnych”²¹. Współdziałanie jest uporządkowanym oddziaływaniem o permanentnym charakterze, obejmującym długookresowe transakcje przepływu zasobów między organizacjami i umożliwiające osiągnięcie celów, których samodzielna realizacja wymagałaby zaangażowania znacznie większych środków i sił, a w niektórych przypadkach byłaby niemożliwa²².

¹⁸ Por. L. Krzyżanowski, *Podstawy nauk o organizacji i zarządzaniu*, Wyd. II poprawione, PWN, Warszawa 1994, s. 171.

¹⁹ Szerzej: T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Wyd. I, UŁ, Łódź 2019.

²⁰ Szerzej: J. Zieleniewski, *Organizacja zespołów ludzkich. Wstęp do teorii organizacji i kierowania*, Wyd. IV, PWN, Warszawa 1972.

²¹ T. Kotarbiński, *Abecadło...*, s. 29.

²² Szerzej: B. Kogut, *Rola i znaczenie współdziałania podmiotów państwowych i społecznych w zakresie bezpieczeństwa powszechnego – aspekty teoretyczne i praktyczne [w:] Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami umundurowanymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, tom 4, red. B. Wiśniewski, T. Zwęgliński, SGSP, Warszawa 2019, s. 162.

Mając powyższe na względzie, można powiedzieć, że współdziałanie jest takim działaniem zbiorowym, w którym poszczególne elementy systemu (członki organizacji) pomagają innym w osiągnięciu ich celu lub – innymi słowy – ułatwiają lub umożliwiają tym innym realizację ich własnych zadań. Poszczególne przypadki współdziałania jest współpraca polegająca – według Tadeusza Pszczołowskiego – na „skoordynowanym wykonywaniu zadań cząstkowych przewidzianych podziałem pracy”²³.

Współdziałanie w skonsolidowanym systemie przyjmującym formę organizacji (systemu celowego) zachodzi pomiędzy poszczególnymi członkami. W tym pomiędzy członkiem kierowniczym a członkami wykonawczymi. Człon kierowniczy jest naczelnie uzależniającym pozostałe aktywne części systemu (organizacji). Toon koordynuje poszczególne działania tak, by składały się na spłot dzieł permutacyjnych przyjmujący formę procesu bezpieczeństwa. W zakresie zapewnienia bezpieczeństwa państwa najważniejszym członkiem naczelnie uzależniającym w Polsce jest Rada Ministrów. Jest ona organem kolegialnym prowadzącym politykę zewnętrzną i wewnętrzną państwa i odpowiadającym w szczególności za zapewnienie bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego państwa²⁴. Co wydaje się interesujące, Rada Ministrów jako organizacja (zespół ludzi) również posiada członka naczelnie uzależniającego w postaci Prezesa Rady Ministrów²⁵. Rada Ministrów operuje na poziomie całego państwa. Na poziomie województwa członkiem naczelnie uzależniającym są wojewodowie. Wojewoda, będąc przedstawicielem Rady Ministrów w województwie, jest organem i zwierzchnikiem rządowej administracji zespolonej w województwie²⁶.

Zgodnie z podziałem administracyjnym państwa członkami naczelnie uzależniającymi w zakresie działań systemowych w sferze bezpieczeństwa są:

- na poziomie powiatu – starostowie, którzy organizują pracę zarządu powiatu i starostwa powiatowego oraz kierują bieżącymi sprawami powiatu²⁷;
- na poziomie gminy – odpowiednio wójtowie, burmistrzowie albo prezydenci miasta, będący organem wykonawczym gminy²⁸.

W Polsce system bezpieczeństwa państwa jest silnie skonsolidowany w obszarze zarządzania kryzysowego. Z obowiązujących przepisów prawa wynikają nie tylko zadania poszczególnych członków kierowniczych, ale również ich wzajemne relacje²⁹.

Ostatnim istotnym czynnikiem zwartości funkcjonującej rzeczy zorganizowanej (systemu bezpieczeństwa państwa) są więzi i sprzężenia organizacyjne. Według Jana Zieleniewskiego więzi organizacyjne są rodzajami stosunków zachodzących pomiędzy członkami organizacji³⁰.

²³ Szerzej: T. Pszczołowski, *Mała encyklopedia prakseologii i teorii zarządzania*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978.

²⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).

²⁵ Ustawa z dnia 8 sierpnia 1996 r. o Radzie Ministrów (Dz.U. 2021 poz. 178).

²⁶ Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie (Dz.U. 2019 poz. 1464).

²⁷ Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. 2020 poz. 920).

²⁸ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 2021 poz. 1372).

²⁹ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz.U. 2020 poz. 1856).

³⁰ Szerzej: J. Zieleniewski, *Organizacja...*, s. 119–131.

Ich wyrazem są interakcje zasileniowe lub informacyjne. Pośród więzi szczególnie znaczenie dla konsolidacji systemu mają:

- przynależności (związane z poczuciem tożsamości grupowej);
- służbowe (odnoszące się do wyznaczania podwładnym zadań do realizacji);
- funkcjonalne (odnoszące się w głównej mierze do pomagania lub doradzania);
- informacyjne (odnoszące się do obowiązku informowania).

Z więziami organizacyjnymi wiążą się wprost sprzężenia organizacyjne. Według Tadeusza Pszczołowskiego względnie trwałe więzi organizacyjne (dotyczy to szczególnie więzi służbowych i funkcjonalnych) nazywa się sprzężeniami organizacyjnymi³¹.

Zagadnienie tworzenia zwartości systemu bezpieczeństwa państwa jest często uważane za niemożliwe z uwagi na podział na elementy rządowe i samorządowe. Jednak należy stwierdzić, że luźny związek składowych systemu wiąże się z niskim poziomem sprawności jego funkcjonowania. Czy można działać sprawnie, kiedy brak jest właściwej koordynacji (ułożenia wzajemnego działań składowych), współdziałanie jest iluzoryczne (podmioty robią swoje, nie bacząc na siebie), brak jest ustawicznej łączności będącej podstawą więzi i koniecznych interakcji? Oczywiście nie można. W sytuacji zwykłej, codziennej wydaje się, że brak sprawnie funkcjonującego systemu jest niezauważalny. Inaczej mają się sprawy, gdy państwo staje się zagrożone przez destrukcyjne czynniki zewnętrzne lub wewnętrzne. Wówczas to zaczynają być dostrzegalne wszelkie wady funkcjonującego – jako zakładana całość – systemu. Warto zauważyć, że w sytuacji poważnego zagrożenia system bezpieczeństwa państwa konsoliduje się w celu poprawienia swej sprawności, co najlepiej widać na gruncie zarządzania kryzysowego. W sytuacji szczególnego zagrożenia konsolidacja systemu bezpieczeństwa państwa jest niezbędna, gdyż pozwala w sposób znamienity poprawić skuteczność na bazie efektu synergii. Efekt ten występuje jedynie jako skutek funkcjonowania odpowiednio zwartej rzeczy zorganizowanej.

Zakończenie

Bezpieczeństwo państwa należy do najważniejszych wartości wspólnoty je tworzącej. Bezpieczne państwo demokratyczne to organizacja, która funkcjonując sprawnie, zapewnia bezpieczeństwo swoim obywatelom. Jego bezpieczeństwo jest zapewniane w ramach procesu bezpieczeństwa wynikającego z zamierzonej aktywności elementów systemu bezpieczeństwa państwa. Drogą do usprawniania systemu jest jego konsolidacja, zwiększanie jego zwartości poprzez właściwe kształtowanie łączności, współdziałania, więzi i sprzężeń organizacyjnych czy też wzmocniania roli członów naczelnie uzależniającego. Owa zwartość systemu powinna nadawać mu formę organizacji, gdyż tylko w organizacji występuje synergia polegająca na takim zestawieniu swoich wielu elementów, by ich oddziaływanie dawało skutek większy niż suma skutków wywołanych przez każdy z elementów oddzielnie.

Niniejsze rozważania pozwalają stwierdzić, że wraz ze wzrostem zwartości systemu wzrasta sprawność działania zbiorowego. Ponieważ ta zwartość zależy w znacznej mierze od takich czynników jak: łączność, współdziałanie, funkcjonowanie członów naczelnie uzależniającego oraz więzi i sprzężeń zwrotnych, to można stwierdzić, iż są one determinantami sprawnego funkcjonowania systemu bezpieczeństwa.

³¹ Zob. T. Pszczołowski, op. cit., s. 270.

Bezpieczne państwo to sprawnie funkcjonujący system bezpieczeństwa. Gwarancje dużej sprawności daje duża zwartość tego systemu.

Bibliografia

- Arystoteles, *Polityka*, PWN, Warszawa 2012.
- Bertalanffy von B., *Ogólna teoria systemów*, PWN, Warszawa 1984.
- Bezpieczeństwo uczestników zgromadzeń religijnych. Wydanie drugie uzupełnione*, red. B. Wiśniewski, A. Prędecka, J. Bryk, A. Szela, SGSP, Obserwatorium Społeczne, Warszawa 2017.
- Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, Wydanie III uzupełnione i poszerzone, red. B. Wiśniewski, WSPoL, Szczytno 2021.
- Błaś A., Boć J., Jeżewski J., *Administracja publiczna*, Kolonia Limited, Wrocław 2002.
- Ehrlich S., *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, PWN, Warszawa 1979.
- Kieżun W., *Sprawne zarządzanie organizacją*, SGH, Warszawa 1997.
- Kitler W., *Bezpieczeństwo narodowe RP*, AON, Warszawa 2011.
- Kogut B., *Rola i znaczenie współdziałania podmiotów państwowych i społecznych w zakresie bezpieczeństwa powszechnego – aspekty teoretyczne i praktyczne* [w:] *Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami umundurowanymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, tom 4., red. B. Wiśniewski, T. Zwęgliński, SGSP, Warszawa 2019.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).
- Kotarbiński T., *Abecadło praktyczności*, WP, Warszawa 1972.
- Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie*, Wyd. I, UŁ, Łódź 2019.
- Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie*, Wyd. VII, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.
- Kowalski J., Lamentowicz W., Winczorek P., *Pojęcie państwa* [w:] *Teoria państwa i prawa*, PWN, Warszawa 1983.
- Podstawy nauk o organizacji i zarządzaniu*, wyd. II poprawione, PWN, Warszawa 1994.
- Prawo administracyjne*, red. J. Boć, Kolonia Limited, Wrocław 1997.
- Pszczółowski T., *Mała encyklopedia prakseologii i teorii zarządzania*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978.
- Rousseau J.J., *Umowa społeczna*, Wyd. Marek Derewiecki, Kęty 2009.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, BBN, Warszawa 2014.
- Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie (Dz.U. 2019 poz. 1464).
- Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz.U. 2020 poz. 1856).
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. 2020 poz. 920).

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 2021 poz. 1372).

Ustawa z dnia 8 sierpnia 1996 r. o Radzie Ministrów (Dz.U. 2021 poz. 178).

Wiśniewski B., *Przygotowania obronne resortu spraw wewnętrznych*, WSPol, Szczytno 2014.

Wiśniewski B., *System bezpieczeństwa państwa. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, WSPol, Szczytno 2013.

Zieleniewski J., *Czynniki zwartości rzeczy zorganizowanej [w:] Organizacja zespołów ludzkich. Wstęp do teorii organizacji i kierowania*, wyd. IV, PWN, Warszawa 1972.

Zieleniewski T., *Organizacja zespołów ludzkich. Wstęp do teorii organizacji i kierowania*, wyd. IV, PWN, Warszawa 1972.

SUMMARY

Robert Gwardyński

Consolidation of the state security system as a way to improve its functioning

Security constitutes the basis for efficient performance of the state's functions. It is obtained as part of the security process performed by this part of the state organization, which is called the state security system. It is made up of all entities (people, teams and institutions related to each other) with legally designated competences (duties) and specific functions related to ensuring the conditions for the safe functioning of state structures and protection of the population and national property against the effects of crisis and war influences at all organizational levels of the state. It is in the interest of the state and its citizens that the state security system works more and more efficiently. One of the possibilities of its improvement is its consolidation by increasing its compactness through proper shaping of connectivity, cooperation, ties and organizational couplings, or strengthening the role of the most addictive element. This compactness of the system should give it the form of organization, which guarantees synergy consisting in such a combination of its many elements that their impact produces an effect greater than the sum of the effects caused by each of the elements separately.

Key words: Security, security system, security system consolidation factors.

Data wpływu artykułu: 29.11.2021 r.

Data akceptacji artykułu: 22.12.2021 r.

DOI: 10.5604/01.3001.0015.7771

Tomasz Goryca

Wojskowa Akademia Techniczna
e-mail: tomasz.goryca@yahoo.com

Polityka i strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej – wstęp do dyskusji

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono podstawowe zagadnienia dotyczące założeń teoretycznych polityki i strategii bezpieczeństwa państwa. Celem artykułu jest zaprezentowanie podstawowych problemów odnoszących się do założeń doktrynalnych strategii bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. Podczas przygotowania artykułu wykorzystano teoretyczne metody badawcze. Przedstawione w artykule rozważania wskazują na to, że bezpieczeństwo Rzeczypospolitej Polskiej, tak jak większości krajów na świecie, jest uwarunkowane czynnikami o charakterze zewnętrznym oraz wewnętrznym i powinno być traktowane jako kluczowy cel polityki i strategii bezpieczeństwa państwa. Przedstawione rozważania wskazują również na to, że wysoki poziom zagrożeń militarnych oraz pozamilitarnych w różnych częściach świata uświadamia wszystkim złożoność szeroko rozumianego bezpieczeństwa oraz narzędzi, jakimi dysponuje państwo w trosce o nie.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, zagrożenia, państwo, prawo, polityka, strategia, badania bezpieczeństwa.

Wprowadzenie

Istotnym zadaniem każdego państwa było od zawsze zapewnienie bezpieczeństwa¹ i ochrony swoim obywatelom².

Osiągnięcie i utrzymywanie właściwego poziomu bezpieczeństwa jest fundamentalnym celem strategii bezpieczeństwa racjonalnie rządzonych państw. Cel ten państwa starają się osiągać poprzez realizację określonej polityki bezpieczeństwa.

¹ A. Czupryński, *Aksjologiczne aspekty bezpieczeństwa*, „Europejski Przegląd Prawa i Stosunków Międzynarodowych” 2015, nr 4(35), s. 71–85.

² Szerzej: B. Kaczmarczyk, B. Wiśniewski, R. Gwardyński, *Security of an individual*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2018, nr 3(28), Legnica 2018, s. 67–78.

W dobie globalizacji, cyberzagrożeń, szybkiego rozwoju nowoczesnych technologii, terroryzmu³ oraz możliwości działań dywersyjnych i sabotażowych⁴, kryzysów migracyjnych⁵, naruszania granic państwowych⁶, stanów nadzwyczajnych⁷ a nawet wojny⁸ – szeroko rozumiane bezpieczeństwo⁹ stało się jedną z najważniejszych potrzeb nie tylko pojedynczej jednostki czy państwa¹⁰, ale także wielu organizacji międzynarodowych, takich jak Unia Europejska oraz Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego. To jednak państwo samodzielnie i zbiorowo określa podstawy swej polityki i strategii bezpieczeństwa¹¹. To ono decyduje o kształcie i zakresie realizowanych zadań na rzecz bezpieczeństwa narodowego.

Przyjęte założenia badawcze

Problem naukowy, którego rozwiązanie przedstawiono w niniejszym artykule, wyraża się w formie pytania: Co i w jakim zakresie decyduje o polityce i strategii bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej?

Przedmiotem badań w naukach o bezpieczeństwie są „współczesne systemy bezpieczeństwa w wymiarze militarnym i niemilitarnym oraz ich funkcjonowanie na różnych poziomach organizacyjnych. Systemy te obejmują działanie zarówno instytucji o charakterze państwowym, rządowym i samorządowym, jak i przedsiębiorców oraz organizacji społecznych”¹². W związku z powyższym przyjęto, że przedmiotem badań dla zagadnień poruszanych w niniejszym artykule będą współczesne uwarunkowania polityki i strategii bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej.

W trakcie realizacji procesu badawczego zastosowano teoretyczne metody badawcze,

³ Szerzej: P. Lubiewski, *Reguły i metody działania współczesnych organizacji terrorystycznych*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2018, nr 29(4), Legnica 2018, s. 113–122; *Polska ustawa antyterrorystyczna: odpowiedź na zagrożenia współczesnym terroryzmem*, red. W. Zubrzycki, K. Jałoszyński, A. Babiński, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2016; P. Lubiewski, *Krótką historią terroryzmu*, „Perspektiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2018, Nr 2(33), Legnica 2018.

⁴ P. Lubiewski, A. Dróżdż, *Sabotaż i dywersja – konteksty działania i doskonalenia zwalczania* [w:] *Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami mundurowymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, Tom 8, red. nauk. B. Wiśniewski, M. Gikiewicz, R. Kochańczyk, Szkoła Główna Służby Pożarniczej, Warszawa 2020, s. 87–98.

⁵ Szerzej: P. Lubiewski, *Terroryzm a migracja. Zależności i skutki*, Wydawnictwo TUM, Wrocław 2018.

⁶ P. Lubiewski, *Granice Rzeczypospolitej Polskiej jako wyzwanie dla bezpieczeństwa państwa*, „Przegląd Policyjny” 2019, nr specjalny z 2019 roku, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2019, s. 49–66.

⁷ Szerzej: R. Socha, T. Sokólska, *Prawne uwarunkowania stanów nadzwyczajnych*, Wyższa Szkoła Bankowości i Finansów, Bielsko-Biała 2010.

⁸ Szerzej: *Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych*, red. M. Huzarski, A. Czupryński, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2012.

⁹ Szerzej: B. Wiśniewski, *Praktyczne aspekty badań bezpieczeństwa*, Difin, Warszawa 2020.

¹⁰ Szerzej: P. Lubiewski, *Bezpieczeństwo państwa w ujęciu systemowym*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2020, No 74/2, SGSP, Warszawa 2020, s. 116.

¹¹ Szerzej: W. Fehler, *O pojęciu polityki wewnętrznej państwa*, „Studia Prawnoustrojowe” 2014, nr 23, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2014, s. 206–207.

¹² A. Mróz-Jagiełło, A. Wolanin, *Metoda analizy i krytyki dokumentów w naukach o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2013, nr 2(6), Warszawa 2013, s. 109.

tj. analiza (pozwoliła wyróżnić poszczególne elementy składowe, cechy szczególne badanego przedmiotu), synteza (dzięki syntezie ustalono związki pomiędzy poszczególnymi elementami badanego przedmiotu), definiowanie (umożliwiło sformułowanie definicji związanych z rozwiązywanym problemem) oraz wnioskowanie (ułatwiło wyprowadzenie nowych wniosków dotyczących badanego przedmiotu)¹³.

Analizie poddano dostępną literaturę dotyczącą przedmiotu badań¹⁴, a w szczególności monografie polsko- i obcojęzyczne, artykuły naukowe drukowane oraz źródła internetowe.

Polityka bezpieczeństwa państwa

Politykę bezpieczeństwa państwa można określić jako jedną ze składowych polityki państwa, której zakres obejmuje działalność władzy wykonawczej.

Podstawą ustalania celów oraz zadań polityki bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej jest Konstytucja III RP z 1997 roku. Art. 5 Konstytucji stwierdza, że „Rzeczypospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwa obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”¹⁵.

Zapewnienie bezpieczeństwa to jeden z priorytetowych celów polityki prowadzonej przez każde państwo (m.in. zagranicznej, społecznej, zdrowotnej, ekologicznej, itp.)¹⁶. Powodzenie realizacji tego celu jest determinowane czynnikami zewnętrznymi i wewnętrznymi. Rzeczypospolita Polska, podobnie jak inne państwa, stara się uzyskać korzystną pozycję na arenie międzynarodowej poprzez mobilizację posiadanych sił, środków oraz odpowiednich zasobów¹⁷.

Właściwie zorganizowany i sprawnie rozwijający się system bezpieczeństwa narodowego jest kluczowym komponentem funkcjonowania każdego państwa. Elementami tego systemu są wszystkie organy i instytucje odpowiedzialne za bezpieczeństwo, które zalicza się do władzy wykonawczej, ustawodawczej oraz sądowniczej. Niezwykle ważnym elementem systemu bezpieczeństwa narodowego RP są siły zbrojne oraz służby i instytucje rządowe powołane do zapobiegania i przeciwdziałania zagrożeniom wewnętrznym i zewnętrznym, zapewniające bezpieczeństwo publiczne, prowadzące działania ratownicze oraz zajmujące się ochroną ludności i mienia w sytuacjach zagrożeń¹⁸.

¹³ Szerzej: *Bezpieczeństwo. Teoria – Badania – Praktyka*, red. nauk. A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina, Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpożarowej im. Józefa Tuliszkowskiego Państwowego Instytut Badawczy, Józefów 2015, s. 32.

¹⁴ Szerzej: *Nauki o bezpieczeństwie. Wybrane problemy badań*, red. nauk. A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina (red. nauk.), Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpożarowej im. Józefa Tuliszkowskiego Państwowego Instytut Badawczy, Józefów 2017.

¹⁵ Art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

¹⁶ R. Gwardyński, *Możliwości doskonalenia działań prewencyjnych Policji w sferze utrzymywania bezpieczeństwa publicznego*, Akademia WSB, Dąbrowa Górnicza 2021, s. 52.

¹⁷ *Wybrane zagadnienia bezpieczeństwa międzynarodowego. (Wstęp)*, red. W. Załoga, Wydawnictwo Wojskowej Akademii Technicznej, Warszawa 2018, s. 7.

¹⁸ W. Kitler, *Organizacja bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018, s. 49 oraz B. Wiśniewski, J. Prońko, *Ogniwa ochrony państwa*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2003, s. 61.

Ryszard Zięba podkreśla, że „polityka bezpieczeństwa to celowa i zorganizowana działalność upoważnionych organów państwa zmierzających do stałego zapewnienia optymalnego bezpieczeństwa narodowego, a także często równocześnie bezpieczeństwa międzynarodowego. Opiera się na określonej koncepcji (doktrynie) bezpieczeństwa, a jest realizowana sposobami i środkami danej polityki zagranicznej”¹⁹. Podkreślona zostaje w ten sposób wyraźna relacja pomiędzy czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi polityki bezpieczeństwa oraz rola środowiska międzynarodowego, które pełni kluczową rolę instrumentu odpowiedzialnego za realizację zobowiązań państwa wobec obywateli.

Efektywna polityka bezpieczeństwa powinna służyć zapewnieniu bezpieczeństwa i obrony obywateli Rzeczypospolitej Polskiej, podstawowych wolności, praw człowieka, a także utrzymywać porządek demokratyczny. Powinna korzystnie wpływać na warunki do gospodarczego, cywilizacyjnego wzrostu dobrobytu obywateli Rzeczypospolitej Polskiej, oraz zapewniać ochronę dziedzictwa narodowego oraz tożsamości narodowej. Kolejnym celem polityki bezpieczeństwa winna być promocja interesów RP w środowisku międzynarodowym²⁰.

Analizując obecny stan europejskiego układu geopolitycznego, nie można go przyjąć za stały i nie mający możliwości zmian. Odnosząc to do polityki bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, należy uwzględniać układy wielowariantowe, które mogą się pojawić w przyszłości.

Adam Daniel Rotfeld wyróżnia następujące wartości bezpieczeństwa narodowego:

- gospodarcze, które mają na celu optymalizację życia gospodarczego oraz dają swobodę podejmowania decyzji gospodarczych,
- polityczne, których podstawą jest suwerenność narodu oraz jego niepodległy byt wraz z niezależnymi, stabilnymi granicami,
- kulturowo-cywilizacyjne, które są gwarantem swobodnego rozwoju życia duchowego, a także umożliwiają zachowanie tożsamości narodowej,
- ideologiczne, na które składają się: ustrój, cele, formy organizacji życia społecznego²¹.

Koncepcja polskiej polityki bezpieczeństwa narodowego winna obligować organy odpowiedzialne za jej tworzenie do ciągłego uaktualniania polityki wojskowej, spraw zagranicznych, gospodarczej, ekonomicznej, a także polityki bezpieczeństwa (wewnętrznego i zewnętrznego). Ośrodki naukowo-badawcze, służby specjalne czy organy państwowe powinny prowadzić stały nadzór potencjalnych wyzwań i zagrożeń mogących mieć wpływ na bezpieczeństwo narodowe RP²².

Reasumując, można przyjąć za W. Fehlerem, że „polityka bezpieczeństwa państwa to celowa, planowana i zorganizowana w ramach państwa oraz pod kierownictwem organów

¹⁹ R. Zięba, *Leksykon pokoju*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1987, cyt. za: J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1996, s. 29–30.

²⁰ J. Mucha, *Uwarunkowania polityczno-obronne Polski w kontekście uczestnictwa Wojska Polskiego w misjach zagranicznych*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego Wojskowej Akademii Technicznej” 2013, Rok III, nr 4, Warszawa 2013, s. 201.

²¹ A. D. Rotfeld, *Europejski system bezpieczeństwa in statu nascendi*, Wydawnictwo Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1990, s. 18.

²² Z. Trejnis, *Ewolucja systemu bezpieczeństwa narodowego RP? [w:] Nauka o bezpieczeństwie. Istota, przedmiot badań i kierunek rozwoju. Studia i materiały*, Tom I, red. L. Grochowski, A. Letkiewicz, A. Misiuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Wyższej Szkoły Policji, Szczątko 2011, s. 61.

państwowych działalność podmiotów państwowych, społecznych i prywatnych, ukierunkowana na uzyskanie i utrzymywanie optymalnego w danych warunkach poziomu bezpieczeństwa, połączona z tworzeniem rozwiązań zapewniających zdolność do sprawnej i skutecznej reakcji w odpowiedzi na pojawiające się wyzwania i materializujące się zagrożenia. Polityka bezpieczeństwa realizowana jest przez państwo, które funkcjonuje w określonych warunkach międzynarodowych i wewnętrznych²³.

Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej

Obowiązująca Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej została zatwierdzona 12 maja 2020 r. przez Prezydenta RP na wniosek Prezesa Rady Ministrów. Z dniem zatwierdzenia ww. Strategii przez Prezydenta RP utraciła moc Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej wydana w 2014 roku.

Strategia jest definiowana m.in. jako:

- „nauka o użyciu bitew dla celów wojny”²⁴;
- „sztuka dyalektyki woli stosująca siłę dla rozwiązania konfliktu”²⁵;
- „koncepcja funkcjonowania organizacji w dłuższym okresie, zawierająca zoperacjonalizowane główne cele, sposoby działania i reguły zachowania się”²⁶;
- „teoria i praktyka działania, ukierunkowana na osiągnięcie założonych celów w danej dziedzinie, ujmowanych w skali ogólnej i mających charakter długofalowy”²⁷;
- „sztuka i nauka rozwijania i stosowania politycznych, ekonomicznych, psychologicznych oraz militarnych sił niezbędnych w czasie pokoju i wojny, pozwalająca na osiągnięcie celów polityki państwa, dla uzyskania korzystnych rezultatów sprzyjających osiągnięciu zwycięstwa i zmniejszenia możliwości poniesienia porażki”²⁸;
- „rozważny pomysł lub zestaw pomysłów na wykorzystanie instrumentów władzy narodowej w sposób zsynchronizowany i zintegrowany w celu osiągnięcia celów narodowych lub/i międzynarodowych”²⁹.

Przytoczone definicje pokazują, że istotą strategii jest przede wszystkim osiągnięcie zakładanych wcześniej celów. Ważnymi elementami są również m.in. sposób działania, reguły postępowania oraz przedział czasowy.

Strategia bezpieczeństwa jest definiowana przez Stanisław Koziejca jako „teoria i praktyka (nauka i sztuka) kierowania sprawami bezpieczeństwa danego podmiotu przez najwyższego

²³ W. Fehler, *O pojęciu polityki wewnętrznego bezpieczeństwa państwa*, „Studia Prawnoustrojowe” 2014, nr 23, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2014, s. 208.

²⁴ C. von Clausewitz, *O wojnie*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1958, s. 85.

²⁵ A. Beaufre, *Wstęp do strategii. Odstraszanie i strategia*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1968, s. 30.

²⁶ *Zarządzanie strategiczne. Konceptje – metody, (Wstęp)*, red. R. Krupski, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Wrocław 2003, s. 14.

²⁷ *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2009, s. 131.

²⁸ *Dictionary of Military and Associated Terms*, U. S. Government Printing Office, Washington 1987, s. 350.

²⁹ *Department of Defence Dictionary of Military and Associated Terms*, Washington 2010, s. 227.

(naczelnego) decydenta (indywidualnego lub zbiorowego), z uwzględnieniem zwłaszcza celów bezpieczeństwa oraz sposobów ich osiągnięcia³⁰.

Wyróżnia się wiele różnych form i różne rodzaje strategii. Stanisław Koziej przedstawia następującą typologię strategii bezpieczeństwa wg:

- roli: deklaracyjna, rzeczywista (realna), idealna (teoretyczna);
- koncepcji: zapobiegania, reagowania;
- metod prowadzących do zwycięstwa: pokonania (rozbitcia w walce, bitwie), wyczerpania (pozasilowego, pośredniego, długotrwałego), zniszczenia (zwycięstwa totalnego, zlikwidowania przeciwnika);
- zasięgu: wielka (całościowa, totalna), na obszarze konkretnego konfliktu (na TDW);
- obiektu oddziaływania i metod podejścia: odstraszenia (powstrzymywania – przeciwnik), wymuszania (zaniechania złych zamiarów – potencjalny przeciwnik), ubezpieczenia (gwarantowania, zapewniania – sojusznik, koalicjant, partner);
- treści: operacyjna (strategia działania), preparacyjna (strategia przygotowania i transformacji systemu bezpieczeństwa);
- sfer aktywności i środków strategicznych: dyplomatyczna, ekonomiczna, informacyjna, militarna itp.;
- procedur konfrontacji: działań kolejnych (sekwencyjnych), działań jednoczesnych³¹.

Według *Słownika terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego* „Strategia Bezpieczeństwa Narodowego (Państwa) jest dziedziną strategii narodowej, będąc teorią i praktyką ukierunkowaną na przygotowanie i wykorzystanie potencjału państwa dla osiągnięcia celu przeciwdziałania wszelkim zagrożeniom jego bytu i rozwoju, wykorzystania wszelkich nadarzających się szans, ujmowaną w skali ogólnej i mającą długofalowy charakter”³².

Strategia bezpieczeństwa narodowego oraz polityka odgrywają fundamentalną rolę w działalności każdego państwa w aspekcie tworzenia i utrzymywania bezpieczeństwa narodowego.

Uznaje się, że strategia bezpieczeństwa narodowego jest odzwierciedleniem stanowiska władz reprezentujących społeczność na poziomie państwa, choć niektóre państwa przyjmują inną nazwę niż strategia (np. Francja, Białoruś, Niemcy)³³. Przyjmuje się, że istotą strategii są priorytety, które rozumiane są jako „trudne wybory”³⁴. Zadaniem strategii jest osiągnięcie celów ustalonych przez politykę przy założeniu efektywnego wykorzystaniu posiadanych środków³⁵.

W miarę upływu lat oraz procesów związanych z rozwojem sztuki wojennej w zakresie strategii zostały włączone aspekty pozamilitarne (m.in. polityczne, ekonomiczne, społeczne, moralne, psychologiczne i wiele innych). Pojęcie strategia zostało zmodyfikowane i dostosowane w odniesieniu do rządu całym państwem³⁶.

³⁰ S. Koziej, *Wprowadzenie do teorii i historii bezpieczeństwa*, skrypt internetowy (www.koziej.pl), Warszawa/Ursynów 2010, s. 4.

³¹ Ibidem, s. 7.

³² *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, red. J. Kaczmarek, W. Łepkowski, B. Zdrołowski, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2008, s. 131.

³³ *Wyzwania, szanse zagrożenia i ryzyko dla bezpieczeństwa narodowego RP o charakterze wewnętrznym*, red. R. Jakubczak, B. Wiśniewski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2016, s. 19.

³⁴ *National Security Strategy of the United States*, Washington 1990.

³⁵ *Wyzwania, szanse zagrożenia...*, op. cit., s. 25–26.

³⁶ B. Balcerowicz, *Sily zbrojne w stanie pokoju, kryzysu i wojny*, Wydawnictwo Scholer, Warszawa 2010, s. 13–15.

Całość procesu projektowania dotyczącego strategii w państwie jest elementem planowania systemu działań, który obejmuje działalność państwa we wszystkich jego dziedzinach. Dlatego też projektowanie dowolnej strategii nie może być działaniem odosobnionym. Powinno być „wyodrębnione z szerszego i nadrzędnego procesu kształtowania polityki państwa w ogólności oraz jego strategii ogólnej (polistrategia)”³⁷. Można przyjąć, że system strategii to pochodna całego systemu działalności państwa, która jest realizowana w odniesieniu do całokształtu problemów jego funkcjonowania i obejmuje wszystkie jego sfery, dziedziny i warunki³⁸.

Zagadnienia związane z modelowaniem oraz realizacją strategii bezpieczeństwa narodowego determinują państwo (jako podmiot) do sposobu realizacji oraz zapewniania bezpieczeństwa. Problematyka realizacji zapewniania bezpieczeństwa przez państwo obejmuje takie sfery jak:

- ochrona i obrona terytorium państwa,
- ochrona i obrona społeczeństwa, które zamieszkuje to terytorium,
- władza, która jest reprezentantem społeczeństwa i zapewnia organizację jego ochrony i obrony,
- podejmowanie i utrzymywanie kontaktów z podmiotami o charakterze międzynarodowym, takimi jak m.in. państwa, organizacje międzynarodowe oraz podmioty pozapaństwowe³⁹.

Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej z 2020 r. jest podstawowym dokumentem państwowym dotyczącym bezpieczeństwa i obronności RP. W dokumencie tym przewidziano przygotowanie oraz wprowadzenie ustawy o zarządzaniu i bezpieczeństwie narodowym, która ma ustalić m.in. hierarchię strategicznych i planistycznych dokumentów z zakresu bezpieczeństwa narodowego. Obowiązująca strategia dotyczy kwestii m.in. militarnych, politycznych, ekologicznych, energetycznych, gospodarczych, społecznych, zdrowotnych czy klimatycznych.

System bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej

W celu zapewnienia swoim obywatelom bezpieczeństwa państwo inicjuje wiele przedsięwzięć, w których realizacji uczestniczy duża liczba podmiotów. Są to nie tylko instytucje rządowe i samorządowe, ale niekiedy również firmy prywatne. Wszystkie one tworzą system bezpieczeństwa narodowego. Jego skuteczne funkcjonowanie zapewnia państwu i jego obywatelom nie tylko odpowiednią ochronę przed zagrożeniami, ale również właściwą reakcję w przypadku ich wystąpienia.

System bezpieczeństwa narodowego (SBN) to „całość sił (podmiotów), środków i zasobów przeznaczonych przez państwo do realizacji zadań w dziedzinie bezpieczeństwa, odpowiednio do tych zadań zorganizowana (w podsystemy i ogniwa), utrzymywana i przygotowywana. Składa się z podsystemu (systemu) kierowania i szeregu podsystemów

³⁷ A. Dawidczyk, *Bezpieczeństwo, obronność, wojskowość. Problemy planowania strategicznego*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2019, s. 36.

³⁸ Ibidem.

³⁹ *Strategia bezpieczeństwa narodowego Polski, (Wstęp)*, red. J. Gryz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2013, s. 14–15.

(systemów) wykonawczych, w tym podsystemów operacyjnych (obrony i ochronne) i podsystemów wsparcia (społeczne i gospodarcze)”⁴⁰.

Jak zaznacza W. Kitler, system bezpieczeństwa narodowego RP „powinien być zdolny do działania we wszystkich stanach i okolicznościach funkcjonowania państwa, przy zapewnieniu pełnej ciągłości swojego działania”⁴¹.

Podstawę planowania strategicznego w sferze bezpieczeństwa państwa stanowi określenie interesów narodowych i wynikających z nich celów strategicznych. Polityczna pozycja Rzeczypospolitej Polskiej w Europie i na świecie jest kształtowana m.in. przez posiadany potencjał gospodarczy, ekonomiczny, militarny, ochronny czy położenie geopolityczne.

Kluczowym elementem SBN jest podsystem kierowania, który odpowiada za koordynację funkcjonowania organów władzy publicznej i kierowników jednostek organizacyjnych, które wykonują ustawowe zadania dotyczące bezpieczeństwa narodowego w czasie pokoju, kryzysu⁴² oraz wojny. Zapewnia pozyskiwanie informacji o zagrożeniach, ich analizę oraz planowanie przygotowania i działania podsystemów operacyjnych, wsparcia, a także zarządzanie nimi w trakcie realizacji działań⁴³.

Podsystemy (w tym elementy wykonawcze) SBN „to siły i środki przewidziane do realizacji ustawowo określonych zadań w dziedzinie bezpieczeństwa, pozostające w dyspozycji organów kierowania bezpieczeństwem. Wyróżnia się ich dwa rodzaje: operacyjne oraz wsparcia”⁴⁴. Podsystemy operacyjne tworzą:

- podsystem obrony państwa (obronności⁴⁵, obrony narodowej, bezpieczeństwa militarnego), który jest przeznaczony do wykorzystywania szans, podejmowania wyzwań, redukcji ryzyka i przeciwdziałania (zapobiegania i przeciwstawiania się) zewnętrznym zagrożeniom o charakterze polityczno-militarnym,
- podsystemy ochronne państwa i ludności (bezpieczeństwa cywilnego⁴⁶, pozamilitarnego), które przeznaczone są do wykorzystywania szans, podejmowania wyzwań, redukcji ryzyka i przeciwdziałania (zapobiegania i przeciwstawiania się) zewnętrznym i wewnętrznym zagrożeniom o charakterze niemilitarnym (cywilnym)⁴⁷.

Podsystemy wsparcia to „podmioty społeczne i gospodarcze przeznaczone do wykorzystywania szans, podejmowania wyzwań, redukcji różnych typów ryzyka i przeciwdziałania (zapobiegania i przeciwstawiania się) zewnętrznym i wewnętrznym zagrożeniom o charakterze społecznym i gospodarczym, a także do społecznego

⁴⁰ *Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego RP 2013*, BBN, Warszawa 2012, s. 36.

⁴¹ W. Kitler, *System bezpieczeństwa narodowego RP – aspekty prawno-organizacyjne*, „Wiedza Obronna” 2019, nr 3(268), Warszawa 2019, s. 23.

⁴² Szerzej: *Zarządzanie kryzysowe. Teoria, praktyka, konteksty, badania*, red. nauk. J. Stawnicka, B. Wiśniewski, R. Socha, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2011 oraz B. Wiśniewski, G. Sander, *Zagrożenie, kryzys i sytuacja kryzysowa – jako uwarunkowania życia współczesnego człowieka*, „BITP” 2016, No 41, Issue 1, Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpożarowej, Państwowy Instytut Badawczy, Józefów 2016.

⁴³ *Biała Księga...*, op. cit., s. 37.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ B. Wiśniewski, *Przygotowania obronne resortu spraw wewnętrznych*, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2014, s. 10.

⁴⁶ B. Kogut, P. Lubiewski, J. Ziobro, *Theoretical and practical aspects of civil defense-current state and directions for perfection*, „Bulletin of Lviv State University of Life Safety” 2020, No. 7/24, s. 32–38.

⁴⁷ *Biała Księga...*, op. cit., s. 37.

i gospodarczego zasilania operacyjnych podsystemów bezpieczeństwa narodowego w czasie pokoju, kryzysu i wojny”⁴⁸.

Bezpieczeństwo narodowe Rzeczypospolitej Polskiej podlega niezwykle dynamicznym zmianom w różnych wymiarach zarówno bezpieczeństwa ogólnego, jak i militarnego, na które wpływ ma wiele czynników, m.in. projekt budowy tarczy antyrakietowej na terenie RP, pojawienie się na stałe wojsk amerykańskich w Polsce czy bliska współpraca militarno-energetyczna ze Stanami Zjednoczonymi. Nie można również pominąć agresywnej polityki Federacji Rosyjskiej, której celem jest zmiana układu sił i nowego ładu na świecie.

Proces planowania strategii bezpieczeństwa RP powinien odbywać się w określonych cyklach planistycznych oraz być procesem zamierzonym i zaplanowanym na poszczególne lata. Zmiany na szczeblu centralnym, w tym zmiany opcji politycznej, nie powinny mieć ujemnego wpływu na proces planistyczny. Osoby odpowiedzialne za planowanie strategii bezpieczeństwa RP powinny przede wszystkim brać pod uwagę fakt, że Polska jest członkiem NATO oraz Unii Europejskiej. Opracowywane przez nich dokumenty o charakterze strategicznym powinny się wpisywać w doktryny, które obowiązują w tych organizacjach.

Zapewnienie bezpieczeństwa państwa to zarówno działalność monitorowania i analizy zagrożeń, jak i działalność prognostyczno-planistyczna. Stąd warto zastanowić się nad stworzeniem centralnego ośrodka analiz strategicznych, do którego oddelegowani byłiby funkcjonariusze, żołnierze i pracownicy poszczególnych służb, rodzajów wojsk i instytucji, a ich zadaniem byłoby opracowywanie poszczególnych części kolejnych strategii bezpieczeństwa narodowego RP na podstawie przeprowadzanych analiz, obserwacji, badań⁴⁹ itp. Efektem pracy członków takiego ośrodka powinien być przegląd strategiczny, a w następnej kolejności cała strategia bezpieczeństwa narodowego, gdyż obowiązująca Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP zawiera wiele aspektów, co wymaga podejścia systemowego. Tego typu rozbudowana komórka organizacyjna mogłaby się znaleźć w strukturach Biura Bezpieczeństwa Narodowego, którego szef jest organem doradczym Prezydenta RP.

Stan i przyszłość bezpieczeństwa narodowego RP powinna być rozpatrywana i analizowana z perspektywy wielu zmiennych. Do najważniejszych można zaliczyć wymiar: geopolityczny, militarny, społeczny, informacyjny, technologiczny, ekonomiczny, gospodarczy, informatyczny. Ta wieloaspektowość wymusza budowę wielowariantowych modeli zapewniania bezpieczeństwa narodowego RP.

Podsumowanie

Myślenie o bezpieczeństwie narodowym i o sposobach jego zapewniania w XXI wieku okazuje się niewystarczające w wielu sferach życia codziennego oraz bezpieczeństwa człowieka⁵⁰.

⁴⁸ Ibidem, s. 38.

⁴⁹ A. Czupryński, *Naukowe aspekty bezpieczeństwa* [w:] *Bezpieczeństwo. Teoria – Badania – Praktyka*, red. nauk. A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina, Józefów 2015, s. 43.

⁵⁰ M. Cieślarczyk, *O potrzebie doskonalenia kultury bezpieczeństwa osób i grup społecznych w obliczu wyzwań, szans i zagrożeń XXI wieku* [w:] *Wyzwania i zagrożenia bezpieczeństwa i obronności RP w XXI wieku w wymiarze społecznym i technologiczno-środowiskowym*, red. Z. Trejnis, L. Kościelecki, Wydawnictwo Wojskowej Akademii Technicznej, Warszawa 2018, s. 12.

Jak zauważa m.in. Tadeusz Szczurek, „świat przyszłości to świat nowych technologii, a zarazem zupełnie nowych wyzwań dla bezpieczeństwa narodowego”⁵¹. Krzysztof Szwarec i Piotr Zaskórski zwracają szczególną uwagę na dynamikę otoczenia współczesnych organizacji i państwa, które tworzą nowe wyzwania w zakresie jego bezpieczeństwa.

Szanse, wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa RP warunkują politykę i strategię bezpieczeństwa narodowego RP.

System bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej powinien przede wszystkim gwarantować ochronę i obronę państwa (w tym ochronę i bezpieczeństwo osób sprawujących kierownicze funkcje w Rzeczypospolitej Polskiej), pozycję RP na arenie międzynarodowej, społeczeństwa i jego dorobku, a także środowiska, uwzględniając możliwości zmian w sytuacji pojawiających się nowych wyzwań, zagrożeń czy rodzajów ryzyka. Powinien również nakładać obowiązek na organy władzy publicznej tworzenia i nowelizowania przepisów organizacyjno-prawnych, umożliwiając jednocześnie sprawne działanie poszczególnych elementów, służb czy instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo narodowe Rzeczypospolitej Polskiej.

Bibliografia:

- Balcerowicz B., *Sily zbrojne w stanie pokoju, kryzysu i wojny*, Wydawnictwo Scholer, Warszawa 2010.
- Beaufre A., *Wstęp do strategii. Odstraszenie i strategia*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1968.
- Bezpieczeństwo. Teoria – Badania – Praktyka*, red. nauk. A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina, Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpożarowej im. Józefa Tuliszkowskiego, Państwowy Instytut Badawczy, Józefów 2015.
- Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego RP 2013*, BBN, Warszawa 2012.
- Cieślarczyk M., *O potrzebie doskonalenia kultury bezpieczeństwa osób i grup społecznych w obliczu wyzwań, szans i zagrożeń XXI wieku [w:] Wyzwania i zagrożenia bezpieczeństwa i obronności RP w XXI wieku w wymiarze społecznym i technologiczno-środowiskowym*, red. Z. Trejnis, L. Kościelecki, Wydawnictwo Wojskowej Akademii Technicznej, Warszawa 2018.
- Clausewitz C. von, *O wojnie*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1958.
- Czupryński A., *Aksjologiczne aspekty bezpieczeństwa*, „Europejski Przegląd Prawa i Stosunków Międzynarodowych” 2015, nr 4(35).
- Czupryński A., *Naukowe aspekty bezpieczeństwa [w:] Bezpieczeństwo. Teoria – Badania – Praktyka*, red. nauk. A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina, Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpożarowej, Józefów 2015.
- Dawidczyk A., *Bezpieczeństwo, obronność, wojskowość. Problemy planowania strategicznego*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2019.
- Department of Defence Dictionary of Military and Associated Terms*, Washington 2010.

⁵¹ T. Szczurek, *Wyzwania dla bezpieczeństwa – niepewna przyszłość – między zagrożeniami a szansami*, Wydawnictwo Wojskowej Akademii Technicznej, Warszawa 2019, s. 47.

- Dictionary of Military and Associated Terms*, U.S. Government Printing Office, Washington 1987.
- Fehler W., *O pojęciu polityki wewnętrznego bezpieczeństwa państwa*, „Studia Prawnoustrojowe” 2014, nr 23, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2014.
- Gwardyński R., *Możliwości doskonalenia działań prewencyjnych Policji w sferze utrzymywania bezpieczeństwa publicznego*, Akademia WSB, Dabrowa Górnicza 2021.
- Kaczmarczyk B., Wiśniewski B., Gwardyński R., *Security of an individual*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2018, nr 3(28), Legnica 2018.
- Kitler W., *Organizacja bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018.
- Kitler W., *System bezpieczeństwa narodowego RP – aspekty prawno-organizacyjne*, „Wiedza Obronna” 2019, nr 3(268), Warszawa 2019.
- Kogut B., Lubiewski P., Ziobro J., *Theoretical and practical aspects of civil defense-current state and directions for perfection*, „Bulletin of Lviv State University of Life Safety” 2020, No. 7/24.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
- Koziej S., *Wprowadzenie do teorii i historii bezpieczeństwa*, skrypt internetowy (www.koziej.pl), Warszawa/Ursynów 2010.
- Lubiewski P., *Bezpieczeństwo państwa w ujęciu systemowym*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2020, nr 74(2), SGSP, Warszawa 2020.
- Lubiewski P., Drózdź A., *Sabotaż i dywersja – konteksty działania i doskonalenia zwalczania [w:] Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami mundurowymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, Tom 8, red. nauk. B. Wiśniewski, M. Gikiewicz, R. Kochańczyk, Szkoła Główna Służby Pożarniczej, Warszawa 2020.
- Lubiewski P., *Granice Rzeczypospolitej Polskiej jako wyzwanie dla bezpieczeństwa państwa*, „Przegląd Policyjny”, nr specjalny z 2019 roku, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2019.
- Lubiewski P., *Krótką historią terroryzmu*, „Perspektiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2018, nr 2(33), Legnica 2018.
- Lubiewski P., *Reguły i metody działania współczesnych organizacji terrorystycznych*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2018, nr 29(4), Legnica 2018.
- Mról-Jagiello A., Wolanin A., *Metoda analizy i krytyki dokumentów w naukach o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2013, nr 2(6), Warszawa 2013.
- Mucha J., *Uwarunkowania polityczno-obronne Polski w kontekście uczestnictwa Wojska Polskiego w misjach zagranicznych*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego Wojskowej Akademii Technicznej” 2013, Rok III, nr 4, Warszawa 2013.
- National Security Strategy of the United States*, Washington 1990.
- Nauka o bezpieczeństwie. Istota, przedmiot badań i kierunek rozwoju. Studia i materiały*, Tom I, red. L. Grochowski, A. Letkiewicz, A. Misiuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2011.

- Nauki o bezpieczeństwie. Wybrane problemy badań*, red. nauk. A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina, Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpożarowej im. Józefa Tuliszkowskiego, Państwowy Instytut Badawczy, Józefów 2017.
- Polska ustawa antyterrorystyczna: odpowiedź na zagrożenia współczesnym terroryzmem*, red. W. Zubrzycki, K. Jałoszyński, A. Babiński, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2016.
- Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami mundurowymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, Tom 8, red. nauk. B. Wiśniewski, M. Gikiewicz, R. Kochańczyk, Szkoła Główna Służby Pożarniczej, Warszawa 2020.
- Rotfeld A. D., *Europejski system bezpieczeństwa in statu nascendi*, Wydawnictwo Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1990.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, red. J. Kaczmarek, W. Łepkowski, B. Zdrodowski, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2008.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2009.
- Socha R., Sokólska T., *Prawne uwarunkowania stanów nadzwyczajnych*, Wyższa Szkoła Bankowości i Finansów, Bielsko-Biała 2010.
- Staćzyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1996.
- Strategia bezpieczeństwa narodowego Polski*, red. J. Gryz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2013.
- Szczurek T., *Wyzwania dla bezpieczeństwa – niepewna przyszłość – między zagrożeniami a szansami*, Wydawnictwo Wojskowej Akademii Technicznej, Warszawa 2019.
- Terroryzm a migracja. Zależności i skutki*, Wydawnictwo TUM, Wrocław 2018.
- Trejnis Z., *Ewolucja systemu bezpieczeństwa narodowego RP? [w:] Nauka o bezpieczeństwie. Istota, przedmiot badań i kierunek rozwoju. Studia i materiały*, Tom I, red. L. Grochowski, A. Letkiewicz, A. Misiuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2011.
- Wiśniewski B., *Praktyczne aspekty badań bezpieczeństwa*, Difin, Warszawa 2020.
- Wiśniewski B., Prońko J., *Ogniwa ochrony państwa*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2003.
- Wiśniewski B., *Przygotowania obronne resortu spraw wewnętrznych*, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2014.
- Wiśniewski B., Sander G., *Zagrożenie, kryzys i sytuacja kryzysowa – jako uwarunkowania życia współczesnego człowieka*, „BITP” 2016, No 41, Issue 1, Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpożarowej, Państwowy Instytut Badawczy, Józefów 2016.
- Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych*, red. M. Huzarski, A. Czupryński, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2012.
- Wybrane zagadnienia bezpieczeństwa międzynarodowego*, red. W. Załoga, Wydawnictwo Wojskowej Akademii Technicznej, Warszawa 2018.
- Wyzwania i zagrożenia bezpieczeństwa i obronności RP w XXI wieku w wymiarze społecznym i technologiczno-środowiskowym*, red. Z. Trejnis, L. Kościelecki, Wydawnictwo Wojskowej Akademii Technicznej, Warszawa 2018.

Wyzwania, szanse, zagrożenia i ryzyko dla bezpieczeństwa narodowego RP o charakterze wewnętrznym, red. R. Jakubczak, B. Wiśniewski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2016.

Zarządzanie kryzysowe. Teoria, praktyka, konteksty, badania, red. nauk. J. Stawnicka, B. Wiśniewski, R. Socha, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2011.

Zarządzanie strategiczne. Koncepcje – metody, red. R. Krupski, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Wrocław 2003.

Zięba R., *Leksykon pokoju*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1987.

SUMMARY

Tomasz Goryca

National security policy and strategy of the Republic of Poland – introduction to a discussion

This article presents basic issues related to the theoretical assumptions of state security policy and strategy. The aim of this article is to present basic problems related to the doctrinal assumptions of the national security strategies of the Republic of Poland. During its preparation, theoretical research methods were applied. The considerations presented in the article indicate that security of The Republic of Poland, which is the case of most countries in the world, is conditioned by external and internal factors and should be treated as a key goal of the state's security policy and strategy. They also indicate that the high level of military and non-military threats in various parts of the world makes everyone aware of the complexity of broadly understood security and the tools that the state has at its disposal for the sake of it.

Key words: security, threats, state, law, politics, strategy, security research.

Data wpływu artykułu: 29.11.2021 r.

Data akceptacji artykułu: 22.12.2021 r.

DOI: 10.5604/01.3001.0015.7772

Sylwia Różycka-Jaroś

Uniwersytet Warszawski

Wydział Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji

e-mail: s.rozycka-jaros@uw.edu.pl

Piecza naprzemienna w świetle obecnych i procedowanych regulacji prawnych

STRESZCZENIE

Artykuł dotyczy problematyki powierzenia rodzicom przez sąd pieczy naprzemiennie nad wspólnym małoletnim dzieckiem po ich rozstaniu. O ile doktryna i judykatura prawa rodzinnego problematyce pieczy poświęciły wiele uwagi, o tyle piecza naprzemienna jest wciąż stosunkowo nowym zagadnieniem. Poza wyjaśnieniem pojęcia, czym jest piecza naprzemienna, opisane zostały obowiązujące regulacje prawne wynikające z Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, które umożliwiają wydanie przez sąd rozstrzygnięcia w tym przedmiocie. Istotnym zagadnieniem poruszonym w opracowaniu jest omówienie zmian w zakresie zasad mających na celu uczynienie z pieczy naprzemiennie priorytetowego sposobu sprawowania władzy rodzicielskiej. Przedstawiony w artykule problem sprawowania władzy rodzicielskiej po rozstaniu rodziców jest o tyle istotny, że dotyczy rosnącej grupy dzieci. Wśród małżeństw rozwiedzionych w samym 2019 r. prawie 57% wychowywało 55 tys. nieletnich dzieci¹. Mając na uwadze fakt, że problematyka powierzenia rodzicom pieczy naprzemiennie wedle procedowanych zmian budzi duże kontrowersje, autorka poza argumentacją inicjatorów wprowadzenia nowych regulacji w tym zakresie przedstawiła również poglądy wybranych środowisk, które zajęły stanowisko w sprawie. W podsumowaniu autorka, opierając się na swoim doświadczeniu zdobytym jako profesjonalny pełnomocnik występujący w sprawach rodzinnych, odniosła się do proponowanych zmian.

Słowa kluczowe: piecza naprzemienna, opieka naprzemienna, dziecko, rodzice, Kodeks rodzinny i opiekuńczy.

Wprowadzenie

W żadnym z obowiązujących przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego² nie znajdziemy legalnej definicji wyjaśniającej, czym jest piecza naprzemienna. Niemniej jednak, coraz częściej w doktrynie i judykaturze możemy spotkać się z wyjaśnieniem tego pojęcia

¹ <https://biznes.interia.pl/gospodarka/news-raport-gus-co-czwarte-dziecko-rodzi-sie-w-zwiazku-pozamalzen,nId,5049448>, dostęp: 10.09.2021 r.

² Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 poz. 1359).

wskazującym, że z pieczą naprzemienną mamy do czynienia w sytuacji, kiedy obydwój rodzice żyjący w rozłączeniu, którym przysługuje władza rodzicielska, zajmują się wspólnym dzieckiem w jednakowym stopniu. Istotą pieczy naprzemiennnej jest przebywanie dziecka u każdego z rodziców przez ten sam czas, w powtarzających się okresach³.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że w doktrynie pojawia się synonimiczne traktowanie pojęć „piecza naprzemienna” i „opieka naprzemienna”. Nie ulega przy tym wątpliwości, że pojęcia pieczy i opieki wynikające z prawa rodzinnego nie są tożsame. Piecza, uregulowana w przepisach art. 95 § 1 i art. 96 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczy istotnego elementu sprawowania władzy rodzicielskiej nad dzieckiem i obejmuje zespół obowiązków i uprawnień rodziców w zakresie jego wychowania, kierowania nim oraz troski o środowisko materialne dziecka. Wiąże się to z kolei z szeregiem działań podejmowanych przez rodziców w zakresie prawidłowego kształtowania osobowości dziecka oraz decydowaniu o każdym aspekcie jego funkcjonowania⁴. Z kolei instytucja opieki, która uregulowana została w art. 145–174 k.r.o. dotyczy sytuacji, kiedy w stosunku do dziecka konieczne jest ustanowienie opiekuna z uwagi na to, że żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska albo jeżeli rodzice są nieznani. Zakres uprawnień opiekuna pokrywa się w znacznej mierze z opisanymi powyżej prawami rodzica, któremu przysługuje władza rodzicielska⁵. W piśmiennictwie prawnym można zatem spotkać pogląd, że z uwagi na wykazane różnice brak jest podstaw do stosowania zamiennie pojęcia „piecza naprzemienna” i „opieka naprzemienna”. Zważywszy jednak na fakt, że potoczne rozumienie pojęcia opieki naprzemiennnej nie budzi większych wątpliwości w zakresie tego, że odnosi się do rodziców zajmujących się dzieckiem w takich samych okresach jak również w projektowanych zmianach prawnych, które zostaną opisane w dalszej części artykułu, posłużono się właśnie tym pojęciem, autorka nie podeszła do tej kwestii tak restrykcyjnie i zamiennie posłużyła się oboma pojęciami.

Piecza naprzemienna w świetle obowiązujących regulacji prawnych

Pomimo braku jednoznacznych uregulowań w zakresie ustanowienia przez sąd pieczy naprzemiennnej, podstawy prawnej do zastosowania takiego rozwiązania należy szukać w art. 58 § 1a k.r.o. oraz art. 107 § 2 k.r.o.

W przypadku art. 58 k.r.o. odnoszącego się do rozstrzygnięć w wyroku orzekającym rozwód, podkreślić należy, że § 1a został dodany ustawą z dnia 6 listopada 2008 r.⁶, a następnie otrzymał inne brzmienie na mocy ustawy z dnia 25 czerwca 2015 r.⁷ Powyższe zamiany miały bardzo istotny charakter, wskazujący na odmienną niż dotychczas optykę patrzenia na problem pozostawienia po rozwodzie pełnej władzy rodzicielskiej obojgu rodzicom.

³ K. Kędziera, M. Stępień, *Piecza naprzemienna w polskim prawie rodzinnym*, „Palestra” 2018, nr 3, s. 1–2.

⁴ Patrz szerzej: T. Sokołowski, *Władza rodzicielska nad dorastającym dzieckiem*, Poznań 1987, s. 32–33.

⁵ Art. 155 k.r.o.

⁶ Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustaw – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 220, poz. 1431), która weszła w życie 13 czerwca 2009 r.

⁷ Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2015 r. poz. 1062), która weszła w życie 29 sierpnia 2015 r.

Zważyć należy, że przed ich wejściem w życie zasadą było pozostawienie pełnej władzy rodzicielskiej tylko temu rodzicowi, przy którym każdorazowo ustanowione było miejsce zamieszkania dziecka. W przypadku drugiego rodzica – władza ta była ograniczana. Ustawodawca, nowelizacją z 6 listopada 2008 r., wprowadził możliwość pozostawienia pełnej władzy rodzicielskiej obojgu rodzicom, jeśli Ci zawarli i przedstawili przed sądem porozumienie o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej nad wspólnym dzieckiem oraz złożyli zgodny wniosek w przedmiocie pozostawienia im obojgu pełnej władzy. Niniejsze porozumienie podlegało ocenie sądu pod kątem tego, czy jest ono zgodne z dobrem dziecka jak również czy na jego podstawie można uznać, że rozwiedzeni małżonkowie będą zgodnie współdziałać ze sobą w celu realizacji niniejszej zasady. W przypadku braku zgodnego wniosku małżonków o pozostawienie im obojgu władzy rodzicielskiej oraz braku porozumienia rodzicielskiego, sądy co do zasady stosowały wcześniejsze rozwiązania prawne o pozostawieniu pełnej władzy rodzicielskiej tylko jednemu rodzicowi⁸.

Intencją ustawodawcy, który wprowadził do obrotu prawnego porozumienie rodzicielskie, miało być zapobieganie konfliktom rodziców po ich rozstaniu w zakresie podejmowania wspólnych decyzji we wszystkich istotnych sprawach dziecka. Z praktyki procesowej, zaobserwowanej również przez autorkę niniejszego artykułu, wynikało jednak, że nierzadko przedłożonemu przed sądem porozumieniu strony nie przypisywały odpowiedniej rangi i czyniły to przede wszystkim po to, aby nie przedłużać sprawy rozwodowej. Ponadto przedmiotowe porozumienia były często odwzorowywane na podstawie powszechnie dostępnych w Internecie druków, bez większej refleksji i wypracowania realnego porozumienia pomiędzy rodzicami. Osiągnięcie zatem celu wynikającego z istoty porozumienia rodzicielskiego okazywało się niemożliwe, a nieprzepracowany konflikt rodziców po ich rozstaniu nierzadko znajdował swój finał przed sądem rodzinnym⁹.

Kolejna nowelizacja art. 58 § 1a k.r.o. z dnia 25 czerwca 2015 r. wprowadziła jeszcze dalej idącą zmianę w zakresie pozostawienia obojgu rodzicom władzy rodzicielskiej po rozwodzie. Obecnie co do zasady władza rodzicielska powinna być pozostawiona obojgu rodzicom, nawet jeśli nie dojdzie do zawarcia pomiędzy nimi porozumienia rodzicielskiego. Ograniczenie władzy rodzicielskiej jednego z rodziców jest możliwe tylko w przypadku, kiedy pozostawienie władzy obojgu z nich jest sprzeczne z dobrem dziecka¹⁰. Z treści przepisu art. 58 § 1a k.r.o. wprost wynika, że „sąd, uwzględniając prawo dziecka do wychowania przez oboje rodziców, rozstrzyga o sposobie wspólnego wykonywania władzy rodzicielskiej”. Niniejsza zamiana w sposób jednoznaczny pokazuje, że ustawodawca dąży do tego, aby dziecko po rozwodzie było wychowywane przez oboje rodziców.

Zauważyć należy, że sądy coraz częściej pozostawiają pełną władzę rodzicielską obojgu rozwiedzionym rodzicom. W 2019 r. takich rozstrzygnięć było ponad 62%. W ok. 33% przypadków opiekę nad dzieckiem przyznano wyłącznie matce, a w 3% przypadków – ojcu.¹¹

⁸ Patrz szerzej: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587860558/657998/frasz-mariusz-red-habdas-magdalena-red-kodeks-rodzinny-i-opiekunczy-komentarz?cm=URELATIONS>, dostęp: 1.09.2021 r.

⁹ K. Gromek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 624–628.

¹⁰ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587750867/596181/jedrejek-grzegorz-kodeks-rodzinny-i-opiekunczy-komentarz-aktualizowany?cm=URELATIONS>, dostęp: 1.09.2021 r.

¹¹ <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/ile-zawarto-malzenstwo-w-2020-r-ile-urodzilo-sie-dzieci-pozamalzenstwem-w-2020-r/8rm66w>, dostęp: 27.08.2021 r.

Istotnym pozostaje również, że nowelizacja Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z dnia 25 czerwca 2015 r. wprowadziła na etapie postępowania zabezpieczającego w postępowaniu cywilnym możliwość uregulowania pieczy nad małoletnim dzieckiem w ten sposób, że dziecko będzie mieszkać z każdym z rodziców w powtarzających się okresach. Na etapie postępowania zabezpieczającego dopuszczono zatem możliwość ustanowienia opieki naprzemiennej¹².

Analogicznie do treści art. 58 § 1a k.r.o. znowelizowany został również przepis art. 107 § 2 k.r.o., który otrzymał tożsame z nim brzmienie¹³.

Z uwagi na fakt, że instytucja pieczy naprzemiennej nie wynika wprost z przywołanych powyżej regulacji prawnych, zauważyć należy, że przesłankę jej zastosowania należy szukać w drodze ich wykładni. Bez wątplenia pierwszą podstawową przesłanką warunkującą możliwość orzeczenia przez sąd pieczy naprzemiennej jest pozostawienie władzy rodzicielskiej obojgu rodzicom. Kolejnym kryterium koniecznym do wydania rozstrzygnięcia w tym przedmiocie jest przedłożenie przez rodziców wspólnego i zgodnego wniosku o ustanowieniu pieczy naprzemiennej oraz porozumienia rodzicielskiego, z którego w jasny i klarowny sposób będzie wynikało, jak strony będą wykonywały powierzoną im obojgu władzę rodzicielską oraz utrzymywały kontakty z dzieckiem. Sąd, oceniając, czy uwzględnić przedmiotowy wniosek i porozumienie, w pierwszej kolejności bada, czy jest to zgodne z dobrem dziecka. Ponadto sąd musi mieć pewność, że zgodne działanie rodziców nie wynika jedynie z ich tymczasowej ugody. Rodzice powinni zatem uzyskać pozytywną prognozę współdziałania dla dobra dziecka w dalszej przyszłości¹⁴.

Przy ustanowieniu pieczy naprzemiennej sąd, kierując się zasadą dobra dziecka, jest zobowiązany wziąć pod uwagę wiek dziecka, jego relacje z każdym z rodziców jak również odległość od miejsc zamieszkania rodziców. Mimo zatem zgodnego współdziałania rodziców oraz pozytywnych szans na ich trwałe porozumiewanie w przyszłości sąd i tak może nie orzec o opiece naprzemiennej. Trudno sobie wyobrazić bowiem, że sąd orzeknie opiekę naprzemienną w sytuacji, kiedy mamy do czynienia z małym dzieckiem, które jest np. karmione piersią przez matkę, lub w przypadku gdy rodzice mieszkają w różnych miejscowościach, a dziecko uczęszcza do określonej placówki edukacyjnej. Istotna pozostaje również sytuacja finansowa rodziców, którzy w dwóch lokalach mieszkalnych powinni zapewnić dziecku tożsamy standard funkcjonowania, tj. własny pokój wraz z całym kompletem rzeczy codziennego użytku¹⁵.

Badania przeprowadzone w 2015 r. przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości pokazały, że opieka naprzemienna najczęściej orzekana jest w przypadku stron, które nie eskalują konfliktu podczas toczącej się sprawy rozwodowej, mają dobrą lub bardzo dobrą sytuację finansową, a ponadto zamieszkują w dużych lub średniej wielkości miastach, w niewielkiej odległości od siebie. Z badań wynika zatem, że wyżej wymienione czynniki pozytywnie wpływają na to, aby dziecko bez większych przeszkód mogło funkcjonować w zmieniających się co jakiś czas domach, rodzice zaś mogli udzielać sobie wzajemnego wsparcia i wspólnie sprawować nad nim pieczę¹⁶.

¹² Art. 2 Ustawy z dnia 25 czerwca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy...

¹³ Art. 1 pkt. 2 Ustawy z dnia 25 czerwca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy...

¹⁴ K. Kędziera, M. Stępień, op. cit., s. 5–6

¹⁵ A. Dalecka, *Naprzemienna opieka nad dzieckiem – wady i zalety*, <https://www.infor.pl/prawo/rozwoy/rozwod-i-dziecko/702389>, *Naprzemienna-opieka-nad-dzieckiem-wady-i-zalety.html*, dostęp: 25.08.2021 r.

¹⁶ E. Gee-Milan, T. Gołembiewski, M. Kubalski, *Opieka naprzemienna – po zmianach w prawie szansa na dobrą praktykę*, <https://www.prawo.pl/prawo/opieka-naprzemienna-beda-zmiany-w-kodeksie-rodzinnym,378441.html>, dostęp: 25.08.2021 r.

Warto zauważyć, że w orzecznictwie sądów administracyjnych zaakceptowano stanowisko, zgodnie z którym sąd rozwodowy, jak i sami małżonkowie, poprzez porozumienie mogą wprowadzić pieczę naprzemienną. W konsekwencji tego świadczenia dotyczące dziecka powinni otrzymywać tak rozwiedziony ojciec, jak i matka dziecka¹⁷.

Zasady ustanowienia opieki naprzemienej w świetle procedowanych zmian w prawie

Z uwagi na fakt, że wprowadzone regulacje prawne zostały uznane za niewystarczające, podjęto kolejne inicjatywy ustawodawcze mające na celu uczynienie z opieki naprzemienej priorytetowego sposobu sprawowania władzy rodzicielskiej.

Do Senatu RP została przekazana petycja „Stop alienacji rodzicielskiej”. Na jej podstawie senacka Komisja Praw Człowieka, Praworządności i Petycji, dnia 27 marca 2018 r. wniosła do Marszałka Senatu Druk nr 776 w celu podjęcia postępowania w sprawie ww. inicjatywy ustawodawczej¹⁸.

Autorzy petycji „Stop alienacji rodzicielskiej” wskazali, że pomimo nowelizacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 2015 roku, sądy rodzinne nadal bazują na mocno utrwalonych stereotypach dotyczących ról rodzicielskich skutkujących powierzeniem zazwyczaj pieczy nad dzieckiem tylko jednemu rodzicowi, najczęściej matce. To z kolei staje się jedną z głównych przyczyn tzw. alienacji rodzicielskiej¹⁹.

Argumenty zwolenników zmian w zakresie konieczności kluczowego potraktowania pieczy naprzemienej zostały poparte treścią Rezolucji 2079 (2015) Rady Europy w sprawie „Równość i wspólna odpowiedzialność rodzicielska: rola ojców”²⁰. Z treści przedmiotowej Rezolucji wynika, że ojcowie bywają czasem pozbawieni zrównoważonych kontaktów z dziećmi z uwagi na przepisy prawa i utrwaloną praktykę ich stosowania. Odwołując się do treści art. 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy wezwało Państwa członkowskie, w tym Polskę do: „wprowadzenia do prawa krajowego zasady wspólnego zamieszkiwania (z dzieckiem przez każdego z rodziców) po separacji, ograniczając wszelkie wyjątki do przypadków nadużyć wobec dzieci lub ich zaniechania czy przemocy domowej, dostosowując czas, w którym dziecko zamieszkuje z każdym z rodziców, adekwatnie do jego potrzeb i interesu”²¹. W ocenie Parlamentu przedmiotowe regulacje pozwolą na rozwijanie wspólnej odpowiedzialności rodzicielskiej, która powinna być utrwalana w obliczu zmian socjologicznych, jakie zaszły przez ostatnie pięćdziesiąt lat w zakresie tego, jak zorganizowana jest sfera prywatna i rodzinna²².

Projekt zmian prawnych wynikających z Druku nr 776 nie został rozpatrzony z uwagi

¹⁷ Wyrok WSA w Olsztynie z dnia 10 stycznia 2017 r. II SA/Ol 1127/16; wyrok WSA we Wrocławiu z dnia 8 czerwca 2017 r. IV SA/Wr 94/17; wyrok WSA w Olsztynie z dnia 7 listopada 2018 r. II SA/Ol 690/18; wyrok WSA w Szczecinie z dnia 8 listopada 2018 r. II SA/Sz 896/18; wyrok NSA z dnia 26 lutego 2019 r. I OSK 878/17; wyrok WSA w Bydgoszczy z dnia 10 grudnia 2019 r. II SA/Bd 840/19.

¹⁸ Druk senacki nr 776 z dnia 27 maja 2018 r. dot. projektu Ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Kodeks karny.

¹⁹ <https://petycja.eu/993/stop-alienacji-rodzicielskiej-petycja/>, dostęp: 20.08.2021 r.

²⁰ <https://petycja.eu/910/rezolucja-nr-2079-rady-europy-rownosc-wspolna-odpowiedzialnosc-rodzicielska-rola-ojcow/>, dostęp: 20.08.2021 r.

²¹ Punkt 5.5 Rezolucji 2079 (2015).

²² Punkt 4 Rezolucji 2079 (2015).

na wpływ IX kadencji Senatu. Obecnie zmiany są procedowane na podstawie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Kodeks karny wynikającej z Druku senackiego nr 63 złożonego dnia 4 lutego 2020 r. do Marszałka Senatu przez Przewodniczącego Komisji Praw Człowieka, Praworządności i Petycji²³.

Główne założenia projektowanych zmian dotyczą nowelizacji art. 58 § 1a k.r.o. oraz art. 107 § 2 k.r.o. W przypadku art. 58 § 1a k.r.o. chodzi o możliwość orzekania przez sąd opieki naprzemiennej jako priorytetowej w stosunku do innych form jej sprawowania przez rodziców oraz określenia wykonywania opieki nad dzieckiem w ten sposób, że będzie ono mieszkało w porównywalnych okresach z każdym z rodziców. Wyjątkiem od tej reguły mają być sytuacje, gdy jeden z rodziców zamieszkuje za granicą²⁴.

Analogiczna zmiana dotyczy art. 107 § 2 k.r.o. odnoszącego się do rodziców, którzy nie są stronami postępowania rozwodowego. Przedmiotowy przepis otrzymał tożsame brzmienie co opisany art. 58 § 1a k.r.o.²⁵.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że w celu kompleksowego zabezpieczenia naprzemiennego sprawowania opieki nad dzieckiem projekt zakłada wprowadzenie stosowanych zmian do Kodeksu postępowania cywilnego²⁶.

Całkowicie nowym rozwiązaniem jest zaproponowanie zmian w art. 97 k.r.o. poprzez dodanie przepisu obligującego rodziców wspólnie wykonujących władzę rodzicielską do wzajemnego informowania się o bieżących sprawach dziecka oraz przekazywania jego dokumentów, w szczególności dowodu osobistego lub innego dokumentu potwierdzającego tożsamość, a także dokumentacji medycznej²⁷.

Projekt zakłada również wprowadzenie nieznanego do tej pory rozwiązania prawnego w postaci penalizacji na gruncie Kodeksu karnego czynu polegającego na utrudnianiu lub uniemożliwianiu wykonywania kontaktów lub sprawowania opieki nad dzieckiem. Przewidziano karę ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 w przypadku utrudniania lub uniemożliwiania wykonywania kontaktów lub sprawowania opieki nad małoletnim

²³ Druk senacki nr 63 z dnia 4 lutego 2020 r. dot. projektu Ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Kodeks karny.

²⁴ Projektowane brzmienie art. 58 par. 1a k.r.o.: „W braku porozumienia, o którym mowa w par. 1, sąd, uwzględniając prawo dziecka do wychowania przez oboje rodziców, może powierzyć wykonanie władzy rodzicielskiej obojgu rodzicom oraz określić wykonywanie opieki nad dzieckiem w ten sposób, że dziecko będzie mieszkało przemiennie z każdym z rodziców w porównywalnych okresach, z wyjątkiem, gdy jedno z rodziców zamieszkuje za granicą”.

²⁵ Druk nr 63..., op. cit. s. 2

²⁶ Art. 2. W ustawie z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2019 r. poz. 1460, z późn. zm.) wprowadza się następujące zmiany: 1) art. 598²² otrzymuje brzmienie:

„Art. 598²². Przepisy niniejszego oddziału stosuje się odpowiednio do orzeczenia, w którym sąd określił, że dziecko będzie mieszkać przemiennie z każdym z rodziców w porównywalnych okresach”.

2) w art. 756²:

a) w § 1 pkt 3 otrzymuje brzmienie:

„3) sposobu roztoczenia pieczy nad małoletnim dzieckiem w ten sposób, że dziecko będzie mieszkać przemiennie z każdym z rodziców w porównywalnych okresach”;

b) § 2 otrzymuje brzmienie: „§ 2. Przepisy art. 1050¹ i art. 1051¹, a jeżeli zabezpieczenie polega na uregulowaniu sposobu kontaktów z dzieckiem albo ustaleniu, że dziecko będzie mieszkać przemiennie z każdym z rodziców w porównywalnych okresach – przepis art. 582¹ § 3, stosuje się odpowiednio”.

²⁷ Projektowany Art. 97 par. 3 k.r.o.

lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, wynikających z orzeczenia albo ugody zawartej przed sądem lub przed mediatorem. Wyższa odpowiedzialność karna mogłaby dotyczyć sytuacji, w której w wyniku wyżej wymienionego czynu małoletni dozna uszczerbku na zdrowiu psychicznym (od roku do 3 lat pozbawienia wolności) lub targnie się na własne życie (od 2 do 12 lat pozbawienia wolności)²⁸.

Dla autorów petycji „Stop alienacji rodzicielskiej” najistotniejszym elementem uzasadniającym konieczność wprowadzenia wyżej opisanych zmian jest występowanie w Polsce zjawiska alienacji rodzicielskiej. Stanowi ono rodzaj przemocy emocjonalnej stosowanej wobec dziecka przez jednego z rodziców i polega na okazywaniu w jego obecności i wzbudzaniu w nim niechęci wobec drugiego rodzica, a także utrudnianiu lub uniemożliwianiu kontaktu dziecka z tym drugim rodzicem. Następstwem niniejszej przemocy może być powstanie u pokrzywdzonego dziecka zespołu alienacji rodzicielskiej (PAS), skutkującego u niego szeregiem negatywnych zachowań, w szczególności obniżoną samooceną, agresją, depresją, autodestrukcją, tendencjami do uzależnień, a nawet próbami samobójczymi, w dłuższej zaś perspektywie życiowej – trudnościami w budowaniu intymnych związków²⁹.

Pomysłodawcy, wskazując na zachodzące w ostatnich dziesięcioleciach zmiany w modelu rodziny i sprawowania opieki nad dziećmi, odwołali się do regulacji prawnych obowiązujących w krajach Europy Zachodniej i USA³⁰. Z przywołanej analizy prawnej wynika, że w większości ww. państw opieka naprzemienna jest oparta na porozumieniu rodziców. Istnieje również możliwość rozważenia orzeczenia opieki naprzemiennej przez sąd nawet w przypadku braku przedmiotowego porozumienia ze względu na domniemanie sprawowania władzy rodzicielskiej nad dzieckiem przez oboje rodziców. Warto w tym miejscu podkreślić, że krajem, w którym notuje się jeden z największych wskaźników ustanawiania pieczy naprzemiennej po równo między rodzicami jest Szwecja. Badania przeprowadzone w Szwecji w 2009 r. wykazały, że aż w 28% spraw pieczę naprzemienną nad dziećmi w równym czasie wykonują oboje rodzice. W 2013 r. odsetek opieki naprzemiennej wzrósł do około 35%³¹. Dla porównania w 1980 r. odsetek ten wyniósł jedynie 1% spraw. Zaznaczyć należy, że możliwość ustalania opieki naprzemiennej przez sądy w Szwecji ustanowiono w 1977 r., za to od 1992 r. funkcjonuje w tym kraju domniemanie sprawowania władzy rodzicielskiej nad dzieckiem przez oboje rodziców w przypadku rozpadu ich związku. Wśród czynników kształtujących ten stan rzeczy

²⁸ Art. 3. W ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2019 r. poz. 1950 i 2128) po art. 207 dodaje się w art. 207a w brzmieniu:

„Art. 207a. § 1. Kto utrudnia lub uniemożliwia wykonanie kontaktów lub sprawowanie opieki nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, wynikających z orzeczenia albo ugody zawartej przed sądem lub przed mediatorem, podlega karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

§ 2. Jeżeli w wyniku czynu określonego w § 1 małoletni dozna uszczerbku na zdrowiu psychicznym, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 3.

§ 3. Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 2 do 12 lat.”.

²⁹ Uzasadnienie do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Kodeks karny, Druk nr 63, s. 4.

³⁰ Ibidem, str.5–6

³¹ E. Fransson, S. Låftman, V.Östberg, A. Hjern, M. Bergström, *The Living Conditions of Children with Shared Residence – the Swedish Example*, Sztokholm 2017, <https://link.springer.com/article/10.1007/s12187-017-9443-1#CR38>, dostęp: 6.09.2021 r.

można wymienić m.in. liberalną kulturę Szwedów, którzy powszechnie akceptują „nietradycyjne” formy rodziny³². Szwedzcy rodzice wykazują również bardzo koncyliacyjną postawę względem siebie, dlatego znakomita większość przypadków realizowania przez nich pieczy naprzemiennej wynika z ich wspólnie wypracowanego porozumienia. W około 10% korzystają oni z mediatora, natomiast jedynie w 2% przypadków sąd orzeka zasady sprawowania przez nich tej formy opieki bez wcześniejszego porozumienia pomiędzy nimi³³.

Nadmienić należy również, że do obecnie procedowanego Druku senackiego nr 63 oraz wcześniejszego Druku nr 776 został dołączony załącznik nr 2, w którym przedstawiono przegląd badań empirycznych na temat opieki naprzemiennej. Z jego treści wynika, że dotychczasowe badania dotyczące wpływu tej formy sprawowania pieczy nad dzieckiem na jego psychikę i rozwój bazują w większości przypadków na małych, nieprecyzyjnych próbach. Zauważyć należy, że nie wypracowano do tej pory jednoznacznego stanowiska, które potwierdzałoby tezę o przewadze pozytywnego wpływu opieki naprzemiennej na dziecko. Poza argumentem wskazującym na to, że piecza naprzemienna wzmacnia więzi dziecka z obojgiem rodziców, przywołane zostało stanowisko badaczy, którzy wskazywali na fakt, że piecza naprzemienna może wywoływać poczucie braku stabilności emocjonalnej, a ponadto wywoływać stres wynikający m.in. z konieczności ciągłych przeprowadzek, rozłąki z drugim rodzicem, czy spotykaniem się z zupełnie różnymi zasadami obowiązującymi w dwóch domach³⁴.

Zasygnalizować należy, że z badań przeprowadzonych przez badaczy Uniwersytetu w Uppsali, Instytutu Karolinska i Instytutu Badawczego CHESS w 2017 r. wynika, że u dzieci w wieku przedszkolnym, wychowywanych w systemie pieczy naprzemiennej oraz w rodzinach pełnych zaobserwowano zdecydowanie mniej negatywnych skutków psychicznych i wychowawczych niż u dzieci funkcjonujących w domu głównie lub tylko z jednym z rodziców. Jednocześnie podkreślono, że badanie nie pozwala na jednoznaczną ocenę przyczyn takiego stanu rzeczy, ponieważ wymagałoby to większej znajomości indywidualnej sytuacji dzieci przed rozstaniem się rodziców. Warto też odnotować, że nawet badania oceniające negatywnie możliwość powszechnego stosowania pieczy naprzemiennej określały ten rodzaj opieki jako pożądany ze względu na zdrowie dziecka i jego dobro, o ile rodzice potrafili współpracować ze sobą na odpowiednim poziomie kultury i zrozumienia³⁵.

Wśród polskich psychologów zajmujących się problematyką pieczy naprzemiennej obecny jest pogląd, że stwarza ona lepsze warunki do uczestniczenia rodzica w codziennej aktywności dziecka i na odwrót. Pozytywnie wpływa to nie tylko na wzmacnianie wzajemnej bliskości, ale również na rozwój dziecka, które poprzez możliwość obserwowania zarówno matki, jak i ojca w różnych sytuacjach ma możliwość lepszego przyswajania norm i wzorców postępowania. Dzięki opiece naprzemiennej rodzice zyskują możliwość lepszego zaspokajania potrzeb swojego dziecka, ponieważ codzienne kontakty z nim mają bardziej indywidualny i bliższy charakter³⁶. Konieczne jest przy tym uwzględnienie pewnych ograniczeń

³² E. Gee-Milan, T. Gołembiewski, M. Kubalski, op. cit.

³³ J. Turunen, *Shared Physical Custody and Children's Experience of Stress*, „Families and Societies Working Paper” 2015, Series 24.

³⁴ Szerzej: Załącznik nr 2 do Druku nr 776 i Druku nr 63.

³⁵ E. Gee-Milan, T. Gołembiewski, M. Kubalski, op. cit.

³⁶ E. Milewska, *Ocena wpływu opieki naprzemiennej na maloletnie dzieci i ich relacje z rodzicami*, <http://opieka-naprzemienna.pl/ocena-wplywu-opieki-naprzemiennej-na-maloletnie-dzieci-i-ich-relacje-z-rodzicami/>, dostęp: 2.09.2021 r.

wynikających z rozwoju psychicznego dzieci oraz warunków zewnętrznych. Oczywistym pozostaje, że opieka ta nie może być orzekana automatycznie i musi uwzględniać choćby wiek małoletniego³⁷.

Kwestia pieczy naprzemiennnej była rozpatrywana również przez Sejm VIII kadencji w ramach projektu Ustawy – o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, złożonego dnia 27 lutego 2019 r. na ręce Marszałka Sejmu przez Prezesa Rady Ministrów³⁸. Celem niniejszego projektu było kompleksowe wzmocnienie ochrony praw małoletnich dzieci przed zachowaniami naruszającymi ich dobro i wprowadzenie do polskiego ustawodawstwa całkowicie nowych rozwiązań prawnych dotyczących tzw. natychmiastowych świadczeń alimentacyjnych. W przypadku pieczy naprzemiennnej ustawodawca przywidywał m.in. nowelizację art. 58 § 1a k.r.o i dodanie po nim § 1aa k.r.o.³⁹, który jednoznacznie wskazywał, że sąd może powierzyć wykonywanie władzy rodzicielskiej obojgu rodzicom oraz określić, że dziecko będzie mieszkać z każdym z rodziców w powtarzających się okresach. W niniejszym przepisie nie znalazło się wyłączenie możliwości zastosowania pieczy naprzemiennnej w przypadku, gdy jedno z rodziców zamieszkuje za granicą. Analogiczne rozwiązanie przywidywano w dodanym po art. 107 § 2 nowym przepisie § 2a k.r.o.⁴⁰.

Należy również nadmienić, że projektodawca w zupełnie inny sposób niż w dotychczas omówionych projektach planował egzekwowanie pieczy naprzemiennnej na podstawie Kodeksu karnego w związku z wprowadzeniem nowego czynu zabronionego w art. 209a k.k. Koniecznym elementem możliwości egzekwowania odpowiedzialności karnej rodzica uchylającego się od wykonania orzeczenia sądu, z którego wynika, że dziecko będzie mieszkać z każdym z rodziców w powtarzających się okresach, byłoby uprzednie prawomocne nakazanie przez sąd zapłaty sumy pieniężnej. Istotne różnice wynikały również ze znacznie niższej odpowiedzialności karnej rodzica popełniającego taki czyn zabroniony⁴¹, trybu ścigania niniejszego przestępstwa⁴² oraz możliwości niepodlegania karze w przypadku zaistnienia określonych okoliczności⁴³. Z uwagi na upływ VIII kadencji Sejmu przedmiotowy projekt nie został ostatecznie rozpatrzony.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Druk sejmowy nr 3254 z dnia 27 lutego 2019 r. dot. projektu Ustawy – o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw.

³⁹ „§ 1aa. Sąd może powierzyć wykonywanie władzy rodzicielskiej obojgu rodzicom oraz określić, że dziecko będzie mieszkać z każdym z rodziców w powtarzających się okresach. Sąd może powierzyć wykonywanie władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców, ograniczając władzę rodzicielską drugiego do określonych obowiązków i uprawnień w stosunku do osoby dziecka, jeżeli dobro dziecka za tym przemawia”.

⁴⁰ Druk sejmowy nr 3254..., s. 1.

⁴¹ „Art. 209a. § 1. Kto, będąc zobowiązany do wykonania orzeczenia sądu albo ugody zawartej przed sądem lub przed mediatorem w przedmiocie kontaktów z dzieckiem lub orzeczenia, w którym sąd określił, że dziecko będzie mieszkać z każdym z rodziców w powtarzających się okresach, uchyla się od wykonania tego orzeczenia albo tej ugody mimo uprzedniego prawomocnego nakazania przez sąd zapłaty sumy pieniężnej, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności”.

⁴² „Art. 209a. § 3. Ściganie przestępstwa określonego w § 1 lub 2 następuje na wniosek pokrzywdzonego”.

⁴³ „Art. 209a. § 4. Nie podlega karze sprawca przestępstwa określonego w § 1, który nie później niż przed upływem 30 dni od dnia pierwszego przesłuchania w charakterze podejrzanego wykonywał orzeczenie albo ugodę, o których mowa w § 1, albo w czasie zawieszenia postępowania, o którym mowa w art. 318a § 1 Kodeksu postępowania karnego, wykonywał to orzeczenie albo tę ugodę.”

Stanowisko środowisk prawniczych dotyczące wprowadzenia nowych regulacji w zakresie ustanowienia pieczy naprzemiennej

Do opisanych wyżej zmian w kontekście priorytetowego orzekania przez sądy pieczy naprzemiennej negatywnie odniosło się Ministerstwo Sprawiedliwości.

Ministerstwo Sprawiedliwości uznało, że wprowadzenie obowiązku ustanawiania pieczy naprzemiennej stoi w sprzeczności z realizacją zasady dobra dziecka. W ocenie tego resortu małoletnie dzieci, zwłaszcza te najmłodsze, powinny funkcjonować w warunkach stabilizacji w zakresie swojego miejsca zamieszkania czy środowiska szkolnego i lokalnego. Za niedopuszczalne uznano cykliczne zmiany szkoły lub przedszkola. Koniecznym warunkiem wykonywania zatem pieczy naprzemiennej nad dzieckiem musiałyby być bliska odległość pomiędzy miejscem zamieszkania rodziców, tak aby dziecko mogło bez przeszkód uczęszczać do jednej szkoły czy przedszkola⁴⁴.

Ministerstwo Sprawiedliwości stanęło również na stanowisku, że okresowe zmiany miejsca zamieszkania powodują u dzieci „brak stabilności emocjonalnej i stres związany z ciągłym przemieszczaniem się oraz rozłąką z drugim rodzicem”. Zwrócono również uwagę na fakt, iż efektywne funkcjonowanie pieczy naprzemiennej jest możliwe w warunkach porozumienia rodziców, a nie w sytuacji, gdy rodzice są ze sobą skonfliktowani. W związku z tym, że projektowane zmiany zakładają zastosowanie pieczy naprzemiennej nawet w sytuacji braku porozumienia rodziców o sposobie wykonywania władzy i sposobie utrzymywania kontaktów z dzieckiem, można wysnuć wniosek, że wykonywanie pieczy naprzemiennej w takich sytuacjach nie przyniesie pożądaných efektów⁴⁵.

Należy również podkreślić, że stanowisko w sprawie wydane zostało przez Krajową Radę Sądownictwa. Rada zwróciła uwagę na fakt, że proponowane zamiany przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz Kodeksu postępowania cywilnego sankcjonują w zasadzie już istniejącą praktykę orzeczniczą części sądów rodzinnych w zakresie pieczy naprzemiennej. Wątpliwości Rady wzbudziły przedstawione w załączeniu do projektu badania empiryczne na temat opieki naprzemiennej, które zostały uznane za zbyt cząstkowe w tym zakresie. Rada zwróciła uwagę na fakt, że z przedstawionych badań empirycznych nie wynika jednoznacznie, że piecza naprzemienna jest zawsze zgodna z dobrem dziecka i pozytywnie na nie wpływa⁴⁶.

Krajowa Rada Sądownictwa negatywnie odniosła się do projektowanych zmian w zakresie wprowadzenia do Kodeksu karnego nowego przepisu przewidującego odpowiedzialność karną w przypadku utrudniania lub uniemożliwiania wykonywania kontaktów lub sprawowania opieki nad małoletnim lub jeżeli w wyniku wyżej wymienionego czynu pokrzywdzony dozna uszczerbku na zdrowiu psychicznym albo w następstwie tego czynu targnie się na własne życie. Rada stanęła na stanowisku, że istnieje uzasadnione niebezpieczeństwo,

⁴⁴ Pismo Ministerstwa Sprawiedliwości nr BM-I.0520.172.2020 skierowane do Marszałek Witek, Marszałek Sejmu RP z kwietnia 2020 r., <http://orka2.sejm.gov.pl/INT9.nsf/kucz/ATTBNUHNX/%24FILE/i03059-o1.pdf>, dostęp: 9.09.2021 r.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Opinia Krajowej Rady Sądownictwa z dnia 9 czerwca 2020 r. (WO 020-30/20, druk senacki nr 63) w przedmiocie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Kodeks karny, <https://krs.pl/pl/biuletyn-informacji-publicznej/ogloszenia/f,191,ogloszenia-w-2017-r/667,7-10-lutego-2017-r>, dostęp: 9.09.2021 r.

że prawo karne zostanie potraktowane instrumentalnie. W ocenie sędziów – rodzice, nie zważając na dobro dziecka, będą bezrefleksyjnie wykorzystywać nowe regulacje prawne do walki przeciwko sobie. Zdecydowanie bardziej korzystnym rozwiązaniem byłoby zwiększenie skuteczności już istniejących środków prawnych w celu dyscyplinowania rodziców utrudniających lub uniemożliwiających kontakty dziecka z drugim rodzicem⁴⁷.

Jednoznacznie negatywne stanowisko w sprawie ustanowienia opieki naprzemiennie jako priorytetowego sposobu sprawowania władzy rodzicielskiej zostało wyrażone przez środowisko organizacji pozarządowych wspierających kobiety. Jedno z najbardziej znanych stowarzyszeń – Centrum Praw Kobiet w piśmie z dnia 30 czerwca 2020 r. skierowanym do Marszałka Senatu RP wskazało, że proponowane regulacje prawne są sprzeczne z obowiązującymi regulacjami prawnymi jak również standardami międzynarodowymi⁴⁸. Naruszenie dotyczy m.in. art. 31 ratyfikowanej przez Polskę Konwencji Rady Europy o przeciwdziałaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej⁴⁹. Niniejszy przepis wskazuje, że przy ustalaniu prawa do opieki i do widzenia z dzieckiem będą brane pod uwagę przypadki *przemocy* objęte zakresem niniejszej *konwencji*⁵⁰. Ponadto państwa–strony są zobowiązane do podjęcia koniecznych środków ustawodawczych lub innych w celu zapewnienia, by wykonywanie prawa do opieki i do widzenia z dzieckiem nie stanowiło zagrożenia dla praw i bezpieczeństwa ofiary lub dzieci⁵¹.

W ocenie organizacji nie sposób również nie odnieść się do Konwencji o Prawach Dziecka⁵², która w art. 3 wskazuje, że sprawą nadrzędną dla wszelkich działań podejmowanych przez państwa–strony powinno być najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka. W przypadku zaś nadużyć lub zaniedbań ze strony rodziców, gdy każde z rodziców mieszka oddzielnie, koniecznym rozwiązaniem ze względu na najlepiej pojęte interesy dziecka staje się oddzielenie go od tego z rodziców, który dopuszcza się zachowania sprzecznego z jego dobrem⁵³.

Centrum Praw Kobiet wprost wskazuje, że ojcowie, którzy stosowali lub nadal stosują przemoc wobec swoich dzieci lub ich matek, nie dają żadnej gwarancji, że we właściwy i bezpieczny dla ich rozwoju sposób będą sprawowali nad nimi opiekę naprzemienną. Odwołując się do wieloletniego doświadczenia w zakresie wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, zwraca się uwagę na fakt, że niejednokrotnie tacy ojcowie „wykorzystują” swoje dzieci do stosowania dalszej przemocy wobec swoich partnerek poprzez deprecjonowanie autorytetu matek i nastawianie dzieci przeciwko nim. W przypadku zaś problemów z realizacją orzeczonych kontaktów z uwagi na negatywną postawę samych dzieci w stosunku do ojców, kobiety są szantażowane tym, że zostaną ukarane za utrudnianie tych kontaktów. Zdarzają się nawet takie sytuacje, gdy ojcowie wymuszają zrezygnowanie przez matki

⁴⁷ Opinia Krajowej Rady Sądownictwa z dnia 9 czerwca 2020 r., op. cit.

⁴⁸ Pismo Centrum Praw Kobiet z dnia 30 czerwca 2020 r. do Marszałka Senatu RP, str. 1, <https://cpk.org.pl/stanowisko-cpk-ws-opieki-naprzemiennie/>, dostęp: 9.09.2021 r.

⁴⁹ Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzona w Stambule dnia 11 maja 2011 r., obowiązująca w Polsce od dnia 1 sierpnia 2015 r. (Dz.U. z 2015, poz. 961).

⁵⁰ Art. 31 ust. 1 Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy...

⁵¹ Art. 31 ust. 2 Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy...

⁵² Konwencja o Prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., obowiązująca w Polsce od dnia 7 lipca 1991 r. (Dz.U.1991 nr 120 poz. 526).

⁵³ Art. 9 ust. 1 Konwencji o Prawach Dziecka.

z dochodzenia świadczeń alimentacyjnych na rzecz wspólnych dzieci w zamian za zrezygnowanie z ich prawa do uregulowania i realizowania kontaktów z nimi⁵⁴. W ocenie stowarzyszenia nowelizacja Kodeksu karnego penalizująca zachowania polegające na utrudnianiu lub uniemożliwianiu kontaktów lub sprawowaniu opieki nad małoletnim dzieckiem będzie niebezpiecznym narzędziem wykorzystywanym przez sprawców przemocy w celu działania przeciwko swoim partnerkom⁵⁵.

Należy zauważyć, że realizacja opieki naprzemiennej wymaga zgodnej współpracy pomiędzy rodzicami w celu wypracowania spójnych metod wychowawczych, które realizowane będą we wzajemnym poszanowaniu i zrozumieniu, że najistotniejsze jest dobro dziecka. Bez spełnienia tego kryterium opieka naprzemienna będzie w zasadzie działaniem na szkodę dziecka. Mając tymczasem na uwadze fakt, że w wielu przypadkach rozstaniu rodziców towarzyszą bardzo negatywne emocje, konstruktywna komunikacja w zakresie zasad naprzemiennej pieczy nad dzieckiem jest w zasadzie niemożliwa. Centrum Praw Kobiet, rekomendując zatem, aby opieka naprzemienna była orzekana przez sąd tylko na zgodny wniosek stron, jeśli nie ma żadnych przeciwwskazań do sprawowania takiej formy opieki, wniosło o odrzucenie projektu ustawy, o której mowa w Druku senackim nr 63⁵⁶.

Podsumowanie

Warto pamiętać, że w Polsce dopiero od kilku lat zasadą wynikającą z prawa rodzinnego jest pozostawienie obojgu rodzicom władzy rodzicielskiej po rozstaniu. Projektodawcy zmian zdają się również całkowicie nie zauważać, że Polska jest krajem o odmiennych od krajów Europy Zachodniej wzorcach kulturowych, skutkujących wciąż powszechnym przekonaniem, że to na matce spoczywa główny ciężar opieki i odpowiedzialności za wychowanie dziecka. Podkreślić przy tym należy, że postawa ta nie jest jedynie właściwa dla kobiet, które są matkami, ale również dla wielu polskich ojców, którzy w wyniku rozstania ze swoją partnerką świadomie i z własnej woli zrywają więzi emocjonalne z dzieckiem.

Należy zwrócić uwagę na fakt, iż przepisy prawne umożliwiające orzekanie przez sąd pieczy naprzemiennej w krajach Europy Zachodniej i USA zaczęły obowiązywać od końca lat 90-tych lub początku lat 2000. Ponadto piecza naprzemienna w żadnym z niniejszych państw nie jest obligatoryjnie orzekana przez sąd. Nawet w tak bardzo progresywnym kraju jak Szwecja konieczne było stopniowe wprowadzanie i rozszerzanie modelu pieczy naprzemiennej. Zmiany prawne wpływały na dyskurs społeczny, a ten z kolei na zmiany kulturowe, pozwalając ustawodawcy szwedzkiemu na dalsze rozszerzanie przepisów dotyczących stosowania opieki naprzemiennej.

W ocenie autorki artykułu polskie społeczeństwo nie jest jeszcze przygotowane na tak daleko idące zmiany prawne w zakresie pierwszoplanowego orzekania przez sądy pieczy naprzemiennej. Doświadczenie procesowe autorki artykułu potwierdza fakt, że sądy w Polsce co do zasady przychylnie odnoszą się do postawy ojców wykazujących inicjatywę częstych kontaktów z dzieckiem. Nawet w przypadku konfliktu pomiędzy stronami sędziowie mają na uwadze prawo dziecka do wychowania przez oboje rodziców, w zgodzie z jego

⁵⁴ Pismo Centrum Praw Kobiet..., s. 2.

⁵⁵ Ibidem, s. 3.

⁵⁶ Ibidem, s. 3.

dobrem. Powszechną postawą, prezentowaną również przez współczesne matki, jest aprobata dla ustanowienia częstych kontaktów ojca z dzieckiem.

Autorce artykułu znaczenie bliższy jest pogląd, który wskazuje, że dobro dziecka po rozstaniu rodziców zależy od jakości sprawowanej opieki i rzeczywistej więzi łączącej rodzica z dzieckiem, a nie ilości czasu, jaki każdy z rodziców z nim spędza. W tym momencie największy nacisk powinien zostać położony na zmianę mentalności społecznej w zakresie przekonań na temat ról rodzicielskich oraz kształtowanie postaw rzeczywistej odpowiedzialności rodziców za dziecko w każdym aspekcie jego funkcjonowania. Obowiązujące zatem regulacje prawne obecne w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, które umożliwiają w określonych przypadkach ustanowienie przez sąd pieczy naprzemiennej, wydają się obecnie wystarczające. Jednocześnie za całkowicie chybione należy uznać wszelkie propozycje w zakresie wprowadzenia do Kodeksu karnego nowego typu przestępstw. Prawo karne powinno bowiem wkraczać w stosunki rodzinne jedynie w wyjątkowych i uzasadnionych sytuacjach.

Bibliografia

- Dalecka A., *Naprzemienna opieka nad dzieckiem – wady i zalety*, <https://www.infor.pl/prawo/rozwoj/rozwod-i-dziecko/702389,Naprzemienna-opieka-nad-dzieckiem-wady-i-zalety.html>
- Druk sejmowy nr 3254 z dnia 27 lutego 2019 r. dot. projektu Ustawy – o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw.
- Druk senacki nr 776 z dnia 27 marca 2018 r. dot. projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Kodeks karny.
- Druk senacki nr 63 z dnia 4 lutego 2020 r. dot. projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Kodeks karny.
- Fransson E., Låftman S., Östberg V., Hjern A., Bergström M., *The Living Conditions of Children with Shared Residence – the Swedish Example*, Sztokholm 2017, <https://link.springer.com/article/10.1007/s12187-017-9443-1#CR38>
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587860558/657998/frasz-mariusz-red-habdas-magdalena-red-kodeks-rodzinny-i-opiekunczy-komentarz?cm=URELATIONS>
- Gee-Milan E., Gołembiewski T., Kubalski M., *Opieka naprzemienna – po zmianach w prawie szansa na dobrą praktykę*, <https://www.prawo.pl/prawo/opieka-naprzemienna-beda-zmiany-w-kodeksie-rodzinnym,378441.html>
- Gromek K., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2016.
- <https://biznes.interia.pl/gospodarka/news-raport-gus-co-czwarte-dziecko-rodzi-sie-w-zwiazku-pozamalzen,nId,5049448>
- <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/ile-zawarto-malzenstwo-w-2020-r-ile-urodzilo-sie-dzieci-pozamalzenstwem-w-2020-r/8rm669w>
- <https://petycja.eu/993/stop-alienacji-rodzicielskiej-petycja/>

<https://petycja.eu/910/rezolucja-nr-2079-rady-europy-rownosc-wspolna-odpowiedzialnosc-rodzicielska-rola-ojcow/>

Jędrejek G., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587750867/596181/jedrejek-grzegorz-kodeks-rodzinny-i-opiekunczy-komentarz-aktualizowany?cm=URELATIONS>

Kędziera K., Stępień M., *Piecza naprzemienna w polskim prawie rodzinnym*, „Palestra” 2018, nr 3.

Konwencja o Prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., obowiązująca w Polsce od dnia 7 lipca 1991 r.

Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzona w Stambule dnia 11 maja 2011 r., obowiązująca w Polsce od dnia 1 sierpnia 2015 r.

Milewska E., *Ocena wpływu opieki naprzemiennnej na małoletnie dzieci i ich relacje z rodzicami*, <http://opieka-naprzemienna.pl/ocena-wplywu-opieki-naprzemiennnej-na-maloletnie-dzieci-i-ich-relacje-z-rodzicami/>

Opinia Krajowej Rady Sądownictwa z dnia 9 czerwca 2020 r. w przedmiocie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Kodeks karny.

Pismo Centrum Praw Kobiet z dnia 30 czerwca 2020 r. do Marszałka Senatu RP.

Pismo Ministerstwa Sprawiedliwości nr BM-I.0520.172.2020 skierowane do Marszałek Witek, Marszałek Sejmu RP z kwietnia 2020 r.

Sokołowski T., *Władza rodzicielska nad dorastającym dzieckiem*, Poznań 1987.

Turunen J., *Shared Physical Custody and Children's Experience of Stress*, „Families and Societies Working Paper Series” 2015, nr 24.

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 poz. 1359).

Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustaw – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 220, poz. 1431), która weszła w życie 13 czerwca 2009 r.

Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2015 r. poz. 1062), która weszła w życie 29 sierpnia 2015 r.

Wyrok WSA w Olsztynie z dnia 10 stycznia 2017 r. II SA/OI 1127/16.

Wyrok WSA we Wrocławiu z dnia 8 czerwca 2017 r. IV SA/Wr 94/17.

Wyrok WSA w Olsztynie z dnia 7 listopada 2018 r. II SA/OI 690/18.

Wyrok WSA w Szczecinie z dnia 8 listopada 2018 r. II SA/Sz 896/18.

Wyrok NSA z dnia 26 lutego 2019 r. I OSK 878/17.

Wyrok WSA w Bydgoszczy z dnia 10 grudnia 2019 r. II SA/Bd 840/19.

SUMMARY

Sylwia Różycka-Jaroś

Alternate custody in the light of the current and ongoing legal regulations

This article discusses the issue of entrusting parents by the court with alternate custody over a common minor child after their separation. While the doctrine and judicature of family law have devoted a lot of attention to the problem of care, alternating care is still a relatively new issue. In addition to explaining the concept of alternate custody, the author discusses the applicable legal regulations of the Family Code, which enable the court to issue a decision on this subject. An important issue raised in this study is the discussion of changes in the rules aimed at making alternating custody a priority method of exercising parental authority. The problem of exercising parental authority after the parents break up presented in this article is important as it concerns a growing group of children. Among married couples divorced in 2019 alone, almost 57 percent raised 55 thousand underaged children. Considering the fact that the issue of entrusting parents with alternate care according to the changes being processed is highly controversial, the author, apart from the arguments of the initiators of introducing new regulations in this area, also presents the views of those circles which take a position on this matter. In conclusion, the author, based on her experience gained as a professional representative in family matters, refers to the proposed changes.

Key words: alternate care, child, parents, Family Code.

Data wpływu artykułu: 30.11.2021 r.

Data akceptacji artykułu: 22.12.2021 r.

DOI: 10.5604/01.3001.0015.7773

Inna Petrenko

Państwowy Uniwersytet Humanistyczny w Równem

Katedra Teorii i Metodyki Wychowania

e-mail: inna.petrenko@rshu.edu.ua

Modern approaches to creating a safe space for children: educational security projects in Ukraine

SUMMARY

The article argues that the education system as the social institution for masses should play a leading role in reducing the existing risks to children's safety and developing a responsible attitude of children to their lives and health, the world around them, so it is important to design and organize a safe educational environment for children's development.

The article analyzes the essence of the concepts "space", "environment", "safe educational environment", "space of a safe childhood" and their correlation. The research has found that the space of a safe childhood is a characteristic of the child's life world, which includes a set of actions, conditions and relationships that provide physical, emotional and psychological protection. The space is filled with interconnected local environments built into it: physical, social, educational, cultural, and others. Creation of a space for a safe childhood is a prerequisite for the development of a child and formation of real prospects for the future. The formation of such a space is carried out through education in the field of life safety, subject-subject interaction of the child, teacher and parents, the creation of adaptive and developmental conditions aimed at overcoming existing threats in the implementation of various projects.

The research has identified and characterized modern approaches to creating a safe space for children, such as: metasytem approach (representation of a safe childhood space as an open self-organized and self-developing system), environmental approach (influence of climatic, ecological, man-made conditions and regional risks on the success of a safe space childhood), culturological approach (connection of a child with culture as a system of values, formation of child's humanistic values: life and health, the values of nature), activity-reflexive approach (joint activity of teachers, parents, children, public organizations to ensure environmental, informational, technical and legal protection of a child through sensory experience, which is then evaluated).

The article suggests an overview of domestic and international safety projects, such as Gdansk Security Program (Poland) and Ukrainian projects "Safe and child-friendly school", "Online safety school for children", anti-cyberbullying project chatbot "Cyberpes", "Stop sexting", "Safe childhood" ("Safe School" and "Security Educator" projects).

Key words: safe space for children, safe educational environment, educational safety projects, approaches to creating a safe space for children.

The realities of the modern world, including natural, man-made and social risks, threats, lack of sufficient life experience, limited emotional and volitional self-regulation, cause an increase in the number of threats to the physical and psychological security of a child.

According to the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, since the beginning of 2021, almost 3,000 criminal offenses, committed either by children or with their participation, have been registered in the country. The same number of crimes was committed against children.

The education system, as the social institution for masses, should play a leading role in reducing the existing risks to the children's safety, developing a responsible attitude of children to their lives, health and the world around them. According to scientists, education should consider security issues in their universal meaning (E. Hirusov, M. Moiseiev), and, in this regard, should be aimed primarily at developing a human being as a personality with their values, attitudes to the world and themselves; adaptive and developmental educational environment (E. Kazin) should actively influence health, psychophysiological and personal development, form value orientations.

Therefore, the issue of designing and organizing a safe educational environment for children's development is especially important in the modern world.

The government of Ukraine envisages the creation of a favorable educational environment in each school by 2025, ensuring the competence training of students and continuous training for teachers.

A safe educational environment includes organizational, spatial-object and social life components that provide health, social, psychological and environmental protection of children, teachers and parents (L. Haiazova). In turn, I. Baieva notes that a safe educational environment is a set of psychological, didactic, informational and social security elements based on legal and economic principles. The scientist considers safe an environment, in which there is no psychological violence and which meets the needs of confidential communication and ensures the mental health of its participants.

To organize a safe development for a child, it is necessary to create special conditions aimed at ensuring security, teaching children safe behavior in different situations and building humane interpersonal relationships between children and between children and adults. M. Pohodaieva defines the space of a safe childhood as a characteristic of a child's world, a set of conditions, relationships and activities aimed at ensuring the safety of a child.

Most modern researchers associate the concept of "space" with the concept of "environment" as generic. In the pedagogical dictionary, the concept of "educational space" is revealed through the concept of "educational environment" and is defined as a specially organized, pedagogically appropriate environment that surrounds a person or team and has a positive impact on them.

The space is filled with interconnected local environments built into it: physical, social, educational, cultural and others. Creation of a safe childhood space is a prerequisite for a child's development and formation of real prospects for the future.

From the standpoint of the metasystem approach, the space of a safe childhood is understood as a system with a built-in metasystem level. With the help of openness and self-organization, the system of a safe childhood space acquires dynamics and is included in the metasystem, which is the outside world. Openness provides the exchange of information with the outside world and changes the boundaries of a safe childhood space. The openness of the space system of a safe childhood contributes to the penetration of the outside world and the qualitative change of the space components. That is, from the standpoint of the metasystem approach, we consider the child's world a part of the outside world that is important to a child and has value.

The life world is both a part of a human being and an objective world, subjectively changed, built by a person for own purposes. The question of the interaction of the inner and outer worlds in the child's life world can be solved within the framework of post-classical methodology, which allows "convergence" of the inner and outer worlds based on the idea of self-organization.

The space of a safe childhood is constructed on the intersection of external and internal worlds in the child's life world and generates new ideas that arise in the process of internalization of impressions, events, conditions, interaction between the external world and the child's inner world. For this formation to be successful, conditions and activities must be aimed at understanding the essence of safe interaction with the outside world, its obligatory necessity and at the development of safe behavior skills.

Within the child's life world, the space of a safe childhood stands out as a component where socio-psychological and environmental threats can be reduced, which, in turn, reduces risks to the physical and mental health of children, and provides their safe development.

The formation of a safe childhood space involves the accumulation of psychological innovations that arise as a result of acquiring skills of safe interaction of a child with the physical and social world, adults and other children, mastering by a child of socio-cultural norms of safe living, self-regulation and self-organization, awareness of social and spiritual values.

The space of a safe childhood includes a set of actions, conditions and relationships that ensure child's physical, emotional and psychological protection within the child's life world.

The development of a safe childhood space is aimed at reducing threats to the life and health of a child and takes place in the process of interaction between the external environment and the inner world of a child when mastering a culture of safety. The formation of such a space is carried out through education and training in the field of life safety, subject-subject interaction of a child, teacher and parents, creating adaptive and developmental conditions aimed at overcoming existing threats during the implementation of various projects.

Let us define modern approaches to education in the field of safe living, which are based on the return of education in the context of culture, focus on universal values, world and national culture, creation of a cultural environment for self-development. The safety culture as part of the general culture of a person allows harmonizing the relationships of an individual in the system of social relations and interaction with the natural world. Culture is not just assimilated by the child, but is transformed into a worldview and gives grounds for the formation of adequate interaction with the world. In the structure of the safety culture, there is an activity component that includes knowledge, skills, experience and reflection, and a personal component that includes values and worldview, regulatory mechanisms, personal senses, dominant behavioral motives, individual abilities and volitional qualities of a person.

The formation of various elements of the safety culture takes place in the process of different activities, which develop the skills of safe behavior and personal qualities that allow implementing these skills.

The purpose of education in the field of safe living is the formation of the safety culture, which includes the formation of a system of values and value-based self-regulation, as well as creative activity that allows making adequate decisions in emergency situations.

According to L. Horina, the culture of life safety is a human activity based on a system of social norms, beliefs and values that ensure the preservation of person's life and health,

including developed personality traits that allow people to safely interact with society and nature.

The foundations of such a culture are laid in childhood and provide conscious safety basics for all further human life. Early formation of the foundations of a secure worldview will help save life and health, and further address global security issues.

Preschool and junior high school age is the most sensitive in terms of forming personality qualities that allow active and safe interaction with nature and people in a changing world and includes environmental awareness, the child's understanding that the Earth is our common home and its wealth should be treated carefully and rationally. The key role in this process is played by the example of an adult, value orientations, behavior and communication with others.

Thus, the design of a safe childhood space is based on the interaction of metasystem, environmental, cultural and activity-reflexive approaches.

The use of a metasystem approach makes it possible to present the space of a safe childhood as an open self-organized and self-developing system. This approach reveals the mechanisms of space development and inter-component connections. The environmental approach is needed due to the impact of climatic, environmental, man-made conditions and regional risks on the success of a safe childhood space development. The culturological approach defines the child's connection with culture as a system of values and is aimed at the formation of child's humanistic values: life and health, the values of nature. The change of all components of a safe childhood space is possible only during the implementation of activity-reflective approach, which means joint activities of teachers, parents, children and public organizations to ensure environmental, informational, technical and legal protection of a child. In childhood, acquaintance with the world occurs in the process of activity through sensory experience, which is then evaluated.

The formation of a safe childhood space in the child's life world depends on the social and ecological conditions of the environment and the changes they cause in the spatial-physical and socio-psychological components of space. At the same time, the components of a safe childhood space are interdependent and interconnected. Interacting in different combinations, they form an integrated system, therefore, changes in the spatial-physical and socio-psychological components of space affect the formation of the cultural-educational component of space.

The World Education Forum (Dakar, Senegal, April 2000) adopted the Dakar Framework for Action, in which one of the important conditions for the realization of children's right to basic education was the creation of a safe, healthy, inclusive learning environment conducive to successful learning and the achievement of clearly defined levels of success for all with equitable provision of resources.

According to the Dakar Framework for Action, the school must be provided with: adequate water supply and proper sanitation; access to health and nutrition services; policies and codes of conduct that contribute to the improvement of the physical, psychosocial and emotional state of teachers and students; content and practice of education that promote the acquisition of knowledge, social attitudes, values and life skills needed to strengthen self-esteem, health and personal safety.

Today there is a systemic and effective international experience in creating a safe space for children. The practices of Portugal, Argentina, the Czech Republic and Poland seem to be the most interesting.

In our opinion, the local Security Program of Gdańsk, a partner city of Rivne, needs special attention, especially those aspects related to school security (Gdańsk Police Prevention

and Education Program; Security Knowledge Olympiad). Today, the city is actively implementing the “Program Operacyjny Edukacja”, which provides for the organization of a safe space for children and will last until 2023.

In August 2016, the Ministry of Education and Science of Ukraine received from the UN Children’s Fund a concept note “Safe Schools in Ukraine”, which suggested possible components of a program approach to creating safe schools.

Based on the note, Ukraine developed the concept “Safe School” and the project “Safe and child-friendly school”. With letter № 1/9-204 dated 04.04.2018, the Ministry of Education and Science of Ukraine approved an action plan for the implementation of this educational project, starting from 2018–2019.

From 2019–2020, the Ministry of Education and Science of Ukraine began not only to deal with issues related to the creation of a safe educational environment and formation of value-oriented life skills among children and students, but also to develop appropriate methodological support. For example, to create a safe space for children, the Ministry of Education and Science of Ukraine prepared a manual “Code of Safe Educational Environment”, which provides training for students, parents, teachers of educational institutions on safe behavior, developing skills to avoid potential risks and dangers, and skills to overcome difficulties in own life.

The action program of the Cabinet of Ministers of Ukraine envisages the creation of a favorable educational environment in each school by 2025, a safe and child-friendly school (SCFS). SCFS is “a place where children and adults feel safe and comfortable, which gives children a special sense of unity, gives a foothold and an opportunity to express themselves, inspires hope and builds confidence in the future”.

The conceptual framework of SCFS created in Ukraine is a system of ideas, tools and resources that takes into account important factors of school life, contains indicators and convenient tools for systemic planning, monitoring and evaluation of measures to improve safety, comfort, quality of education and self-government of an educational institution.

The SCFS model has absorbed elements of the world’s most famous school concepts and models: “Safe School”, “FRESH – a universal framework for effective health in schools”, “School of Health Promotion”, “School friendly to children”, “Health index”, etc..

The purpose of creating a safe space for children is to develop the safety culture, humane treatment of themselves and the world around, charity, education of a citizen who understands the connections of a human being with the world around. A safe space includes subject-subject interaction between the participants in the pedagogical process (teachers, children, parents); subject-development environment of safe living; content of training: knowledge of the main sources of danger, opportunities to prevent and avoid them; pedagogical technologies of life safety training, forms, methods and means of teaching, which should be aimed at the formation of a system of humanistic values.

To achieve these goals, the content of security training is integrated into all educational areas and activities. It provides the formation of the child’s foundations of safety culture, its adaptation to current dangers and risks, maintaining health, emotional and psychological comfort, and the formation of personal qualities that allow successful operation in a changing environment.

One of the most optimal forms of organizing activities to create a safe space for children is an educational project. Let us characterize some of them.

We consider an interesting innovative initiative the educational project of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine and the Expert Center for Human Rights “School

of Online Safety for Children”. Two webinars out of four are dedicated to creating a safe space for children: “Safety of children online: important tips for parents” and “Safety of children online: important tips for teachers”.

The Ministry of Digital Transformation in cooperation with UNICEF and with the informational support of the Ministry of Education and Science of Ukraine, the Coordination Center for Legal Aid and the Ministry of Justice of Ukraine launched the educational project against cyberbullying – chatbot “Cyberpes”. The chatbot in the Telegram and Viber messaging applications advises how to identify cyberbullying and includes tips for children, parents and teachers on how to act in the case of cyberbullying, how to remove offensive material from social networks and where to go for help.

Another important initiative of the Ministry of Education and Science of Ukraine with the support of the Ministry of Digital Transformation and the Presidential Commissioner for Children’s Rights, aimed at protecting children from sexual violence on the Internet, is the educational project “Stop sexting”. Sexual violence online is one of the challenges that parents and educators face. Children may experience sexual abuse online in the form of sexting, cyber grooming and sextortion.

Sexting is the sending of intimate photos or videos using modern means of communication. Children can send such materials to both real life acquaintances and strangers. Materials from such correspondence can be made public, often leading to cyberbullying and bullying at school.

Cyber grooming is the process of communicating with a child on the Internet, during which criminals establish a trusting relationship with a child in order to sexually abuse a child in real life or online. They can force children to perform certain sexual acts in front of the camera. Criminals deliberately build their communication with a child in such a way as to evoke warm feelings and trust, to show that the child is valuable and unique. They can pretend to be the child’s peers, offer a job as a model, give gifts and so on.

Sextortion is establishing a trusting relationship with a child on the Internet in order to obtain private materials, blackmail and demand additional materials or money.

The project contains educational materials for parents and teachers on preventing and combating sexual violence on the Internet.

Currently in Ukraine, the Ministry of Internal Affairs together with the Ministry of Education and Science is launching a large-scale project “Safe Childhood”, which aims to create a safe environment for children, protect their rights and legitimate interests.

The “Safe School” and “Security Educator” subprojects will become its components.

The “Safe School” project is a system of ideas, tools and resources that takes into account important factors in the organization of school life and contains indicators and convenient tools for systemic planning, monitoring and evaluation of measures to improve safety, comfort, quality of education and self-government.

A “safe school” is an educational institution that provides protection from violence, insults, abuse and exploitation of students and school staff, including teachers. Security means protection against many specific threats, such as forced child labor, human trafficking, torture, corporal punishment, bullying, sexual harassment, abuse and exploitation, army recruitment, armed attack and natural disasters.

A “safe school” must be provided with good sanitation; provide equal opportunities for all children; provide quality education; protect and take care of – to take into account the interests of students, to protect them from risky behavior, to protect against emergencies of natural, man-made or social origin; to involve students, families and local communities in the organization of the educational process, to be the educational center of the community.

The “Security Educator” project envisages that security educators will be permanently present in schools and will become a link between police officers and parents, children and school administration. If there is information that needs to be responded to, they will pass it on to the police and work closely with law enforcement to create a safe environment in the school.

Security educators are not police officers, but educators who will be selected and trained at the educational institutions of the Ministry of Internal Affairs. They will understand the specifics of working with children and focus on the problems that exist today, including in the legislative field, and will be aware of the international practices.

The responsibilities of a security educator will include studying the moral and psychological climate; formation of a safe educational environment; prevention of illegal behavior; communication with students, parents, school and police.

Deputy Interior Minister Kateryna Pavlichenko states that Ukraine’s international UNICEF partners have joined the “Safe Childhood” project, and we are currently working on a thematic plan to train security educators. The desire and ability to work with children is one of the key requirements for such educators. If there are several small schools located nearby, then there may be one security educator for several schools.

Thus, the analysis allows concluding that recently in Ukraine, the number of initiatives aimed at creating a safe space for children has increased. This is a good sign that there is an understanding in the society of the shared responsibility for children’s lives. The representatives of civil society, police, local authorities and educational institutions come together, create teams and work hard to create and implement projects designed not only to change the security situation in a particular area, but to create and ensure the effective functioning of a safe space for children.

Bibliography

Edukacja, URL, <https://www.gdansk.pl/strategia/edukacja,a>, 2009.

Program Operacyjny Edukacja, URL, <https://download.cloudgdansk.pl/gdansk-pl/d/20160471486/program-operacyjny-edukacja.pdf>.

Баева И. А., *Психологическая безопасность в образовании*, Союз, Санкт-Петербург 2014.

Безпека дітей в інтернеті, URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robotata-zahistprav-ditini/bezpeka-ditej-v-interneti>

Безпечно і дружня до дитини школа, URL, <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/16/118>.

Гаязова Л. А., *Психологические основания мониторинга безопасности образовательной среды*, Известия РГПУ им. А.И. Герцена, 2011.

Горина Л. Н., *Многоуровневая педагогическая система формирования культуры безопасности жизнедеятельности человека на основе изо- и гомоморфизма*, Тольятти 2002.

Дакарські рамки дій «Освіта для всіх»: виконання наших колективних зобов'язань, 2000, URL: http://www.unesco.org/education/efa/ed_for_all/dakfram_eng.shtml.

Деякі питання щодо створення у 2019/2020 н.р. безпечною освітнього середовища,

- формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок, 2019, Лист МОН, URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/65427/.
- Кодекс безпечного освітнього середовища, 2018, URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/21kbos.pdf>.
- Концептуальна записка «Безпечні школи в Україні», 2016, URL: http://autta.org.ua/files/files/%D0%94%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA%201_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D0%9C%D0%9E%D0%9D.pdf.
- Педагогічний словник*, за ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка, Педагогічна думка, Київ 2001.
- Погодаєва М. В., *Концепція формування пространства безпечного дошкільного дитинства*, Научно-инновационный центр, Красноярск 2001.
- Пономаренко В., Воронцова Т., Сакович О., *Безпечна і дружня до дитини школа в контексті реформи «НУШ»*, Алатон, Київ 2020.
- Словник базових понять з курсу «Педагогіка»: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*, укладач О.Є. Антонова, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, Житомир 2014.
- Створення безпечного середовища для дітей: МВС впроваджує проєкт «Безпечне дитинство»*, 2021, URL: <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/stvorennya-bezpecnogo-seredovishha-dlya-ditei-mvs-vprovadzuje-projekt-bezpecne-ditinstvo>.
- Шадська У., *Безпека громади: пошук спільних рішень*, Типографія «HUSS», Київ 2018.
- Школа онлайн-безпеки для дітей*, URL: <http://minzmin.org.ua/onlinesafetyschool>.

STRESZCZENIE

Inna Petrenko

Współczesne podejście do tworzenia bezpiecznej przestrzeni dla dzieci: edukacyjne projekty w obszarze bezpieczeństwa na Ukrainie

W artykule stwierdza się, że system edukacji jako najpopularniejsza instytucja społeczna powinien odgrywać wiodącą rolę w obniżeniu istniejących zagrożeń dla bezpieczeństwa dzieci, kształtowaniu odpowiedzialnej postawy dzieci wobec swojego życia i zdrowia, otaczającego ich świata, dlatego ważnego znaczenia nabiera kwestia projektowania i zorganizowania bezpiecznego środowiska edukacyjnego dla rozwoju dziecka.

Analizowana jest istota pojęć «przestrzeń», «środowisko», «bezpieczne środowisko wychowawcze», «przestrzeń bezpiecznego dzieciństwa», ich korelacja. Określono, że przestrzeń bezpiecznego dzieciństwa jest charakterystyką świata życiowego dziecka, na który składa się zespół działań, warunków i relacji zapewniających jego ochronę fizyczną, emocjonalną i psychiczną. Przestrzeń wypełniają wbudowane w nią przenikające się nawzajem środowiska lokalne: fizyczne, społeczne, edukacyjne, kulturalne i inne. Stworzenie przestrzeni dla bezpiecznego dzieciństwa jest warunkiem rozwoju dziecka, kształtowania realnych perspektyw jego przyszłości. Kształtowanie takiej

przestrzeni odbywa się poprzez edukację w zakresie bezpieczeństwa życia, interakcji podmiotowo-podmiotowej dziecka, pedagoga i rodziców, tworzenie warunków adaptacyjnych i rozwojowych mających na celu przezwyciężenie istniejących zagrożeń przy realizacji rozmaitych projektów.

Zidentyfikowano i scharakteryzowano nowoczesne podejścia do tworzenia bezpiecznej przestrzeni dla dzieci, takie jak: metasystemowe (reprezentacja bezpiecznej przestrzeni dzieciństwa jako otwarty, samoorganizujący się, samorozwijający się system), środowiskowe (wpływ warunków naturalno-klimatycznych, ekologicznych, technogenicznych i regionalnych zagrożeń w tworzeniu bezpiecznej przestrzeni dzieciństwa), kulturologiczne (powiązanie dziecka z kulturą jako systemem wartości, kształtowanie w dziecku wartości humanistycznych: życie i zdrowie, wartości przyrodnicze), w obszarze działalności i refleksji (wspólne działanie pedagogów, rodziców, dzieci, organizacji społecznych w celu zapewnienia ochrony środowiskowej, informacyjnej, technicznej, prawnej dziecka poprzez doświadczenie uczuciowe, które następnie podlega ewaluacji).

Zrealizowano przegląd projektów międzynarodowych, w szczególności Programu Bezpieczeństwa Gdańska (Polska). Scharakteryzowano współczesne projekty edukacyjne z zakresu bezpieczeństwa na Ukrainie, takie jak: «Szkoła bezpieczna i przyjazna dzieciom», «Szkoła online bezpieczeństwa dla dzieci», projekt anty cyberbullyingowy – chatbot «Cyberpies», «Stop sexting», «Bezpieczne dzieciństwo» (projekty «Bezpieczna szkoła» i «Wychowawca bezpieczeństwa»).

Słowa kluczowe: bezpieczna przestrzeń dla dzieci, bezpieczne środowisko edukacyjne, projekty edukacyjne w obszarze bezpieczeństwa, podejścia do tworzenia bezpiecznej przestrzeni dla dzieci.

Data wpływu artykułu: 2.12.2021 r.

Data akceptacji artykułu: 20.12.2021 r.

DOI: 10.5604/01.3001.0015.7775

Ludmiła Balika

Państwowy Uniwersytet Humanistyczny w Równemu
Katedra Teorii i Metodyki Wychowania
e-mail: ludmyla.balika@rshu.edu.ua

Oksana Petrenko

Państwowy Uniwersytet Humanistyczny w Równemu
Katedra Teorii i Metodyki Wychowania
e-mail: oksana.petrenko@rshu.edu.ua

Tetiana Tsipan

Państwowy Uniwersytet Humanistyczny w Równemu
Katedra Teorii i Metodyki Wychowania
e-mail: tetiana.tsipan@rshu.edu.ua

Social and pedagogical challenges for the modern family: actualization of the problem

SUMMARY

The article reveals the essence of the social and pedagogical problems of the modern family. The research states that the family is an important institution for the formation, development and upbringing of a child, the main carrier of social and cultural practices, promotes preservation of traditions and values, and develops work skills, moral principles, norms and rules of conduct.

The study has characterized positive factors of raising a child in a family: ensuring the inclusion of a child in a specific social group, which includes different age, gender, professional subsystems; promoting the development of children's primary ideas about life goals and values and assimilation of general cultural norms of behavior in the society; formation in the growing personality of the image of own "I"; laying the foundations of the child's character and attitude to work, moral and cultural values, formation of a set of habits and behavior stereotypes, and initial preparation to perform in the future the role of a responsible parent.

The research has identified and described the negative factors influencing the upbringing of children in the family. They include unfavorable psychological climate in the family; mutual alienation of the older and younger generation; weakening and disruption of family, parental and marital ties; reduction of the authority of parents and importance of family values, which significantly affects the well-being of a child in the family; lack of knowledge of parents about the psychological and pedagogical features of the development of children of different ages; lack of unified requirements for the upbringing of children in the family and undemanding attitude to children; violation of partnership relations with the school or unwillingness to establish them; use of ineffective forms and methods of education and inability or unwillingness to use new, progressive forms, methods and means of education, etc.

The article defines functions of family upbringing: reproductive, primary socialization, emotional and psychological support, protective, economic, and educational. These functions are carried out within the family ecosystem, which, in turn, is characterized by the following criteria: resourcefulness; self-esteem; self-actualization; effective functionality; internal self-control and self-regulation; empathy; focus on a positive and effective response to adverse external challenges; emotional and psychological communication of all family members; career and professional sphere; combination or change of family roles; social protection of the family (provided by the interaction with the institutions of labor, education, health, culture, state); health-preserving technologies to ensure sanitary, hygienic and ecological well-being, and culture of interaction with nature.

The research highlights the areas of partnership and cooperation between the family and school. They include awareness of the importance of close integration of the family and school to obtain a quality result of interaction; development of the scientific foundations of psychological and pedagogical interaction based on the principles and provisions of modern pedagogical science; development of the theory of effective management of the system of pedagogical interaction of the family and school, etc.

Key words: social and pedagogical challenges, family, parents, family functions, family ecosystem, educational potential of the family.

Relevance of the problem

The family is an important social institution for the socialization and upbringing of children. The family as a microstructure of the society is affected by all processes that take place in the society. The family is the core of the society. In the family, from early childhood, the child is acquainted with the specific norms and rules of life and acquires the experience of communication, which allows an individual to become a full member of the society.

The family ensures the child's entry into a specific social group, which includes different age, gender and professional subsystems. In the family, the child develops primary ideas about life goals and values, manifests own individuality and inner world, acquires the norms of behavior in the society and forms readiness to the responsible parenthood in the future. The family lays the foundations of human character, develops attitude to work, teaches moral and cultural values, forms a set of habits and behavior stereotypes, such as recreation, nutrition, work, etc. that directly affect health. The family has a key role in shaping the moral principles of a child's life. It defines the identity and promotes the emergence of the image of own "I".

The family defines individual features of a child, develops the child's inner world, provides for a gradual entry of a child into the culture of the society, and forms the child's character, views and attitudes, moral and volitional qualities, responsible attitude to the society, worldview and social orientation. The family helps to preserve the spiritual history of the people and ensures the continuity of cultural patterns, traditions and values inherited from generation to generation. In a socially developed family, every member feels both a part and a center of the family as a whole.

Socialization in the family prepares, first, for the future family life, second, to perform various social roles at home, school, community, and third, stabilizes family generations vertically and social groups horizontally. The family exerts a socializing impact on an individual through normative and informational influence.

Recently, the socializing function of public institutions, such as preschools for children, schools, out-of-school education, the media, civil organizations and associations, has grown significantly. The family alone is not able to optimize the process of spiritual and moral development of an individual. This is a task of national importance, which has to be solved by all social institutions working together.

The state has developed a number of legal documents, which guide the society to promote the values of family life and close cooperation between family and educational institutions, in particular, the Family Code of Ukraine, laws of Ukraine “On Education”, “On the Protection of Childhood”, “On State Assistance to Families with Children”, “On Ensuring Organizational and Legal Conditions for Social Protection of Orphans and Children Deprived of Parental Care”, concepts of family education in the educational system “Happy Family”, etc.

In spite of all this, the modern family as a social institution no longer corresponds to its classic model.

Traditional family values, such as respect for the older generation, hierarchy of values with an emphasis on spiritual values, attitude towards children as to the most important value, improvement of the family education system from the standpoint of humanism and creative perspective, have been replaced by questionable non-traditional “values”, the axiological status of which remains uncertain and insufficiently substantiated. These new values include, for instance, mutual alienation of the older and younger generations, weakening and disrupting of family, parental and marital ties and reducing of the authority of parents, which significantly affects the well-being of all family members, especially children, formation of family attitudes to the future, further personal development and adaptive capabilities.

Because of unrealized hopes and expectations in building quality marital relationships, there is a high level of divorce and remarriages in the pursuit of finding the marital ideal.

Formerly condemned by public opinion, such acts and phenomena as celibacy, divorce, childlessness, family betrayal, same-sex marriage, no longer cause negative assessments and public condemnation. The private life of each person, especially in the urban environment, has ceased to be the subject of public attention, and today a person independently determines whether to start a family or not, what kind of family to start, whether to have children in a family or not, etc.

Functional and structural changes have also led to changes in the traditional parent-child attitude, which was the heart of the classic complete family. The phenomenon of a voluntary choice of a childless family is becoming widespread, when a man and a woman deliberately give up the desire to have children and live for their own pleasure. The phenomenon of a voluntary loneliness is also common, when individuals consciously do not marry, do not start a family, do not connect their lives with other people, and do not give birth to children.

Many families have changed the traditional role of a husband, a father who was earlier the head of the family and whose authority was unshakable. Instead, the woman shows greater economic independence, which strengthens her family authority, and the man, accordingly, loses his position as the head of the family.

A two-career type of a family is becoming quite common nowadays; in such families, both a husband and a wife seek for professional development and career advancement.

There is also a crisis in the family’s performance of its traditional functions. Today, more and more families are on the verge of transition from a healthy family type, able to resist the destructive socio-psychological impact of the social environment and reproduce a healthy generation, to the category of social risk families, which do not perform their functions properly, and even to the socially dangerous type, which do not fulfill their responsibilities for the upbringing and education of children, negatively influence children’s behavior or even abuse them.

The modern family focuses on the formation of a personality with individual features and autonomy in behavior that prefers comfortable living conditions, while trying to maintain traditional family values and directs the growing personality to the future family life. The family creates conditions for meeting needs and interests, regulates the actions of all family members within social relations, and ensures the sustainability of public life, regulating and controlling it. Therefore, there is a need to emphasize the individual responsibility of young people for the creation and functioning of the family.

An important social aspect of any family is its performance of a number of functions that are significant not only for an individual family, but also for the society as a whole. These main functions include:

- the function of sexual regulation, which aims to supervise, direct and regulate the sexual needs of family members;
- the reproductive function provides biological reproduction of the society, that is the birth and upbringing of children and a change of generations. Marriages in the age of 20–24 comply with both the laws of biology and medicine and the laws of social development;
- the function of primary socialization contributes to the development of an individual as a person;
- the function of emotional and psychological support is implemented to meet the needs of an individual for close confidential communication, intimacy and emotional expression of feelings to loved ones;
- the protective function is expressed in the ability to provide physical, economic and psychological protection to family members;
- the economic function provides for the development of strong economic ties between family members in the context of their joint living.

Family functions are not stable or unchanging. With the development of the society, some functions lose their primary role and importance, gradually being replaced by other functions; this specifies the position according to which the modern family is recognized as a multifunctional developmental system. For example, the function of primary social control has changed qualitatively. The level of tolerance to the violations of behavior norms in the field of marital and family relations, such as adultery, civil marriages and illegitimate births, has increased.

The educational function of the family has always been the most important one. Raising a child in a family is a purposeful process, a combination of objective conditions and subjective factors of educational influence and interaction of all family members. It is in the family that the child receives the love that no one and nothing can replace: it is the love of close people, mother's love above all. The means of upbringing include the personal example and authority of parents, as well as family traditions, values and the humanistic atmosphere of the family.

The upbringing of children in the family is carried out in the following forms:

- latent, hidden, when a child absorbs the educational techniques and methods and then, as an adult person reproduces the same methods and techniques of upbringing in own family;
- traditional, accepted in a certain culture, associated with the transfer of the knowledge necessary for the child's life, which is carried out by learning in traditional ways;
- situational, related to the transfer of the necessary knowledge by parents through advice and consultations, including acquaintances, relatives, doctors, educators, psychologists and teachers;
- reflexive, which provides an analysis of the multidimensional processes of life, the consequences of parental actions and deeds in which the child is seen as an independent subject of relationships. The issues of the content of parents' education cannot be considered in isolation from the social and educational context of their lives and the child's life.

According to Z. Saraliieva, H. Voronin, S. Sudin, D. Shpylov, all functions of the family are carried out within the ecosystem of the family, which is characterized by the following criteria:

- resourcefulness (material, financial and living conditions, private property; physical health; feelings of love, trust, respect, understanding, empathy, cohesion; emotional and psychological balance; social status and social ties; intellectual potential, level of education of family members; prestige of the profession; family values);
- self - esteem (adequate/inferior);
- self-actualization (readiness for self-realization and full-fledged functioning here and now without losing perspective and strategic goals);
- effective functionality, structural completeness of functions; harmonious character and quality of their implementation, the desire for self-improvement;
- internal self-control, self-regulation based on trust, care, mutual assistance, tolerance and non-conflict behavior;
- empathy;
- focus on a positive and effective response to adverse external challenges, primarily based on the own strengths, rather than external support; focus on independent, autonomous self-realization and self-sufficiency;
- multi-directional character, intensity, emotional and psychological communication of the whole family with active and equal participation of all generations, inclusive behavior, accumulation of joint experience in overcoming difficult life situations;
- formation, preservation, increase and convertibility of all types of capital (physical, human, social);
- flexible forms of mobility in determining the place of residence (countryside – urban areas); career and professional sphere; combination or change of family roles (grown up children act as a family nucleus);
- ability to maximize the use of social lifts to ensure a higher position in order to improve opportunities to meet the growing needs of the family members and family as a whole;
- social protection of the family, which is ensured by the interaction with different institutions, mainly the institutions of labor, education, health, culture and with the state as a carrier of a family policy;
- health-preserving technologies to ensure sanitary and hygienic, ecological well-being, culture of interaction with nature.

In the context of this research, let us consider the most effective paradigms of family education: traditional folk, Orthodox (Christian), ethical and humanistic, and the paradigm of free education.

The traditional folk paradigm is based on the authoritarian style of parental upbringing and involves the complete subordination of children to the will of their parents; there is restraint in the expression of emotions between parents and children. The methods of parenting in this paradigm include corporal punishment, intimidation and coercion.

A positive aspect of this paradigm is that it promotes the value of the family as the unity of all its members. Each child is unique and of the highest value for parents, and the birth and upbringing of children is considered a socially significant duty of parents.

The Orthodox (Christian) paradigm of family upbringing is quite popular; it is based on the religious and moral upbringing as a driving force in the development of the child's personality, giving a priority to the education of spiritual values over material ones. This paradigm pays considerable attention to the example of parents, creating an atmosphere of mutual love, understanding and respect in the family, the ability of parents to be a wise mentor for their child and the need for constant moral self-improvement of both parents. The core idea of this paradigm

is to understand the family as the most important gift of God to people, “school of love, faith, obedience and patience”, which is fully consistent with the attitude to education embodied in the national tradition and is the key to reviving the spiritual and moral potential of the country.

In modern conditions, the ethical and humanistic paradigm of family upbringing is widespread; it is grounded on the humanistic understanding of an individual. This paradigm implies a democratic style of interaction between parents and children, based on the need to respect and love children, parents’ knowledge of the basic rules of raising children in the family, educational interaction between parents and children with mutual respect and love, parental responsibility and reflection. The goal of raising children in the family is the comprehensive development of the child’s personality with full involvement of both parents.

Parents recognize the child as a person with developed natural abilities and individual creative potential, and make efforts to reveal this potential.

The ethical and humanistic paradigm of family upbringing is in great demand, as it helps to overcome different crises in the family.

The paradigm of free education considers the principle of child’s freedom to be the basic one in family upbringing of children. The paradigm considers the free self-development of a child in the family as a pedagogical norm, recognizes the right of children to full freedom of life choices and denies the right of parents to influence their children and to force them to do something, instilling any beliefs. Therefore, the paradigm of free education pays great attention to the issues of combating violence against children and ensuring the rights of an individual in the family.

This paradigm is unproductive and even destructive in overcoming different crises in family upbringing, because it can lead to the strengthening of a crisis. The essence of the crisis is the rejection of the traditional understanding of the family value by all family members. Justification of the complete freedom of the child’s personality in the family and the desire to satisfy all child’s desires and needs can only lead to deepening of individualism and hedonism, from which the modern family often suffers.

Scientists S. Varlamova, A. Noskova, M. Sedova note that modern Ukrainian society remains family-centric, that is the values of family and childbirth for Ukrainians are more important comparing to the modern European society. Traditional models of upbringing are gradually disappearing from the regular educational practices, however, they are replaced not by liberal pedagogical models (so-called “postmodern models”), but by humanistic strategies of parental upbringing, which recognize the child’s personality as a value, but rely on parental authority and parental responsibility.

The research of T. Alekseenko proves that the family has a sufficient arsenal of means to influence the child, but their proper use can be realized only under the guidance of the school, because the school is the center of educational coordinated actions. Parents should provide the school with the important information about the child, and the school should use this information to develop a plan for educating the child together with the family.

The psychological and pedagogical science distinguishes the following tendencies of cooperation between the family and school:

- awareness of the importance of close integration of the family and school to obtain a quality result of interaction;
- development of the scientific grounds of psychological and pedagogical interaction, based on the principles and provisions of modern pedagogical science;
- understanding of the cooperation between the family and school as a social activity system operating according to the laws of activity systems functioning;

- development of the theory of effective management of the system of pedagogical interaction of the family and school;
- substantiation of the system-activity approach to the organization of the interaction of the family and school in modern conditions.

The State National Program “Education” (Ukraine of the 21st Century, 2005) states that “The family is fully responsible for the development, education and training of the children. At the stage of early family upbringing, parents as the first teachers have to create conditions for full physical and mental development of an individual, to provide a sense of security, balance and trust, to form an active, interested attitude to the world.

Therefore, there is an urgent task of finding new approaches to the organization of interaction between parents and teachers, development of technologies and forms to restore the educational potential of the family, development of the family as a social, personal and state value.

Secondary education institutions actively use forms of work with parents, which can be grouped in the following way:

1. Traditional: lectures, group and individual conversations, conferences, exchange of work experience, class or school parent meetings, holidays, family sports and intellectual competitions, creative competitions with the participation of parents.

2. Educational: organization of parental education, posting information on current issues of family education on the school website, secondary education institution hotline, bulletins, information booklets, stands for parents, use of Internet resources to cover the issues of education and training of children, video courses on the issues of family upbringing.

3. Interactive: questionnaires, diagnostics, discussions, round tables, conferences, webinars, forums, workshops, psychological trainings, online consultations of teachers and psychologists in each class, meetings of questions and answers, online consultations of professionals, business games, projects.

4. State and public: boards of trustees, school councils, parent committees, parents’ councils of different levels.

Partnership between the family and school includes the study of students’ families, their educational and informational needs and requests, educational and cultural potential; involvement of parents in the activities of secondary education institutions as equal subjects; filling the partnership with modern content; improving the pedagogical, legal and information culture of the subjects of the educational process; formation of a single information space.

Family upbringing is carried out not only through the transfer of socially important knowledge and skills to children, but also through the development of universal and national values, which are transmitted through interpersonal communication.

Pedagogical interaction and creative cooperation of the family and school based on the unity of views on education will create conditions for successful self-realization of a child, ensuring personal growth, developing motivation to learn to maintain physical and mental health, social adaptation, and for constructing a unified upbringing system in the school, family and society.

Bibliography

- Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття)*, 1993, Постанова кабінету міністрів України, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>.
- Концепція сімейного виховання в системі освіти «Щаслива родина»*, 2012, URL: http://mmkperv.ucoz.ua/konzeprisy_shasлива_rodina_12_21.doc.
- Маценко Л. М., *Педагогіка сімейного виховання*, ЦП «Компринт», Київ 2019.
- Про державну допомогу сім'ям з дітьми*, 1992, Закон України, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>.
- Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування*, 2005. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>.
- Саралиєва З. Х., *Система соціальної роботи*, Изд-во НИСОЦ, Новгород 2008.
- Сімейний Кодекс України*, 2002, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
- Ціпан, Т., *Інноваційні форми та методи педагогічної взаємодії школи і сім'ї у вихованні учнівської молоді*, РДГУ, Рівне 2020.

STRESZCZENIE

Ludmiła Balika, Oksana Petrenko, Tetiana Tsipan

Spoleczne i pedagogiczne wyzwania dla współczesnej rodziny: uaktualnienie problemu

Artykuł ukazuje istotę problemów społeczno-pedagogicznych współczesnej rodziny. Zauważa się, że rodzina jest ważną instytucją formacji, rozwoju i wychowania dziecka, głównym nośnikiem praktyk społeczno-kulturowych, zachowania tradycji, wartości, umiejętności pracy, zasad moralnych, norm i reguł postępowania. Jednak w obecnej globalnej transformacji rodziny są najbardziej podatne na wpływy społeczne, zarówno negatywne, jak i pozytywne.

Pozytywnymi czynnikami wychowania dziecka w rodzinie są: zapewnienie włączenia dziecka do zróżnicowanej grupy społecznej, obejmującej różny wiek, płeć, podsystemy zawodowe; promowanie rozwoju podstawowych pojęć dzieci dotyczących celów i wartości życiowych oraz przyswajania ogólnych kulturowych norm zachowania w społeczeństwie; kształtowanie się w rosnącej osobowości obrazu swego „ja”; położenie podwalin charakteru dziecka i jego stosunku do pracy, wartości moralnych i kulturowych, ukształtowanie zbioru nawyków, stereotypów zachowań itp. oraz początkowa gotowość do realizacji roli odpowiedzialnego rodzicielstwa w przyszłości.

Zidentyfikowano i scharakteryzowano czynniki, które nie zapewniają efektywnego wychowania dzieci w rodzinie: niekorzystny klimat psychologiczny w rodzinie; wzajemna alienacja starszego i młodszego pokolenia; osłabienie i zerwanie więzi rodzinnych, rodzicielskich i małżeńskich; obniżenie autorytetu rodziców, znaczenia wartości rodzinnych, co znacząco wpływa na dobrostan dziecka w rodzinie; brak wiedzy rodziców na temat psychologicznych i pedagogicznych cech rozwoju dzieci w różnym wieku; brak jednolitych

wymagań dotyczących wychowania dzieci przez rodzinę i niewymagający wobec dzieci; naruszenie relacji partnerskich ze szkołą lub niechęć do ich nawiązywania; stosowanie nieefektywnych form i metod wychowania oraz nieumiejętność lub niechęć do korzystania z nowych, postępowych form, metod i środków wychowania itp.

Funkcje wychowania w rodzinie scharakteryzowano jako: rozrodczą, socjalizację pierwotną, wsparcie emocjonalne i psychologiczne, opiekuńczą, ekonomiczną, wychowawczą. Realizowane są w ramach ekosystemu rodzinnego, który z kolei charakteryzuje się następującymi kryteriami: zaradność; samoocena; samoaktualizacja; efektywna funkcjonalność; wewnętrzna samokontrola, samoregulacja; empatia; orientacja na pozytywnej i skutecznej reakcji na niekorzystne wyzwania zewnętrzne; komunikacja emocjonalna i psychologiczna wszystkich członków rodziny; kariera i sfera zawodowa; połączenie lub zmiana ról rodzinnych; ochrona socjalna rodziny (realizowana poprzez interakcję z instytucjami pracy, edukacji, zdrowia, kultury, państwa); technologie prozdrowotne zapewniające sanitarno-higieniczny, ekologiczny dobrostan, kulturę obcowania z naturą.

Podkreśla się obszary partnerstwa i współpracy między rodziną a szkołą: świadomość znaczenia ścisłej integracji rodziny i szkoły dla uzyskania wysokiej jakości wyniku interakcji; opracowanie naukowych podstaw oddziaływań psychologicznych i pedagogicznych, opartych na zasadach i przepisach współczesnej nauki pedagogicznej; opracowanie teorii efektywnego zarządzania systemem pedagogicznego współdziałania szkoły i rodziny itp.

Słowa kluczowe: rodzina, dzieci, szkoła, partnerstwo i współpraca.

Data wpływu artykułu: 2.12.2021 r.

Data akceptacji artykułu: 20.12.2021 r.

DOI: 10.5604/01.3001.0015.7776

Hryhorii Pustovit

Regionalny Instytut Kształcenia Podyplomowego w Równem
e-mail: h.pustovit@gmail.com

Natalia Pobirchenko

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
Wydział Nauk Społecznych i Humanistycznych
e-mail: nataliia.pobirchenko@gsuite.pwsz.legnica.edu.pl

Dzieci i młodzież w przestrzeni życia społecznego placówki edukacji pozaszkolnej: teoretyczne podstawy problemu (kontekst ukraiński)

STRESZCZENIE

W artykule podkreślono i przeanalizowano rolę przestrzeni życia społecznego dzieci i młodzieży w placówkach edukacji pozaszkolnej w procesach ich socjalizacji. Udowodniono, że nowoczesna instytucja edukacji pozaszkolnej posiada wszystkie niezbędne warunki i techniki socjalizacji dzieci i młodzieży, a zatem ma możliwość wywierania dość znaczącego wpływu nie tylko na pojedyncze dziecko lub zespół dziecięcy, ale także na życie społeczne jako całość. W ramach tych procesów wiodące kierunki socjalizacji są zdefiniowane i scharakteryzowane jako: społeczno-psychologiczne – istotą ich jest nieświadome przyswajanie przez dziecko norm zachowań społecznych, podążanie za jakimkolwiek przykładem, nieświadome identyfikowanie się z jakąkolwiek osobą, i społeczno-pedagogiczne – polegające na procesach asymilacji przez dzieci i młodzież norm i zasad zachowania przyjętych w społeczeństwie, społecznych standardów komunikacji, pewnych stereotypów i poglądów.

Została zaktualizowana rola nowoczesnej placówki edukacji pozaszkolnej, która buduje swoją działalność edukacyjną, rozwojową i socjalizacyjną na zasadach demokratycznych i humanistycznych, dlatego też jest uważana za otwarty system edukacyjny, który aktywnie współdziała w procesach socjalizacji dzieci i młodzieży ze środowiskiem.

Zauważono potrzebę rozwiązania problemu zjednoczenia wysiłków wszystkich instytucji społecznych edukacji, wychowania, rozwoju i socjalizacji młodych ludzi, która jest wiodącą w kształtowaniu obywatela XXI wieku i powinna być rozpatrywana na płaszczyźnie, na której rozwój dzieci i młodzieży odbywa się nie tyle w czysto intelektualnie znanym kontekście, chociaż jest to z pewnością ważne, ale bardziej w psychologiczno-pedagogicznym i społeczno-pedagogicznym, w oparciu o uwzględnienie współczesnych celów nowej ukraińskiej edukacji, ukierunkowanych na kształtowanie kompetencji życiowych rozwijającej się jednostki.

Udowodniono, że współczesna edukacja pozaszkolna powinna być traktowana jako taka, która ujawnia najbliższe perspektywy rozwoju rozwijającej się jednostki właśnie

w przestrzeni jej życia społecznego w placówkach edukacji pozaszkolnej. Oznacza to, że te instytucje edukacyjne powinny stać się ośrodkami motywacyjnego rozwoju dzieci i młodzieży, samorealizacji ich wyobrażeń o sobie jako – „ja przyszłości”, a tym samym przyczynić się ostatecznie do samostanowienia zawodowego. Następną wiodącą cechą przestrzeni społecznej życia dzieci i młodzieży w placówce edukacji pozaszkolnej, która zapewnia skuteczność ich socjalizacji, jest jej wolna od nacisków, ciągłych instrukcji i ścisłych regulacji aktywność każdej z młodych osób, pomoc w zaspokajaniu potrzeb edukacyjnych, motywów i pragnień, tworzenie skutecznej komunikacji i współpracy.

Słowa kluczowe: placówka edukacji pozaszkolnej, dzieci i młodzież, socjalizacja, przestrzeń życia społecznego, otwarty system wychowawczy.

We współczesnych warunkach zmian społeczno-kulturowych i demokratyzacji społeczeństwa ukraińskiego, reformy Krajowego Systemu Edukacji oraz wprowadzania paradygmatu edukacyjnego „Nowej szkoły ukraińskiej” znacznie wzrosło zapotrzebowanie dzieci i ich rodziców na dodatkowe usługi edukacyjne, których instytucje ogólnego szkolnictwa średniego nie są w stanie zaspokoić. Rozwiązaniem tego ważnego problemu jest potrzeba stworzenia kreatywnego środowiska rozwojowego, które będzie wygodne i przyjazne dla dziecka w każdym wieku, stanie się otwartym systemem jego socjalizacji. Byłaby to najbardziej demokratyczna i elastyczna, pedagogicznie zorientowana społeczna przestrzeń edukacji pozaszkolnej. Mogłaby łączyć wysiłki rodziny i społeczeństwa w kształtowaniu intelektualnie i fizycznie rozwiniętej, wzbogaconej duchowo i aktywnej społecznie osobowości młodych ludzi.

W kontekście takiego pojmowania zadań edukacji krajowej obecnie obserwuje się zwiększenie uwagi ukraińskich naukowców, aby właściwie zrozumieć i skutecznie rozwiązywać problemy pedagogiczne bezpośrednio dotyczące rozwoju społecznego dzieci i młodzieży. Kwestie te zostały dokładnie ujawnione w pracach naukowych I. Becha, I. Zwieriewoj, I. Jermakowa, W. Madzigona, A. Kononko, N. Ławriczenko, G. Laktionowoj, W. Moskalenki, W. Orzechowskiej, A. Sawczenko, W. Cyby i innych.

Analiza ostatnich badań i publikacji na temat socjalizacji dzieci i młodzieży, uzasadnienie teoretycznych i metodologicznych podstaw socjalizacji w różnych instytucjach edukacji było przedmiotem prac naukowych T. Aleksejenko, O. Bezpalko, O. Bykowskiej, W. Verbitskiego, N. Zawieriko, J. Zagorodniej, I. Zwieriewoj A. Kapskiej, L. Kowal, A. Litowczenko, N. Łukaszewicz, L. Mardachajewa, A. Mudryka, G. Pustowita, A. Ryzanowa, S. Sawczenki, A. Sbrujewoj, S. Charchenki, S. Chlebnik, M. Szakurowa i wielu innych.

W tym artykule postawiliśmy sobie za cel przeanalizowanie roli przestrzeni życia społecznego dzieci i młodzieży z placówek edukacji pozaszkolnej w procesach ich socjalizacji.

Socjalizacja jest dziś postrzegana jako proces, który nie tylko zapewnia nabywanie i przyswajanie doświadczenia społecznego oraz kształtowanie umiejętności interakcji w zespole lub określonym środowisku, gromadzenie cech potrzebnych do życia dla rozwijającej się osobowości. Nie można zapominać, że jest to proces dwustronny, w ramach którego osoba poznaje i internalizuje doświadczenie społeczne, a jednocześnie wpływa na otaczające ją środowisko, zmieniając je. W tych warunkach opanowanie przez dzieci i młodzież doświadczeń społecznych i kulturowych społeczeństwa jako całości jest niezbędną transformacją społeczno-kulturową, ponieważ społeczeństwo funkcjonuje i rozwija się właśnie w wyniku przekazywania nowym pokoleniom historycznych doświadczeń społecznych. Jednostka istnieje dzięki przyswajaniu pewnych form aspołecznych, na których treść mają znaczący wpływ przede wszystkim warunki

społeczno-ekonomiczne. A te znajdują odzwierciedlenie w sytuacji społeczno-kulturowej, charakterystycznej dla określonego etapu rozwoju społeczeństwa¹.

W kontekście tego ostatniego i w ramach problemu naszego artykułu możemy stwierdzić, że nowoczesna placówka edukacji pozaszkolnej ma wszystkie niezbędne warunki i metody socjalizacji dzieci i młodzieży, a zatem ma możliwość wywierania dość znaczącego wpływu nie tylko na pojedyncze dziecko lub zespół dziecięcy, ale także na życie społeczne jako całość. W ramach tych procesów socjalizacji są dziś powszechnie uznawane dwa wiodące obszary: społeczno-psychologiczny, którego istotą jest nieświadome przyswajanie przez dziecko norm zachowań społecznych, podążanie za jakimkolwiek przykładem, nieświadome identyfikowanie się z jakąkolwiek osobą, oraz społeczno-pedagogiczny, polegający na procesach asymilacji przez dzieci i młodzież norm i zasad zachowania przyjętych w społeczeństwie, społecznych standardów komunikacji, pewnych stereotypów i poglądów².

Skuteczność socjalizacji dzieci i młodzieży w przestrzeni życia społecznego placówki edukacji pozaszkolnej wynika więc dziś przede wszystkim z dobrowolności i czasu pobytu dziecka w tych placówkach oświatowych. Ponadto dla młodej, rozwijającej się osoby placówka edukacji pozaszkolnej jak żadna inna instytucja edukacyjna jest głównym modelem świata społecznego, ponieważ to w jej murach przyswajane są te prawa, trendy i wzorce, zgodnie z którymi funkcjonuje społeczeństwo. A także kształtują się sposoby społecznie zweryfikowanej interakcji i współpracy, relacji międzyludzkich oraz humanitarny, pełen szacunku i tolerancji stosunek do obiektów i podmiotów otaczającego świata. Jednocześnie zwracamy uwagę na fakt, że socjalizacja dzieci i młodzieży w placówce edukacji pozaszkolnej, odbywa się nie tylko na lekcjach, poprzez rozmowy z nauczycielami, komunikację z rówieśnikami, wspólne imprezy masowe, ale również, ze względu na szczególną atmosferę dobrowolności, dostępności i możliwości swobodnego wyboru form i metod edukacji, wychowania, rozwoju i socjalizacji, w procesie humanizacji i rozwoju wszystkich kierunków twórczej aktywności życiowej młodej osoby.

Podsumowując, możemy stwierdzić, że nowoczesna placówka edukacji pozaszkolnej, która buduje swoją działalność edukacyjną, wychowawczą, rozwojową i społeczną na zasadach demokratycznych i humanistycznych, jest uważana za otwarty system edukacyjny, który aktywnie współdziała w procesach socjalizacji dzieci i młodzieży ze środowiskiem. W tym kontekście dzisiejsze społeczeństwo wymaga od instytucji edukacyjnych na wszystkich poziomach, w tym zwłaszcza od placówek edukacji pozaszkolnej, kształtowania młodych osób aktywnych społecznie, zdolnych do podejmowania odpowiedzialnych decyzji i realizowania ich we własnych praktycznych działaniach, promowania moralnego rozwoju przyszłych obywateli i pielęgnowania wartości i osądów dotyczących siebie, innych ludzi, pracy, ochrony środowiska. Kolejnym ważnym zadaniem jest „[...] społeczna potrzeba kształtowania osobowości zdolnej do samokształcenia i samorozwoju, która jest w stanie wykorzystać zdobytą wiedzę w rozwiązywaniu praktycznych problemów, ma trwałe wartości, dokonuje wyboru takich sposobów działania, których realizacja przyczyni się do osiągnięcia dobra zarówno dla siebie, jak i dla innych”³.

¹ О. В. Безпалько, *Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб (для студ. вищ. навч. закл.)*, Центр учбової літератури, Київ 2009, 208 с., с. 17.

² *Соціальна педагогіка: мала енциклопедія.*, ред. проф. І. Д. Звереві, Центр учбової літератури, Київ 2008, 336 с.

³ О. М. Мрихіна, *Педагогічні умови соціалізації старшокласників у навчально-виховному процесі сучасної гімназії*, Електронне наукове фахове видання «Науковий вісник Донбасу» 2010. № 4 (12), URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN12/10momp.pdf>, data dostępu: 16.08.2021 r.

Dlatego dzisiaj problem zjednoczenia wysiłków wszystkich instytucji społecznych edukacji, wychowania, rozwoju i socjalizacji osobowości młodych ludzi staje się wiodący w kształtowaniu obywatela XXI wieku i ma – naszym zdaniem – być postrzegany na płaszczyźnie, na której rozwój dzieci i młodzieży odbywa się nie tyle w czysto intelektualnie znanym kontekście – chociaż jest to niezaprzecalnie ważne – ale bardziej w psychologiczno-pedagogicznym i społeczno-pedagogicznym, uwzględniając współczesne cele „Nowej edukacji ukraińskiej”, ukierunkowane na kształtowanie kompetencji życiowych rosnącej jednostki.⁴

W tym kontekście – według W. Kremienia i W. Ilyina – „[...] urzeczywistnia się zadanie tworzenia nowego paradygmatu edukacyjnego, który opiera się na holistycznym postrzeganiu tego, co się dzieje. Zadaniem nowego paradygmatu jest wykorzystanie nie tylko możliwości sfery racjonalnej, ale również tak ważnych składników «ja» jak uczucia, wiara, duchowość. Jeśli system edukacyjny chce uczestniczyć w tworzeniu holistycznej osobowości twórczej, a takie osobowości są potrzebne «społeczeństwu wiedzy», musi bardziej uwzględniać osiągnięcia współczesnych koncepcji samoorganizacji”⁵.

To właśnie ta idea koncepcyjna stanowi dziś fundament procesu budowania instytucji edukacji pozaszkolnej, które pełnią wiodącą rolę w edukacji, wychowaniu, rozwoju i socjalizacji rozwijającej się jednostki poza instytucjami ogólnego szkolnictwa średniego, zwłaszcza w treściach dotyczących rekreacji. Wiodącymi teoretycznymi zasadami rozwiązywania tych ważnych problemów są „[...] historycznie wypracowane tradycje edukacji indywidualnej, stworzone przez przedstawicieli różnych społeczności Ukrainy wartości społeczne i rodzinne, idee i ideały, poglądy i przekonania, które są dziś realizowane przez instytucje edukacji pozaszkolnej i twórcze organizacje dzieci i młodzieży”⁶.

Na podstawie powyższej analizy możemy stwierdzić, że obecnie „[...] w ramach uzasadnionego i wdrożonego w praktyce działania instytucji edukacji pozaszkolnej paradygmat pedagogicznego wspierania aktywności rekreacyjnej uczniów, odrzucenie wąskiego spojrzenia na ich rozwój staje się wiodącym problemem, którego istotą jest głównie rozwój inteligencji, podczas gdy procesy formacji społecznej i moralnej oraz tak ważne elementy procesu edukacyjno-wychowawczego tych instytucji – jak samoorganizacja, samostanowienie i samoafirmacja osobowości młodego człowieka – pozostają niedostatecznie rozwinięte. Dlatego procesy edukacji, wychowania i rozwoju dzieci i młodzieży w tych instytucjach edukacyjnych muszą być traktowane nie tylko w ich wzajemnej zależności, ale właśnie jako procesy ich adaptacji do wyzwań socjalizacyjnych i zagrożeń charakterystycznych dla współczesnego społeczeństwa ukraińskiego”⁷.

W kontekście powyższego istnieją podstawy do stwierdzenia, że współczesna edukacja pozaszkolna powinna być traktowana jako taka, która ujawnia najbliższe perspektywy rozwoju rozwijającej się jednostki właśnie w przestrzeni jej życia społecznego w instytucjach edukacji pozaszkolnej. Stąd te instytucje edukacyjne „[...] powinny stać

⁴ Концепція нової української школи, URL: <http://mon.gov.ua/Новини/2016/12/05/konczepcziya.pdf>, data dostępu: 2.09.2021 r.

⁵ В.Г. Кремень, В.В. Ільїн, *Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму: монографія*, Педагогічна думка, Київ 2012. 368 с., с. 11.

⁶ Концепція позашкільної освіти, „Інформаційний збірник Міністерства України” 1997, № 7, с. 22–32.

⁷ Г.П. Пустовіт, *Педагогічна складова дозвілленої діяльності дитини у позашкільних навчальних закладах: соціокультурні виклики. Інноватика у вихованні*, РДГУ, Рівне 2016, Вип. 3, с. 15–27.

сіе оśродками мотиваційного розвитку дітей і молоді, самореалізації їх виображень о собі якo «Я przyszłości», а наступні причинення сіе остаточно до самостановлення заводового»⁸.

Длатеґ дозіс організація творчого функціонування дітей і молоді в закладах освіти позашкольного набуває істотної соціально-педагогічної treści, ponieważ pozwala педагогізувати цілий час вольної дїтеї, вчіаґає же до zorganizованих форм рекреаційної активності в відповідних групах, np. zespoły, koła, sekcje, oddziały itp. Tym samym організація на тих теоретичних засадах освітньої, виховавчої, розвојowej і соціалізаційної діяльності закладу освіти позашкольного є реальною альтернативою для спонтанічного часу вольного дїтеї. Uwzględniając te teoretyczne podstawy, cały процес освітньо-виховавчий в закладах освіти позашкольного стає сіе творzeniem wygodnej przestrzeni życia społecznego дітей і молоді для spędzania вольного часу. A to z kolei змушає до узasadnienia właściwego miejsca і ролі zarówno освіти позашкольної і виховання, як і закладу освіти позашкольного we współczesnym krajowym systemie oświaty „[...] jako integralnej części holistycznego systemu освіти України»⁹.

Tak więc wynikami екстраполации цих процесів в практиці педагогічній є uznanie, że „[...] nowoczesne заклади освіти позашкольного wraz z innymi instytucjami освітніми повинні становити в регіонах України wielopoziomowy і jednocześnie holistyczny system освітньо-виховавчий, rozwijający і соціалізуючий, który indywidualizuje intelektualny, duchowy і fizyczny, а zwłaszcza społeczny rozwój dziecka w ramach jednej przestrzeni społeczno-kulturowej państwa»¹⁰.

W naszym przekonaniu rozwiązanie tych zadań є możliwe pod warunkiem uznania – а co najważniejsze – обов'язкового uwzględnienia в уkształtowаніи wygodnej przestrzeni życia społecznego дітей і молоді в закладах освіти позашкольного tendencji do dobrowolnego і ukierunkowanego wykorzystania przez nie часу вольного od nauki. Instytucje ogólnego szkolnictwa średniego powinny stwarzać warunki do najbardziej kompletnego rozwoju własnych zdolności творчих і talentów, zainteresowań і indywidualnych możliwości мoдoдих ludzi.

Kolejnym trendem є umiejętność wpływania zarówno на pojedyncze dziecko, як і zespół uczniów jako całość właśnie в kierunku psychologiczno-педагогічній pomocy дітям в zrozumieniu і uznaniu przez nie priorytetu і значення їх uczestnictwa в активних формах організації вольного часу jako przeciwności bezcelowego jego spędzania. Ta ostatnia myśl є poparta wynikami przeprowadzonej przez nas analizy współczesnej практики діяльності закладів освіти позашкольного, „[...] в рамках ктorej problem організації і використання часу вольного oraz przygotowanie дітей до jego rozsądnego і celowego spędzania staje się coraz pilniejszy. Wynika to z takich powodów jak: dysproporcja między ilościowymi і jakościowymi wskaźnikami nauczania а вольним часом дїтеї, wzmocnienie negatywnych społeczno-ekonomicznych oddziaływań, spadek ogólnego poziomu kulturalnego społeczeństwa, zły wpływ czynników najbliższego otoczenia (ulica,

⁸ Г. П. Пуствовіт, *Позашкільна освіта і виховання: теоретико-дидактичний аспект: монографія*, Книга 1, Видання друге доп. і випр., Видавництво МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2010, 379 с., с.9.

⁹ *Концепція позашкільної освіти...*, с. 22–32.

¹⁰ Г. П. Пуствовіт, Н. М. Гринькова, *Теорія і практика позашкільної освіти. Практикум: навч.-метод. посіб. для здобувачів освітнього рівня доктор філософії (PhD) за спеціальністю*, РДГУ. Рівне 2021, 184 с.

różnorodne dziecięce i młodzieżowe grupy), dewaluacja strefy wartości, do czego w znacznym stopniu przyczyniają się media, zwłaszcza telewizja i prasa drukowana. Współczesne dziecko wyróżnia się różnorodnością zainteresowań i potrzeb, które z każdym rokiem, dzięki rozwojowi nowoczesnej rzeczywistości informacyjnej, zyskują pozytywną dynamikę i często nie znajdują odzwierciedlenia w formach spędzania wolnego czasu”¹¹.

W ten sposób aktualizowana jest ważna kwestia kształtowania w umysłach dzieci i młodzieży zrozumienia znaczenia własnego czasu wolnego przede wszystkim jako czasu wypoczynku i organizacji zajęć rekreacyjnych, mających na celu zaspokojenie zainteresowań, potrzeb i pomysłów, a przy tym nabywanie systemowej wiedzy naukowej, rozwijanie umiejętności praktycznych oraz ich wykorzystywanie w rozwiązywaniu ważnych dla nich problemów. W tym kontekście stworzenie wygodnej przestrzeni życia społecznego dzieci i młodzieży w instytucjach edukacji pozaszkolnej staje się najistotniejsze dla nich jako wiodących instytucji edukacji społecznej.

Kolejną koncepcją, która została wdrożona w praktyce budowania wygodnej dla dziecka przestrzeni życia społecznego w placówkach edukacji pozaszkolnej, jest namacalna transformacja – od zróżnicowanej treści i jakości pozaszkolnej pracy edukacyjno-wychowawczej w przeszłości do naukowo uzasadnionej, systemowo i logicznie zbudowanej, opartej na nowoczesnych teoriach i koncepcjach psychologiczno-pedagogicznych unikalnej branży edukacyjnej – edukacji pozaszkolnej i edukacji dzieci i młodzieży. Oznacza to, że mówimy o stworzeniu prawdziwej przestrzeni ich życia społecznego w tych placówkach edukacyjnych poprzez zaangażowanie każdego dziecka zarówno w indywidualnie, jak i społecznie znaczące działania edukacyjne, poznawcze, poszukiwawcze, badawcze i projektowe oraz konkretną społecznie użyteczną pracę, np. konserwatorską lub porządkową.

W ten sposób naukowo uzasadnione tworzenie i skuteczne funkcjonowanie społecznej przestrzeni życia dzieci i młodzieży w placówkach edukacji pozaszkolnej – według T. Aleksiejenki – „[...] określa cel pracy społeczno-pedagogicznej w placówkach edukacji pozaszkolnej, która polega na promowaniu adaptacji i pozytywnej socjalizacji jednostki poprzez pomoc w przyswajaniu norm i wartości społecznych; tworzenie warunków dla komfortu psychicznego i bezpieczeństwa dziecka, zaspokajanie potrzeb jednostki w zakresie umiejętności skutecznego rozwiązywania problemów życiowych; zapobieganie zjawiskom negatywnym w rodzinie, szkole, placówce pozaszkolnej, innym najbliższym otoczeniu społecznym dziecka”¹².

Dlatego w przestrzeni życia społecznego dzieci i młodzieży w placówkach edukacji pozaszkolnej szczególnego znaczenia – wraz z procesami edukacji – wychowania i rozwoju, nabierają właśnie procesy socjalizacji. Biorąc pod uwagę, że dziś wyróżnia się wiele elementów tego procesu, a mianowicie: spontaniczna socjalizacja, która występuje w środowisku naturalnym dla dziecka; stosunkowo kierunkowa socjalizacja – ma na celu stworzenie warunków zarówno w społeczeństwie, jak i w instytucjach edukacyjnych na różnych poziomach wdrażania edukacji, które bezpośrednio wpływają na rozwój jednostki w niektórych okresach jej życia: początek nauki w szkole (klasy 1–2), pierwsze lata nauki w szkole podstawowej (klasy 5–6)

¹¹ Г. П. Пустовіт, *Позашкільні навчальні заклади – погляд у майбутнє*, „Нова педагогічна думка” 2011, №3, Рівне, с. 17–19.

¹² Т. Ф. Алексєнко, Соціально-педагогічна діяльність. Енциклопедія позашкільної освіти / РДГУ, НМЦ інноваційних технологій виховного процесу НАПН України, РОІППО; головний ред. Г. П. Пустовіт. Рівне: О. Зень, 2017. 525 с.

i nauczanie w szkole profilowej (klasa 10)¹³; socjalizacja kontrolowana społecznie – proces opanowania przez dzieci i młodzież doświadczeń społeczno-kulturowych w środowisku akademickim lub poza nim. Na tej podstawie – zdaniem A. Bojko – socjalizacja w placówkach edukacji pozaszkolnej może mieć „[...] wektor społeczny, a społeczny lub antyspołeczny”¹⁴.

Ponieważ socjalizacja dzieci i młodzieży w przestrzeni ich życia społecznego w placówkach edukacji pozaszkolnej ma niewątpliwie charakter indywidualno-podmiotowy, a zatem jest determinowana przez istniejące potrzeby, zainteresowania, wiek, aktywność rosnącej osoby, dlatego w warunkach tych instytucji musi być koniecznym procesem pedagogicznym, a nie zjawiskiem spontanicznym i epizodycznym. Potwierdzeniem tego jest pogląd O. Bezpalko, że proces socjalizacji jednostki jest w większości zinstytucjonalizowany¹⁵. Oznacza to, że jest on w zasadzie zawsze realizowany w działaniach niektórych instytucji społecznych, mających na celu stworzenie wygodnego i przyjaznego środowiska społeczno-rozwojowego dla dziecka. W jego ramach przede wszystkim przewiduje się wpływ na świadomość i asymilację przez dzieci i młodzież wiodących cech społecznych, które spełniają społecznie istotne wartości, uznane w całym społeczeństwie lub odrębnej społeczności, oraz wzmocnienie wpływu poszczególnych ważnych czynników społecznych lub ich wyeliminowanie.

Jednocześnie – w naszym przekonaniu – tradycyjna interpretacja procesu socjalizacji dzieci i młodzieży w instytucjach edukacji pozaszkolnej poprzez świadomość, asymilację i aktywne odtwarzanie przez nich przede wszystkim doświadczeń społeczno-kulturowych (normy społeczne, zasady, wartości, orientacje wartości i oceny wartości, wzorce moralne zachowań, wypełnianie ról społecznych, postaw, przestrzeganie zwyczajów, tradycji kulturowych, zbiorowych wyobrażeń i przekonań itp.) w pewien sposób nie uwzględnia wiodącego elementu tego procesu, a mianowicie duchowej identyfikacji, świadomości i samostanowienia duchowego składnika człowieka w kształtowaniu i rozumieniu postaw społecznych. To właśnie w tym kontekście dzisiaj pojawia się problem uznania komponentu duchowego w budowaniu procesów socjalizacji, w ścisłej integracji i logicznej jedności z innymi składnikami tego procesu, w przestrzeni życia społecznego dzieci i młodzieży w placówce edukacji pozaszkolnej. I przejawia się w ich zdolności do duchowego doskonalenia, rozwijania poczucia sprawiedliwości społecznej oraz odpowiedzialności społecznej, zachowania i poszerzania przestrzeni duchowej we wszystkich dziedzinach życia twórczego¹⁶.

W tym kontekście kwestie kształtowania umiejętności aktywnej samorealizacji, określenia przez dzieci i młodzież swojego miejsca w życiu jako głównych podmiotów procesu edukacyjnego, wychowawczego, rozwojowego i socjalizacyjnego w instytucjach edukacji pozaszkolnej stają się szczególnie istotne. Rozwój zdolności do budowania własnej trajektorii życia i stawania się obywatelem aktywnym społecznie poprzez nadawanie podstawowych idei i wartości współczesnego społeczeństwa ukraińskiego. Kształtowanie i rozwijanie umiejętności samorealizacji i dążenie do jak najpełniejszej identyfikacji i rozwoju osobistych możliwości – według I. Beha – jest tą „[...] społeczno-kulturową podstawą przekształcania

¹³ Закон України «Про повну загальну середню освіту», URL: https://urst.com.ua/act/pro_povnu_zagalnu_serednyu_osvitu, data dostępu: 2.09.2021 r.

¹⁴ А. М. Бойко, *Соціалізація. Енциклопедія освіти*, Акад. пед. наук України, головний ред. В. Г. Кремень, Юрінком Інтер, Київ 2008, 1040 с., с. 834.

¹⁵ О. В. Безпалько, *Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі...*, с. 20.

¹⁶ С. Я. Харченко, *Соціалізація дітей і молоді в контексті соціально-педагогічної діяльності [w:] Педагогічна і психологічна науки в Україні: збірник наукових праць до 15-річчя АПН України. Теорія та історія педагогіки*, Т. 1, Педагогічна думка, 2007, с. 339–349.

wewnętrznych możliwości jednostki w rzeczywistość, regulatorem dokonywanych przez nią czynów i duchowo moralnych zachowań i działań jako całości¹⁷.

W realizacji tych idei właśnie na początku XXI wieku nabiera znaczenia model rozwoju osobistego edukacji, wychowania, rozwoju i socjalizacji dzieci i młodzieży w instytucjach edukacji pozaszkolnej. Istotnym znakiem staje się stworzenie warunków do samorealizacji, samostanowienia i samorozwoju podmiotów procesu edukacyjnego w tych instytucjach edukacyjnych, a sam proces uczenia się, edukacji, rozwoju i socjalizacji jednostki nabiera istotnych oznak autonomii, obowiązkowej indywidualizacji i praktycznego ukierunkowania. Wprowadzenie do praktyki tych innowacji determinowało znaczące treści, kierunki realizacji i wyniki procesów samorealizacji jednostki, które koncentrowały się przede wszystkim na rozwoju jej zdolności osobistych, talentów i zdolności twórczych, a nie tylko na wynikach edukacyjnych. Oznacza to, że wprowadzony obecnie model edukacyjny został zbudowany w oparciu o nowoczesne cele strategiczne i koncepcyjne podejścia do działań edukacyjnych. Dlatego koncentruje się na samoorganizacji w zdobywaniu przez dzieci i młodzież nowej wiedzy (społecznej, werbalnej, interaktywnej, psychologiczno-orientacyjnej, wartościowej) i ich samorealizacji w aspekcie osobistych zdolności poznawczych, kreatywności, aktywności i osobistej motywacji do uczenia się i kształtowania siebie jako osobowości formowanej społecznie.

Uwzględnienie powyższego daje podstawy do stwierdzenia, że w ramach tego modelu edukacyjnego najskuteczniej budowane są procesy rozwiązywania problemów samorealizacji, samostanowienia i samorozwoju, adaptacji społecznej i socjalizacji dzieci i młodzieży w instytucjach edukacji pozaszkolnej. Z kolei wiodącym rezultatem tych procesów jest kształtowanie ich sensownych postaw na samorealizację w późniejszym życiu, a nawet w przyszłej działalności zawodowej¹⁸.

Z kolei rozwój społeczny i rozwój dzieci i młodzieży w przestrzeni ich życia społecznego w placówce edukacji pozaszkolnej zakłada przede wszystkim związek procesów socjalizacji i indywidualizacji, co z jednej strony przyczynia się do uświadomienia sobie przez młodych ludzi ważności nabycia socjokulturowego doświadczenia, norm i zasad współdziałania z innymi podmiotami społeczeństwa, moralnego zorientowania i ukierunkowania własnych czynów i zachowań, a z drugiej – rozwija zasadnicze cechy „ja” budującej się osobowości. Wśród tych cech wiodącą jest świadomość własnej indywidualności i wyjątkowości, co przyczynia się do kształtowania poczucia godności, zaufania do własnych sił, a tym samym kształtuje autonomię i niezależność od współczesnych wyzwań i zagrożeń. A to z kolei determinuje procesy skutecznego rozwoju zdolności do harmonijnego i skutecznego dostosowania się do nowych warunków stale zmieniającego się środowiska społecznego, co przejawia się w stabilnych emocjonalnie osobistych, komunikacyjnych i społecznie zorientowanych cechach osobowości dzieci i młodzieży. Następną wiodącą cechą przestrzeni społecznej życia dzieci i młodzieży w placówkach edukacji pozaszkolnej, która zapewnia skuteczność ich socjalizacji, jest wolna od prześladowań, ciągłych instrukcji i ścisłych regulacji aktywność życiowa każdej z osób, pomoc w zaspokajaniu potrzeb edukacyjnych, motywów i pragnień, tworzenie wygodnej komunikacji osobistej i współpracy.

¹⁷ І. Д. Бех, *Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади, наукове видання*, Либідь, Київ 2003, 280 с.

¹⁸ Л. Калініна, *Управління Новою українською школою. Порівняльна характеристика концептуальних змін*, „Директор школи” 2017, Січень, с. 12–21.

Вніски і перспективи дальших пошукивань наукових

Представлені і схарактеризовані риси ключових теоретичних підстав організації життя дітей і молоді в просторі життя соціального закладу освіти позашкольного одвірчідляють один з можливих обшарів поправы тей браншы освітньої. Тен артыкул не завіра вшыткых аспектів представленого прблему, показує дедныне можлівості його розвізаня. На щезегólnу увагу в дальших баданях заступуя куwestie орієнтації вартості і осадів вартості дієти і молоді узячей сіє, кшталтованя их актывності соціальної ораз системовых компетенції комунікаційных.

Бібліографія

- Алексеєнко Т. Ф., *Соціально-педагогічна діяльність. Енциклопедія позашкольної освіти*, РДГУ, НМЦ інноваційних технологій виховного процесу НАПН України, РО-ІППО; головний ред. Г. П. Пуствовіт, О. Зєнь, Рівне 2017, 525 с.
- Бєх І. Д., *Виховання особистості: у 2 кн, Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади, наукове видання*, Либідь, Київ 2003, 280 с.
- Бєзпалько О. В., *Соціально педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.*, Центр учбової літератури, Київ 2009, 208 с., с. 17, 20.
- Бойко А. М., *Соціалізація. Енциклопедія освіти*, головний ред. В. Г. Кремень, Акад. пед. наук України, Юрінком Інтер, Київ 2008, 1040 с., с. 834.
- Закон України «Про повну загальну середню освіту», URL: https://urst.com.ua/act/pro_povnu_zagalnu_serednyu_osvitu.
- Калініна Л., *Управління Новою українською школою. Порівняльна характеристика концептуальних змін, „Директор школи”* 2017, Січень, с. 12–21.
- Концепція нової української школи*, URL: http://mon.gov.ua/Новини_2016/12/05/konceptziya.pdf.
- Концепція позашкольної освіти*, „Інформаційний збірник Міністерства України” 1997, № 7, с. 22–32.
- Кремень В. Г., Ільїн В. В., *Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму: монографія*, Педагогічна думка, Київ 2012, 368 с., с. 11.
- Мрехіна О. М., *Педагогічні умови соціалізації старшокласників у навчально-виховному процесі сучасної гімназії*, Електронне наукове фахове видання «Науковий вісник Донбасу» 2010, № 4 (12), URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN12/10mompstg.pdf>.
- Пустовіт Г. П., *Педагогічна складова дозвілєвої діяльності дитини у позашкольних навчальних закладах: соціокультурні виклики. Інноватика у вихованні*, Рівне: РДГУ, 2016, Вип. 3, с. 15–27.
- Пустовіт Г. П., *Позашкільна освіта і виховання: теоретико-дидактичний аспект: монографія*, Книга 1, Видання друге доп. і випр., Видавництво МДУ ім. В. О. Сухомилинського, 2010, 379 с., с. 9.

- Пустовіт Г. П., *Позашкільні навчальні заклади – погляд у майбутнє*, „Нова педагогічна думка” Рівне 2011, №3, с. 17–19.
- Пустовіт Г. П., Гринькова Н. М., *Теорія і практика позашкільної освіти. Практикум: навч.-метод. посіб. для здобувачів освітнього рівня доктор філософії (PhD) за спеціальністю*, Рівне: РДГУ, 2021, 184 с.
- Соціальна педагогіка: мала енциклопедія., ред. проф. І.Д. Зверєвої, Центр учбової літератури, Київ 2008, 336 с.
- Харченко С. Я., *Соціалізація дітей і молоді в контексті соціально-педагогічної діяльності [w:] Педагогічна і психологічна науки в Україні: збірник наукових праць до 15-річчя АПН України. Теорія та історія педагогіки*, Т. 1, Педагогічна думка, Київ 2007, с. 339–349.

SUMMARY

Hryhorii Pustovit, Natalia Pobirchenko

Children and youth in the social life of out-of-school education: theoretical foundations of the problem

The article highlights and analyzes the role of the space of social life of children and youth in out-of-school educational institutions in the processes of their socialization. It was proved that a modern out-of-school educational institution has all the necessary conditions and technologies for socialization of children and youth, and therefore has the opportunity to have a significant impact not only on individual children or children, but also on public life as a whole. Within these processes, the leading areas of socialization are defined and characterized: socio-psychological, the essence of which is the child's unconscious assimilation of social behavior, following an example, unconscious identification with a person and socio-pedagogical, which consists in the processes of assimilation children and young people accepted in society norms and rules of conduct, social standards of communication, certain stereotypes and views.

The role of a modern out-of-school educational institution, which builds its educational, upbringing, developmental and socializing activities on democratic and humanistic principles, and therefore considered an open educational system that actively interacts in the socialization of children and youth with the environment.

Emphasis is placed on the need to solve the problem of uniting the efforts of all social institutions of education, upbringing, development and socialization of the growing individual, which is leading in the formation of the citizen of the XXI century and should be considered in the plane although this is undoubtedly important, but more so in psychological and pedagogical and socio-pedagogical, based on the current goals of the New Ukrainian education, aimed at forming vital competencies of the growing individual.

It was proved that modern out-of-school education should be considered as one that reveals the nearest prospects for the development of a growing personality in the space of his social life in out-of-school educational institutions. Consequently, these educational institutions should become centers of motivational development of children and youth, self-realization of their ideas about themselves as "I of the future", and thus promote professional self-determination in the end. Then the leading characteristic of the space of social life of children and youth in out-of-school educa-

tion, which ensures the effectiveness of their socialization, is its free from harassment, constant guidelines and strict regulation of life of each individual, assistance in meeting educational needs, motives and desires, creating comfortable personal communication and cooperation.

Key words: out-of-school education institution, children and youth, socialization, space of social life, open educational system.

Data wpływu artykułu: 2.12.2021 r.

Data akceptacji artykułu: 20.12.2021 r.

DOI: 10.5604/01.3001.0015.7777

Beata Skwarek

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
Wydział Nauk Społecznych i Humanistycznych
e-mail: beata.skwarek@gsuite.pwsz.legnica.edu.pl

Partnerstwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy z Państwowym Pedagogicznym Uniwersytetem im. I. Franki w Drohobyczu w realizacji projektu „Od ziemi Witelona do ziemi Iwana Franki – poznamy siebie i naszych Partnerów”

STRESZCZENIE

Artykuł ma charakter sprawozdawczy z realizacji projektu „Od ziemi Witelona do ziemi Iwana Franki – poznamy siebie i naszych Partnerów” obejmującego wizyty w Drohobyczu na Ukrainie w dniach 4–8 października i w Legnicy w Polsce w dniach 11–15 października. Wzięło w nim udział 20 młodych osób (kobiet i mężczyzn) w wieku od 18 do 22 lat, studiujących na różnych kierunkach, których wspólne zainteresowania i podejmowane aktywności wynikały z potrzeby poznawania i popularyzacji historycznych faktów oraz dbania o zachowanie dziedzictwa kulturowego. Działania o charakterze kooperatywnym realizowane były w formie pracy indywidualnej i grupowej z wykorzystaniem aktywnych metod edukacji pozaformalnej i przy zaangażowaniu środowiska lokalnego, w tym powołanej Rady Ekspertów Społecznych.

Słowa kluczowe: projekt, studenci, środowisko społeczne, współpraca.

Wstęp

Polsko-ukraińska współpraca środowiska akademickiego Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy z Państwowym Pedagogicznym Uniwersytetem im. Iwana Franki w Drohobyczu przynosi wymierne korzyści zarówno na polu naukowo-badawczym, jak i w zakresie realizowanych przedsięwzięć, w tym projektów wpływających m.in. na podnoszenie jakości oferty edukacyjnej i zawodowej uczelni oraz kształtowanie pozytywnego wizerunku ich funkcjonowania w regionie i na arenie międzynarodowej¹. Bliskość geograficzna, kulturowa, językowa znacznie wpływają na budowanie sieci relacji

¹ B. Skwarek, *Wzmacnianie współpracy polsko-ukraińskiej na polu naukowo-badawczym na przykładzie zrealizowanego projektu sfinansowanego ze środków Fundacji PZU, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2020, nr 36(3), Legnica, s. 95.*

i otwartości we własnym środowisku oraz przyczyniają się do niwelowania mentalnych barier utrudniających proces integracji ze środowiskiem zagranicznym.

Legnicka Uczelnia od momentu podpisania nowej umowy z Drohobyckim Uniwersytem w roku 2017 zrealizowała wiele ciekawych inicjatyw – wystaw, konferencji, seminariów i projektów. Jednym z przykładów jest współorganizacja (od 2018 r.) cyklicznej Międzynarodowej Konferencji Naukowej „W trosce o rozwój i bezpieczeństwo dziecka – aspekty społeczno-prawne” (w 2021 r. odbyła się IV edycja). W roku 2019 w ramach projektu „Dydaktyczna Inicjatywa Doskonałości” zrealizowano zadanie „Szkolenia dla studentów PWSZ im. Witelona w Legnicy i Państwowego Pedagogicznego Uniwersytetu im. Iwana Franki w Drohobyczu”, w ramach którego legnicka Uczelnia gościła grupę 12 ukraińskich studentów z różnych kierunków (taką samą grupę stanowili studenci z PWSZ im. Witelona w Legnicy). Trzydniowy program przebiegał pod hasłem „Przygotowanie studentów do pełnienia określonych ról zawodowych a zapotrzebowanie współczesnego rynku pracy” i był realizowany we współpracy z Legnicką Specjalną Strefą Ekonomiczną S.A.² Od 2017 r. przy współpracy ze Stowarzyszeniem „Wspólnota Akademicka” realizowany jest program wolontariatu, w ramach którego odbywają się nie tylko wyjazdy na Ukrainę, ale także organizacja konferencji, wystaw oraz wspólnych wydań publikacji o tematyce historycznej³.

Projekt „Od ziemi Witelona do ziemi Iwana Franki – poznajemy siebie i naszych Partnerów” – założenia, cele, działania

Efektom wieloletniego partnerstwa obu Uczelni jest projekt „Od ziemi Witelona do ziemi Iwana Franki – poznajemy siebie i naszych Partnerów” dofinansowany ze środków Polsko-Ukraińskiej Rady Wymiany Młodzieży z dotacji Ministerstwa Edukacji i Nauki. Jego realizacja zbiegła się z obchodami 165. rocznicy urodzin Iwana Franki, przypadającej w 2021 r. oraz zbliżającymi się obchodami 25-lecia działalności PWSZ im. Witelona w Legnicy (w 2022 r.). Iwan Franko to jeden z najwybitniejszych przedstawicieli ukraińskiej myśli politycznej i literatury, którego działalność i twórczość jest dla społeczności ukraińskiej niezwykle ważna. Z kolei postać Witelona jest źródłem wielu literackich inspiracji i legend próbujących rozwikłać tajemnice związane z datą i miejscem urodzenia tego naukowca (mnicha, filozofa, fizyka, matematyka, optyka, twórcy podstaw psychologii spostrzegania).

Założeniem projektu było spotkanie młodych osób z obu krajów (Polski i Ukrainy) w ich własnej przestrzeni umożliwiającej bliższe poznanie i przybliżenie sylwetek patronów instytucji, z których pochodzili uczestnicy projektu. Działania zaplanowane w projekcie obejmowały 5-dniowe wizyty: polskich studentów na Ukrainie (w Drohobyczu) w dniach 4–8 października 2021 r. oraz ukraińskich studentów w Polsce (w Legnicy) w dniach 11–15

² Więcej na temat realizacji tego projektu: *Szkolenia dla studentów PWSZ im. Witelona w Legnicy i Państwowego Pedagogicznego Uniwersytetu im. Iwana Franki w Drohobyczu*, „Kwadran Akademicki. Biuletyn Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, Rok XVIII nr 12(195), grudzień 2019, s. 32–35; <http://www.pwsz.legnica.edu.pl/gazetka/gazetka195.html>, dostęp: 21.04.2021 r.

³ Więcej na temat współpracy: B. Skwarek, *Potencjał obszaru naukowo-badawczego a możliwości współpracy na arenie międzynarodowej. Rozwiązania aktywizujące środowisko akademickie i społeczności lokalnych na przykładzie partnerskich projektów* [w:] *Спадщина Івана Франка в контексті досліджень проблем історії, культури і музеєзнавства від найдавніших часів до сучасності*, Північ, Нагуєвичі–Дрогобич 2021, УДК 821.161.2.09(092)Фра С 71, s. 91–99.

października 2021 r. Uczestnikami projektu byli studenci różnych kierunków: studenci z Drohobycza (12 osób) reprezentowali Wydział Historii oraz Filologii, natomiast studenci z Legnicy (8 osób) byli bardziej zróżnicowani pod kątem swoich specjalności: Wydział Nauk Technicznych i Ekonomicznych (Informatyka, Logistyka i transport, Informatyka – projektowanie aplikacji mobilnych), Wydział Nauk o Zdrowiu i Kulturze Fizycznej (Fizjoterapia, Ratownictwo medyczne). Jednym z założeń projektu było powołanie Społecznej Rady Ekspertów (RES), w skład której weszli przedstawiciele legnickiego i drohobyckiego środowiska akademickiego oraz społeczności lokalnej. Rola RES sprowadza się do wsparcia młodzieży w realizacji projektu, po jego zakończeniu i planowaniu kolejnych przedsięwzięć.

Głównym celem projektu była integracja jego uczestników, dla których odkrywanie wspólnej przeszłości stanie się inspiracją do rozwijania współpracy, promowania historycznej wiedzy i pamięci, ochrony dziedzictwa kulturowego i podtrzymywania wypracowanych obyczajów. Cele szczegółowe to:

- przybliżenie, poszerzenie i ugruntowanie wiedzy o patronach naszych partnerów, regionie i kraju;
- wzajemne poznanie i nawiązanie kontaktów indywidualnych oraz w grupie,
- przełamywanie barier językowych, kulturowych, obyczajowych i stereotypów myślowych;
- rozwijanie umiejętności skutecznego porozumiewania się osób z odmiennych kultur i autoprezentacji;
- budowanie postaw otwartości, tolerancji i wzajemnego zrozumienia, uznawania różnorodności kulturowej;
- rozwój indywidualnej i grupowej kreatywności;
- poznanie nowych osób, pasjonatów historii i znawców regionu;
- włączanie środowiska lokalnego w działania projektowe;
- doskonalenie umiejętności wykorzystywania technik (tradycyjnych, przy wykorzystaniu komputera) niezbędnych do gromadzenia dokumentacji projektowej (zdjęcia, mapy, filmy, portfolio itp.);
- kształtowanie wśród młodego pokolenia postaw patriotycznych i budowanie poczucia odpowiedzialności za ocalenie pamięci o ludziach i faktach historycznych;
- promowanie wspólnych i charakterystycznych cech dziedzictwa kulturowego;
- zagwarantowanie wysokiej jakości projektu.

Uczestnicy projektu podczas wizyt w partnerskich miastach mieszkali razem w jednym miejscu. W Drohobyczu był to Dom Rekolekcyjny „Samarytanin”, gdzie warunki mieszkaniowe były na wysokim poziomie, udostępniona sala konferencyjna na wspólne spotkania i warsztaty, smaczne i estetycznie podawane posiłki. W Legnicy było to Szkolne Schronisko Młodzieżowe. Warunki były nieco mniej komfortowe niż w Drohobyczu, ale atmosfera również wspinała. Tutaj studenci umacniali więzi, nie tylko mieszkając pod jednym dachem, ale również przygotowując wspólnie posiłki (śniadania i kolacje).

Młodzi ludzie, zarówno na Ukrainie, jak i w Polsce, czas wypełniali wieloma zaplanowanymi działaniami: spotkaniami, zwiedzaniem, zajęciami warsztatowymi, dzięki którym mogli się zintegrować, poznać dziedzictwo kulturowe, historię i obyczaje obu narodów, ale też zobaczyć z bliska codzienne życie, zrozumieć się nawzajem i zaprzyjaźnić⁴.

⁴ Pełne sprawozdanie z realizacji zaplanowanych działań w Drohobyczu i w Legnicy znajduje się w „Kwadrans Akademicki. Biuletyn Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”;

Ewaluacja projektu

W zrealizowanych działaniach zastosowane zostały metody aktywizujące i motywujące do działania (warsztaty); oglądowa (obserwacja, pokaz); podająca, rejestracji i dokumentowania (fotografowania i filmowania); obrazowania – prezentacje; rozmowy i dyskusje; elementy dramy, burzy mózgów, World Café, Open Space. Ewaluacja projektu pozwoliła na dokonanie analizy podjętych działań, ustalenie, w jakim stopniu wyznaczone cele zostały zrealizowane, aby móc lepiej zaplanować kolejne przedsięwzięcia i uniknąć w przyszłości popełnionych błędów

W czasie trwania projektu prowadzona była codzienna ewaluacja dokonywana każdego dnia (podczas wieczornych spotkań) w formie podsumowań – wymiana spostrzeżeń, informacji i doświadczeń; uporządkowania wypowiedzi i indywidualnych zapisów w dziennikach działań, ocen i autorefleksji, analizy materiału zdjęciowego i nagraniowego – wybór najciekawszych materiałów.

Na podstawie ankiety początkowej wypełnionej przez studentów (10 K i 10 M) w systemie on-line okazało się, że tylko jedna osoba brała udział w podobnym projekcie. Na 12 studentów ukraińskich oraz 8 polskich – 7 osób nie wyjeżdżało do kraju Partnera. Pozostali byli na Ukrainie w ramach akcji „Mogilę pradziada ocal od zapomnienia” oraz Dni Dolnego Śląska we Lwowie i na ziemi lwowskiej, natomiast ukraińscy studenci przyjeżdżali do Polski głównie w celach rekreacyjnych (wycieczka, wakacje, pobyt u krewnych) – 8 osób, ale też aby pracować – 2 osoby, lub z innych powodów.

Legniccy studenci o projekcie dowiedzieli się głównie z dziekanatu, otrzymując e-maila. Byli też tacy, którzy uzyskali informację od kolegi bądź znajomych oraz koordynatora projektu. Z kolei część drohobyckiej grupy o projekcie dowiedziała się bezpośrednio od nauczycieli Uniwersytetu, inni wymienili Uczelnię, w tym wydział lub dziekanat. Tylko jedna osoba wskazała na znajomych jako źródło informacji. Wszyscy zgodnie stwierdzili, iż znali założenia i cele projektu.

Oczekiwania względem projektu wskazywane przez polską grupę dotyczyły m.in.: fajnie spędzonego czasu; poznania ludności ukraińskiej, w tym studentów i wartości, jakimi się kierują oraz sposobu patrzenia na niektóre sprawy, a także poznania Patrona uczelni; poznanie nowych, ciekawych osób i ich kultury; poszerzenia horyzontów i wiedzy o otaczającej rzeczywistości. Ukraińska grupa oczekiwała przede wszystkim: zbliżenia się do kultury polskiej, zdobycia – poszerzenia wiedzy, w tym historii związanej z dziedzictwem kulturowym; wymiany doświadczeń, nowych znajomości i wrażeń; pozytywnych emocji, dobrej zabawy i ciekawej rozrywki; wielu wydarzeń i zwiedzania, aby móc podzielić się doświadczeniami na Ukrainie. Uczestnicy projektu uznali też, iż sami mogą wnieść do projektu zapał, dużo pozytywnej energii i dobrej atmosfery; wiedzę związaną z kierunkiem studiowania; prezentowane wartości, uprzejmość, wymianę własnych spostrzeżeń w zakresie poznawania innych osób. Na pytanie: „Co skłoniło Cię do udziału w projekcie?” w grupie polskiej padały różne odpowiedzi, m.in.: chęć współpracy; poznanie społeczności ukraińskiej w ich własnym kraju, a także zapoznanie się z ich patronami, z którymi są blisko oraz poznanie ich motywacji; ciekawa przygoda, wyjazd na Ukrainę; poznanie kultury w sąsiednim kraju

– wschodniej Europy, a przede wszystkim kultury najbliższych sąsiadów Polski; ciekawość oraz chęć poznania ludności ukraińskiej, a zwłaszcza studentów. Motywacje ukraińskich studentów to m.in.: poszerzenie światopoglądu, poprawa umiejętności językowych, nawiązanie nowych znajomości; idea współpracy, wymiany doświadczeń i poszukiwania nowych wrażeń; możliwości rozwoju i miłość do podróży; nawiązanie nowych znajomości, doskonalenie umiejętności językowych; możliwość zobaczenia wielu nowych miejsc i zabytków kultury, wkład we własny rozwój; wymiana doświadczeń; ciekawe możliwości; poznanie nowych przyjaciół i możliwość miłego spędzenia czasu; możliwość nauki i podróżowania; poprawa umiejętności komunikacyjnych, poznanie nowych ciekawych ludzi; zaznajomienie z czymś nowym i nieznanym; odkrywanie czegoś nowego dla siebie.

W końcowej ankiecie ewaluacyjnej sposób prowadzenia działań na poziomie bardzo dobrym oceniło 16 respondentów, a pozostali – na poziomie dobrym. Niewiele więcej studentów uważa, że materiały prezentowane i udostępnione podczas wyjazdu były bardzo dobrze (15 osób) lub dobrze (5 osób) przygotowane. Oceniając zdobytą wiedzę, 13 uczestników stwierdziło, iż zapamiętało bardzo dużo szczegółów; 3 osoby uznały, że pamiętają wszystko, a 4 oceniły to na poziomie dobrym. Większości ankietowanych zdecydowanie odpowiadało tempo działań. Tylko jedna osoba była z nich niezadowolona. Swoją aktywność wysoko oceniło 13 respondentów, pozostali uznali ją za średnią. Trzeci dzień działań na Ukrainie (wycieczka do Lwowa) oraz w Polsce (wycieczka do Wrocławia) zdecydowanie najbardziej przypadł do gustu respondentom (12 osób). Na drugim miejscu znalazły się Dni Tradycji Czasów Iwana Franki (na Ukrainie) i Witelona (w Polsce) – 4 osoby. Nikt nie zaznaczył piątego – ostatniego dnia działań, kojarząc go zapewne z rozstaniem. W zakresie integracji z uczestnikami projektu tylko jedna osoba uznała, że zaledwie trochę umocniła swoje więzi z pozostałymi. Generalnie 80% respondentów oceniło poznanie uczestników projektu w bardzo dobrym stopniu.

Dokonując wyboru tego, co najbardziej podobało się w projekcie, polscy uczestnicy uznali, że były to:

- osoby – ekipa – ludzie;
 - komunikacja z uczestnikami;
 - poznanie ukraińskich rówieśników, którzy ciepło przyjęli polską grupę, poznanie życiorysu Iwana Franki, możliwość podróży, zwiedzania, możliwość poznania życiorysu oraz marzeń studentów z Ukrainy, bajki Iwana Franki wraz z ich bohaterami, podróż do miejscowości Nagujewicze, spotkanie z osobami lokalnymi, zwiedzanie Lwowa i cmentarza;
 - możliwość poznania ludzi i miast na Ukrainie;
 - poznawanie nowych ludzi z inną kulturą i językiem,
 - poznanie osób z tej samej uczelni oraz z zagranicy, a także sposób przygotowania oraz miejsca, które udało nam się zwiedzić: m.in. miejsce narodzin Patrona zaprzyjaźnionej uczelni – Iwana Franki, a także możliwość wysłuchania muzyki w wykonaniu ukraińskich chórzystów, którzy zabrali nas w podróż po dorobku patrona oraz muzeum we Lwowie, w którym można było ujrzeć rzeczywiste przedmioty, jakie były używane podczas jego życia;
 - integracja z uczestnikami projektu, bardzo ciekawe zajęcia kulinarne.
- Opinie grupy ukraińskich studentów dotyczą m.in.:
- dużo emocji, ciekawie spędzony czas, odwiedzone miejsca;
 - zapoznanie z polskimi przyjaciółmi, integracja z nimi;
 - wszystko mi się podobało;
 - poznanie polskich przyjaciół i klimatyczna wycieczka do Lwowa;

- podobało mi się wszystko, dużo emocji;
- podróż do Lwowa, wyprawa do Nagujewicz;
- różne wycieczki, znajomości, dobrze zaplanowany czas, wszystko, co widziałem i gdzie byłem;
- podobało mi się, że od samego początku wszyscy od razu mieli całkiem dobre relacje i zaprzyjaźniliśmy się (mimo bariery językowej); odwiedziłem wiele ciekawych miejsc itp.;
- wszystko było fajne, dużo wrażeń, emocji; podobało mi się wszystko i mam nadzieję znów wziąć udział w podobnych projektach;
- odwiedziłem różne ciekawe i ekscytujące miejsca, poznałem bardzo miłych ludzi.

Najwięcej uczestników (9 osób), oceniając w projekcie to, co najbardziej im się nie podobało, wskazało na czas, którego było zbyt mało na zwiedzanie – szczególnie Lwowa, pomiędzy poszczególnymi działaniami i na odpoczynek. Niektórzy uważali też, że harmonogram działań był zbyt napięty, nie podobała się także szybkość wykonywanych działań oraz zbyt wiele miejsc odwiedzanych w bardzo krótkim czasie. Jeszcze inni (po jednej osobie) wskazywali na zabawę (impreza dla studentów w Legnicy); wejście na górę Maguru; jedzenie, za krótki projekt. Dwóm osobom nie podobało się, iż musieli się pożegnać z uczestnikami projektu, którzy wyjechali. Z kolei siedem osób nie miało żadnych zastrzeżeń – wszystko im się podobało.

Oceniając projekt, tylko jedna osoba uznała, iż nie spełnił jej oczekiwań. Podobnie w ocenie trenerów i prowadzących warsztaty – jedna ocena wystawiona została jako dobra, pozostałe 19 – jako bardzo dobre, ale już 100% ankietowanych stwierdziło, że chce wziąć udział w kolejnych podobnych projektach.

Wśród pomysłów na kolejne inicjatywy padły propozycje dotyczące zwiedzania nowych miejsc i większej liczby informacji o kulturze Ukrainy; kolejnych wyjazdów integracyjnych; wolontariatu na Ukrainie; ponownego wyjazdu na Ukrainę – tym razem więcej czasu na Lwów; poznanie kulturowego. Niektórzy chcieli, aby osoby z Polski i Ukrainy mieszkały w jednym mieszkaniu oraz aby mieć możliwość decydowania o rodzajach posiłków i doborze napojów. Inni wskazali również na to, aby tego typu projekty trwały dłużej; można byłoby także planować więcej gier, dłuższe spotkania, więcej czasu przeznaczyć na zwiedzanie nowych miejsc i bardziej zaangażować się w przygotowanie (omówienie) lokalizacji wycieczek. Jedna osoba podała, aby jeszcze raz zorganizować taki sam projekt, natomiast cztery nie miały żadnych pomysłów.

Studenci zaprojektowali również zestaw pytań – ankietę dla społeczności lokalnej, która pozwoliła określić znajomość projektu – założeń i celów, zaangażowanie i oczekiwania względem kolejnych inicjatyw. Społeczność lokalną tworzyli Eksperti Społecznej Rady, osoby uczestniczące w poszczególnych działaniach, polscy studenci (podczas działań w Drohobyczu wszystkie szkoły pracowały w systemie on-line z uwagi na Covid-19) – łącznie 105 osób, z których blisko 40% (37,14) wypełniło ankietę (K: 23; M: 16). Respondentów charakteryzował różny przedział wiekowy (od 17 do 70 lat) i status – od studentów (36%), poprzez nauczycieli-wykładowców (38,5%), po osoby reprezentujące inne zawody (25%), w tym związane z administracją czy organizacjami społecznymi. Najwięcej osób o projekcie dowiedziało się z Uczelni (33%) oraz od przyjaciół (30,7%), najmniej – z plakatu (12,8%). Zdecydowana większość (89,7%) potwierdziła znajomość celów projektu. W podobnych projektach brała udział blisko połowa ankietowanych (46,1%), natomiast wolę udziału w przyszłości projektowanych inicjatywach wyraziło 87,17% społeczności. Z uwagi na różnorodność działań charakteryzujących bieżący projekt 31 osób zdecydowanie potwierdziło swój udział, przy czym niektórzy tylko w pierwszym lub drugim spotkaniu (dniu), inni

dotakowo wskazywali na dzień czwarty (Dzień Tradycji). Propozycje kolejnych inicjatyw były różne i dotyczyły m.in. wolontariatu, rozwoju konkretnych umiejętności i kompetencji, poznania działalności związanej z administrowaniem w różnych instytucjach i prowadzeniem szkoleń, organizacji konferencji międzynarodowych dla studentów, dalszych projektów ukierunkowanych na dziedzictwo kulturowe ze szczególnym uwzględnieniem poznania regionów i zabytków. Ponadto niektórzy zwracali uwagę na czas trwania projektu, który powinien być wydłużony, organizacji takich spotkań, aby umożliwiły pojednanie młodzieży z różnych krajów, ukierunkowanie tylko na osoby niepełnosprawne.

Podsumowanie

Projekt „Od ziemi Witelona do ziemi Iwana Franki – poznajemy siebie i naszych Partnerów” obfitował w wiele intensywnych działań, które często powodowały zmęczenie wśród jego uczestników, ale też dały wiele zadowolenia. Udział w projekcie i osiągnięte rezultaty wpłynęły na indywidualny rozwój uczestników, tj.:

- spotkania młodzieżowe stworzyły okazję do poznania wzajemnego i oczekiwań partnerów;
- zaplanowane działania pozwoliły na wzajemną integrację, przełamanie bariery językowej, kulturowej i obyczajowej oraz stereotypów myślowych;
- różnorodność podejmowanych działań umożliwiła rozwój umiejętności skutecznego porozumiewania się i autoprezentacji, kreatywności, budowania takich postaw jak: otwartość, tolerancja, zrozumienie, uznawanie różnic kulturowych;
- uczestnicy zdobyli, poszerzyli i ugruntowali wiedzę o Patronach obu Uczelni, miastach, regionach i krajach;
- poznali nowe osoby wśród lokalnej społeczności, w tym ekspertów w dziedzinie historii, którzy wykazali się dużą wiedzą i w ciekawy sposób przekazali ją studentom;
- wzmocnione zostały umiejętności włączania i współpracy ze środowiskiem lokalnym w działania projektowe;
- uczestnicy udoskonalili w sobie umiejętność wykorzystywania technik związanych z realizacją projektu, w tym promowania i upowszechniania wyników oraz wzmocnili poczucie odpowiedzialności za realizację przydzielonych zadań;
- młodzież będzie utrzymywać nawiązane kontakty (indywidualnie i grupowo).
Nie bez znaczenia pozostaje także wpływ projektu na rozwój Uczelni poprzez:
- promocję uczelni w środowisku lokalnym, regionie i na arenie międzynarodowej;
- wzmocnienie dotychczasowej współpracy i stworzenie planów dotyczących kolejnych przedsięwzięć wynikających z aktualnych potrzeb uczelni na arenie międzynarodowej;
- rozwój współpracy i promowania historycznej wiedzy oraz pamięci, ochrony dziedzictwa kulturowego i podtrzymywania wypracowanych obyczajów;
- wzrost liczby ochotników do udziału w planowanych kolejnych projektach;
- podjęcie wielowymiarowych działań na rzecz środowiska społecznego oraz podobnych inicjatyw w partnerstwie z instytucjami publicznymi i organizacjami sektora trzeciego;
- wzmocnienie więzi i współpracy Uczelni z lokalnym środowiskiem społecznym.

Oceniając wpływ projektu na pozytywny wizerunek Polski i Ukrainy ukształtowany w świadomości młodzieży, należy stwierdzić, iż jego realizacja ukazała młodym osobom możliwości współtworzenia przyjaznych warunków do prowadzenia dialogu, który nie zawsze oceniany jest w stosunkach polsko-ukraińskich jako pozytywny. Przyczyniła się

też do poznania i rozumienia faktów historycznych, podejmowania wspólnych działań i dbania o zachowanie dziedzictwa kulturowego, a także ich upowszechniania po obu stronach granicy. W środowiskach społeczności lokalnej wzrosła świadomość znaczenia organizatorów przedsięwzięcia jako instytucji promujących historyczne wydarzenia i przełamujących utrwalone stereotypy. Nastąpiło większe zrozumienie roli wzajemnych związków i rozwoju kontaktów polsko-ukraińskich. Szczególna rola w zakresie wzmacniania pozytywnego wizerunku przypadła powołanym Radom Ekspertów Społecznych, które na stałe wpiszą się w działalność obu Uczelni, współuczestnicząc z młodzieżą w planowaniu i realizacji kolejnych przedsięwzięć.

Współpraca i udział w projekcie „Od ziemi Witelona do ziemi Iwana Franki – poznajemy siebie i naszych Partnerów” indywidualnych osób i instytucji umożliwiły przeprowadzenie ciekawych spotkań i rozmów w niepowtarzalnej atmosferze. Z kolei integracja uczestników projektu – studentów obu Uczelni – dała podstawy do tworzenia kolejnych wspólnych inicjatyw.

Bibliografia

Projekt 2021 r. „Od ziemi Witelona do ziemi Iwana Franki – poznajemy siebie i naszych Patronów”, „Kwadrans Akademicki. Biuletyn Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” Rok XX nr 11 (218), <http://www.pwsz.legnica.edu.pl/gazetka/gazetka218.html>; strona internetowa projektu: <http://purwm2021.pwsz.legnica.edu.pl/>.

Skwarek B., *Wzmacnianie współpracy polsko-ukraińskiej na polu naukowo-badawczym na przykładzie zrealizowanego projektu sfinansowanego ze środków Fundacji PZU*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2020, nr 36(3), Legnica, s. 95.

Skwarek B., *Potencjał obszaru naukowo-badawczego a możliwości współpracy na arenie międzynarodowej. Rozwiązania aktywizujące środowisko akademickie i społeczności lokalnych na przykładzie partnerskich projektów* [w:] *Спадщина Івана Франка в контексті досліджень проблем історії, культури і музеєзнавства від найдавніших часів до сучасності*, Пóсвіт, Нагуєвичі–Дрогобич 2021, УДК 821.161.2.09(092) Фра С 71, s. 91–99.

Szkolenia dla studentów PWSZ im. Witelona w Legnicy i Państwowego Pedagogicznego Uniwersytetu im. Iwana Franki w Drohobyczu, „Kwadrans Akademicki. Biuletyn Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, Rok XVIII nr 12(195), grudzień 2019, s. 32–35; <http://www.pwsz.legnica.edu.pl/gazetka/gazetka195.html>.

SUMMARY

Beata Skwarek

The partnership of the Witelon State University of Applied Sciences in Legnica with the State Pedagogical University of I. Franki in Drohobycz in the implementation of the project "From the land of Witelon to the land of Ivan Franka - we get to know ourselves and our partners"

The article is a report on the implementation of the project "From Witelon's Land to Ivan Franko's Land - We Get to Know Ourselves and Our Partners " including visits to Drohobych in Ukraine from 4th to 8th October and in Legnica in Poland from 11th to 15th October. It was attended by 20 young people (both M and F), aged from 18 to 22, studying at various faculties, whose common interests and activities resulted from the need to learn and popularize historical facts and care for the preservation of their cultural heritage. Cooperative activities were carried out in the form of individual and group work with the application of active methods of non-formal education and with the involvement of the local community, including the appointed Council of Social Experts.

Key words: project, students, social environment, cooperation.

Data wpływu artykułu: 2.11.2021 r.

Data akceptacji artykułu: 22.12.2021 r.

Zasady zamieszczania artykułów w Zeszytach Naukowych PWSZ im. Witelona w Legnicy

Procedura recenzowania artykułów naukowych

1. Do oceny każdego artykułu naukowego powołuje się dwóch niezależnych recenzentów spoza jednostki afiliowanej przez autora/ów publikacji, posiadających co najmniej stopień naukowy doktora i dorobek naukowy z dziedziny nauki lub dyscypliny naukowej, której dotyczy publikacja.
2. Artykuł przesyłany do recenzenta nie może zawierać danych identyfikujących autora/ów ani ich afiliacji; obowiązuje zasada nieujawniania swoich tożsamości między autorami i recenzentami.
3. Recenzja artykułu ma formę pisemną i jest sporządzona na formularzu recenzji (załącznik nr 9 lub 10).
4. Recenzja powinna zawierać jednoznaczny wniosek końcowy sformułowany przez recenzenta odpowiadającego na pytanie, czy recenzowany artykuł nadaje się do opublikowania.
5. W przypadku jednej recenzji pozytywnej i jednej negatywnej artykuł naukowy jest kierowany do trzeciego dodatkowego recenzenta i wynik tej recenzji decyduje o publikacji artykułu w Zeszytach Naukowych.
6. Autor/rzy artykułu zamieszczanego w Zeszytach Naukowych jest zobowiązany do pisemnej odpowiedzi na recenzje i przekazanie jej do Przewodniczącego Komitetu Redakcyjnego za pośrednictwem Redaktora Tematycznego.
7. Autor (autorzy) publikowanego artykułu jest zobowiązany podpisać umowę z Wydawnictwem regulującą osobiste i majątkowe prawa autorskie, w której m.in. wyraża zgodę na bezpłatne opublikowanie utworu techniką drukarską, cyfrową i w wersji elektronicznej (*on-line*) oraz na jego rozpowszechnienie w sieciach informatycznych, w tym komputerowych (Internet, sieci lokalne).

Recenzent w arkuszu recenzji publikacji musi oświadczyć, na zasadzie wyboru, że:

- a) nie zna tożsamości i afiliacji Autora recenzowanej publikacji,
- b) zna tożsamość i afiliację Autora recenzowanej publikacji i Jego afiliację, ale nie występuje konflikt interesów¹.

¹ Za konflikt interesów uznaje się zachodzące między recenzentem a autorem bezpośrednie relacje osobiste (pokrewieństwo do drugiego stopnia, związki prawne, związek małżeński), relacje podległości zawodowej lub bezpośrednią współpracę naukową w ciągu ostatnich dwóch lat poprzedzających rok przygotowania recenzji.

Instrukcja dotycząca przygotowania i struktury artykułów

1. Zapis elektroniczny (tekst w edytorze Microsoft Word) – w jednym pliku powinien znaleźć się cały tekst główny, streszczenie oraz słowa kluczowe w języku polskim i angielskim, przypisy, bibliografia, indeksy. Sporządzenie przypisów, bibliografii, indeksów oraz tłumaczenie tytułu, streszczenia i słów kluczowych na język angielski należy do obowiązków autora.
2. Tekst pracy należy pisać czcionką typu TNR 12 pkt, z odstępem między wierszami 1,5. Można stosować pogrubienie jako wyróżnienie w tekście, nie należy stosować podkreśleń liter, wyrazów i zdań oraz „twardych” spacji. Strony maszynopisu należy ponumerować.
3. Jeśli w pracy znajdują się jakiegokolwiek zapożyczenia (cudze treści lub cudzy materiał ilustracyjny), autor/rzy publikacji jest zobowiązany bezwzględnie podać źródło, a w niektórych przypadkach uzyskać pisemną zgodę posiadacza praw autorskich. Za naruszenie praw autorskich osób trzecich wszelkie konsekwencje prawne, osobiste i finansowe ponosi autor.
4. Tabele, rysunki i fotografie powinny być zapowiedziane w tekście i zamieszczone jak najbliżej miejsca powołania się na nie.
5. Wielkość tabel, rysunków i fotografii wraz z tytułem i źródłem nie może przekraczać formatu B5 (12,5 x 18,5 cm). Tytuły tabel, rysunków i fotografii, źródło, tekst w tabelach należy pisać czcionką TNR 9 pkt z pojedynczym odstępem. Należy zachować odrębną kolejność numeracji tabel i rysunków.
6. Materiał graficzny (rysunki, wykresy, diagramy itp.) powinny być przygotowane za pomocą programów pracujących w środowisku Windows, np. Corel Draw, Excel, Photoshop itp. w formie gotowej do druku z możliwością naniesienia na nich poprawek po redakcji wydawniczej.
7. Po każdej tabeli oraz po podpisie każdego rysunku i fotografii należy podać źródło oraz zgodę posiadacza praw autorskich lub informację „opracowanie własne”, „opracowanie własne na podstawie: ...”.
8. Tabele należy podpisywać na górze (nad tabelą), natomiast rysunki – na dole (pod rysunkiem).
9. Rysunki w całej pracy winny być wykonane jedną i tą samą techniką, a napisy w obrębie wszystkich rysunków – w tym samym kroju i rozmiarze.
10. Fotografie i mikrofotografie – winny być wyraźne i kontrastowe. Linie, strzałki i inne oznaczenia na fotografiach należy umieszczać czarnym tuszem na jaśniejszych polach, a białym tuszem – na ciemniejszych polach. Napisy w obrębie wszystkich fotografii należy wykonać z zastosowaniem tego samego kroju i rozmiaru czcionki.
11. Wszelkie przekłady z języków obcych dotyczące materiałów graficznych powinny być odpowiednio przygotowane przez autora. Wydawnictwo nie weryfikuje tłumaczeń.
12. Jednostki i pisownia – obowiązuje międzynarodowy zapis układu SI, np. g dm^{-3} (a nie g/dm^3). Wszelkie nazwy obcojęzyczne należy zapisywać kursywą, a skróty bibliograficzne stosować zgodnie z aktualnym katalogiem skrótów.
13. Należy przyjąć ogólną zasadę, że w jednej publikacji (książce, monografii, Zeszytcie Naukowym) obowiązuje jeden sposób cytowania literatury, a wykaz literatury zamieszcza się na końcu publikacji.
14. Bibliografię należy zestawić w porządku alfabetycznym w następujący sposób: nazwisko autora, inicjały imion; tytuł pracy (*kursywą*); skrót bibliograficzny wydawnictwa i miejsce wydania, rok wydania, numer tomu, numer zeszytu lub czasopisma oraz numery stron poprzedzone literą s., np.:

Prace z czasopism:

Kowal J.A., *Perspektywy integracji europejskiej*, Teraźniejszość i Przyszłość 2003, nr 4, s. 34–41.

Płaskowska E., Matkowski I.K., Moszczyńska E., Kordas L., *Wpływ sposobu uprawy na zdrowotność pszenicy jarej*, Zesz. Nauk. AR Wroc., Rol., 2002, LXXXIV, nr 445, s. 207–215.

Soltan A., *Światowa Organizacja Opakowań WPO – jej cele, struktura i formy działania*, Opakowania 1999, nr 12, s. 18–21.

Książki:

Żuk B., *Biometria stosowana*, PWN, Warszawa 1989, s. 321.

Waniowski P., *Badanie cen [w:] Badania marketingowe. Podstawowe metody i obszary zastosowań*, red. K. Mazurek-Łopacińska, AE, Wrocław 2002, s. 224–231.

Mazurek K.H. (red.), *Podstawowe metody badań marketingowych*, AE, Wrocław 2005, s. 25–30.

Autor otrzymuje makietę pracy do korekty autorskiej, którą powinien wykonać w ciągu 7 dni. Zmiany w tekście wynikające z korekty autorskiej nie mogą przekraczać 3% zmian, w innym przypadku autor ponosi koszty ponownych prac redakcyjnych.

Autor publikowanej pracy zobowiązany jest podpisać autorską umowę wydawniczą i złożyć oświadczenie, że praca nie była dotąd publikowana (załącznik nr 6), a jej treść i materiał ilustracyjny nie naruszają autorskich praw osobistych lub majątkowych osób trzecich. Jeśli w pracy znajdują się jakiegokolwiek cudze treści lub cudzy materiał ilustracyjny, autor przygotowującej publikacji jest zobowiązany bezwzględnie podać źródło, a w niektórych przypadkach uzyskać pisemną zgodę posiadacza praw autorskich. Za naruszenie praw autorskich osób trzecich wszelkie konsekwencje prawne i finansowe ponosi autor.

Informacje dotyczące zasad przygotowywania publikacji do druku i zasad publikowania w Wydawnictwie Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy są zamieszczane na stronie internetowej Wydawnictwa – www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl oraz na stronie internetowej Zeszytów Naukowych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy – www.zn.pwsz.legnica.edu.pl.

